

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- FENYVESI OTTÓ verse 1169
LACKFI JÁNOS versei 1172
PEER KRISZTIÁN verse 1176
MOLNÁR KRISZTINA RITA verse 1179
BALÁZS ATTILA: Ulysses Mohácsnál – továbbgondolva (*próza*) 1180
PODMANICZKY SZILÁRD: Örök élet meg egy nap (*naplórészlet*) 1188
KUN ÁRPÁD: Amn adzong (*regényrészlet*) 1193
BORCSA IMOLA: Paradicsom (*novella*) 1197
TATÁR SÁNDOR versei 1201
SZÉKELY SZABOLCS versei 1203
VÉSSEY MIKLÓS versei 1205
CSAPÓ ANGÉLA versei 1206
SOPRONI ANDRÁS: Fordítónapló
(*Töredékek Mihail Jurjevics Lermontov szerelmi lírájából*) 1208
BODONYI EMŐKE – HAVASRÉTI JÓZSEF – VÁRKONYI GYÖRGY:
Veszélyes csillagzat alatt (*Ágoston Zoltán beszélgetése*) 1212

*

- BOKA LÁSZLÓ: „Okvetetlenkedő, nyugtalan, rossz fiú”
(*Ady Petőfi-képéről, tágabb kontextusban*) 1219
CSELLE GABRIELLA: Láthatatlan cigányok
(*A sztereotip cigányreprezentáció a népszínműben*) 1237

*

- FÖRKÖLI GÁBOR: Déli végekről a négy égtáj
(*Balázs Attila: A déli végekről. Regényes irodalomtörténet*) 1243
BALAJTHY ÁGNES: Sérelmi poétika (*Rékai Anett: Menetiránynak háttal*) 1247
LŐCSEI PÉTER: Méltató és pontosító jegyzetek egy hiánypótló kötethez
(*Kedves Bátyuskám! Várkonyi Nándor és Weöres Sándor barátságá
levelezésük tükrében*) 1254
FENYŐ DÁNIEL: Megtalálni Európát (*Bodonyi Emőke – Pataki Gábor [szerk.]:
Európai Iskola – Veszélyes csillagzat alatt [1945–1948]*) 1260

2024

NOVEMBER

JELENKOR

LXVII. ÉVFOLYAM

11. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 6600,- Ft, egy évre belföldre: 12 100,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: MBH Bank Nyrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

PÉCSLIT AFTER. *Jón Kalman Stefánsson* izlandi író volt az irodalmi fesztivál ráadásprogramjának vendége szeptember 29-én a Tudásközpontban. A szerzővel *Sárga tengeralattjáró* című regényéről *Simonfalvi Ancsa* író, könyvtáros beszélgett.

*

VÁRNI A 29-ESRE. *Görcsi Péter* regényét október 7-én mutatták be a pécsi Művészetek és Irodalom Házában. A szerzőt *Görföl Balázs* kérdezte.

*

BERTÓK-PÓDIUM. A programsorozat újabb rendezvényén *Simon Mártonnal Hideg pizza* című verseskötetéről *Mohácsi Balázs* beszélgett október 8-án a pécsi Reggeli kávézóban.

*

LAPSZÁMBEMUTATÓ. Folyóiratunk októberi számát október 10-én mutatták be a szekszárdi Tudásközpontban. A lapszám szerzőivel, *Forgách Andrással* és *Keresztesi Józseffel Ágoston Zoltán* beszélgett.

*

FALTENYÉSZET. Immár harmadik alkalommal szervezték meg az összművészeti akciót szeptember 29-én Pécs belvárosában. Az eseményről *Ágoston Zoltán* tudósított honlapunkon (www.jelenkor.net).

*

STREET UP FESZTIVÁL. A street art előzményeit, nemzetközi megjelenéseit és kü-

lönböző irányzatait bemutató rendezvényesorozatot tartottak Pécssett május 24-e és október 6-a között. A workshopok mellett *Art of Skate – A gördeszka Kaliforniától Pécsig*, *Street Up – Nemzetközi urban art kiállítás*, *A város falain – Jacques Villeglé kiállítása* címmel a Pécsi Galériában és az m21 Galériában rendeztek tárlatokat, melyekről *Fekete Róbert* írt kritikát honlapunkon.

*

SZÍNHÁZI PREMIEREK. A Shakespeare színművének felhasználásával Vinnai András és Nagy Péter István által írt *Vízkereszt vagy amit forgattok* című darabot szeptember 21-én mutatták be a Pécsi Nemzeti Színházban, *Nagy Péter István* rendezésében. – *Ibsen Nóráját Zakariás Máté* rendezésében szeptember 27-én tűzte műsorra a Janus Egyetemi Színház.

*

À LA FRANCAISE. A Pannon Filharmonikusok koncertjén Messiaen, Saint-Saëns, Debussy és Poulenc művei csendültek föl október 18-án a pécsi Kodály Központban. Hegedűn közreműködött *Mira Foron*, vezényelt *Nicolò Umberto Foron*.

*

AZ IRODALMI NOBEL-DÍJAT idén *Han Kang* dél-koreai írónak ítelték oda. – A Margó-díjat ebben az évben *Kemény Lili* vehette át *Nem* című regényéért.

Szerzőink

- Fenyvesi Ottó** (1954) – költő, író, szerkesztő, Lovason él.
Lackfi János (1971) – költő, író, műfordító, Zsámbékon él.
Peer Krisztián (1974) – költő, Kismaroson él.
Molnár Krisztina Rita (1967) – költő, író, műfordító, Telkiben él.
Balázs Attila (1955) – író, műfordító, Budapesten él.
Podmaniczky Szilárd (1963) – író, költő, Balatonbogláron él.
Kun Árpád (1965) – író, költő, Norvégiában él.
Borcza Imola (1990) – gyógyszerész, író, a SZIFONline prózaszerkesztője, Budapesten él.
Tatár Sándor (1962) – költő, műfordító, az MTA Könyvtárának munkatársa, Törökbálinton él.
Székely Szabolcs (1983) – költő, Budapesten él.
Véssey Miklós (1990) – író, költő, szerkesztő, Budakeszin él.
Csapó Angéla (1970) – költő, tanár, Kiskunmajsán él.
Soproni András (1942) – műfordító, Budapesten él.
Lermontov, Mihail Jurjevics (1814–1841) – orosz költő.
Badonyi Emőke (1964) – művészettörténész, a szentendrei Ferenczy Múzeumi Centrum muzeológusa, Budapesten él.
Havasréti József (1964) – kritikus, Pécssett él.
Várkonyi György (1951) – művészettörténész, muzeológus, Pécssett él.
Ágoston Zoltán (1966) – kritikus, a *Jelenkor* főszerkesztője, Pécssett él.
Boka László (1974) – irodalomtörténész, egyetemi docens, Budapesten él.
Cselle Gabriella (1995) – színháztörténész, a PTE doktorandusza, Budapesten él.
Förköli Gábor (1986) – irodalomtörténész, kritikus, az ELTE Régi Magyar Irodalom Tanszékének oktatója, Budapesten él.
Balajthy Ágnes (1987) – kritikus, irodalomtörténész, Debrecenben él.
Lőcsei Péter (1957) – a szombathelyi ELTE Bolyai Gimnázium tanára, Kőszegen él.
Fenyő Dániel (1996) – kritikus, a PTE BTK IKDI doktorandusza, Pécssett él.

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.



A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül
a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Fókusz Könyvárúháza, Jókai utca 25. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7–8.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrásy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13.

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt

Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

1100,- Ft

JELENKOR



Azúrkék villamosok tetején

Branko Malešnak

*Zágrábban kezdődött majdnem minden:
Moszkvából, Sztálin akoljából
oda menekült Sinkó Ervin,
és Újvidékről Tolnai Ottó is,
ott szökkent szárba az Új Symposion.
1974 őszén én is Zágrábban csellengtem,
filmrendező akartam lenni,
nem beszéltem igazán a nyelvet,
nem tudtam, mi a szubjektív kamera,
nem álltam a helyzet magaslatán:
nem tudtam, hogy akkor nyílt meg
Chicagóban a világ legmagasabb
felhőkarcolója, a Sears Tower
(azóta átnevezték Willis Towerre),
nem tudtam, hogy a Praxis kör
filozófusai röpiratot tettek közé,
Vissza a sztálinizmushoz? címmel.
Abban az évben, augusztus legvégén,
százötvenen haltak meg a legnagyobb
zágrábi vasúti katasztrófában
(a Belgrádból Dortmundba tartó gyorsvonat
lassítás nélkül, a központi pályaudvar
felé rohanva kisíklott).
Láttam a baleset nyomait, tétován
toporogtam a körülszalagozott helyszínen.
Nem volt még se hideg, se meleg,
a Žrtava Fašizma téren laktam,
a középiskolai kollégiumban,
a belváros tele volt mozikkal,
egyikből mentem a másikba,
láttam Bergmant, Fellinit,
Tarkovszkijt, Godard-t, Polanskit,*

Antonionit, Sergio Leonét.
A világmegváltás elmaradt, és az álom
is véget ért, visszakerültem
a legkisebb közös többszörösbe,
az újvidéki magyar irodalomba.
Még csak sejtettük erősen,
hogy a testvériség-egység
maszlag csupán, és igazán
a pénz és a hatalom számít,
és a több pénznél is van több, és passz!
Mi inkább az enciklopédiákra utaztunk,
kiraboltuk a világirodalmat és a rock and rollt.
Szótövekre járuló todalékok voltunk.
Kerestük a stílus hírértékét,
a megismételhetetlen egyediséget,
az esendő mulandóságot.
Pályaudvarokon ücsörögtünk,
Újvidéken, Belgrádban és Zágrádban,
vártuk a nyugatra tartó szerelvényeket,
ludizmussal és Malešsal feltöltődve.

Olykor Branko Malešre gondolok.
Ha Zágrádban vagyok, mindig végigmegyek
a Drašković utcán, a Hanžić gyógyszertár felé,
elhaladok a zöldséges épülete mellett,
amiről Maleš verset írt.
Már nincs meg a bolt, régen bezárt,
tönkrement. Senkinek se könnyű.
A bohémiát is elsodorta a történelem
és a gazdasági válság.
Egyszer Malešt is kiraboltam
(lásd: Orcsik Roland egyik régi tanulmányát¹).

Olykor Malešre gondolok,
a horvát OFF költészetre,
a szatizsfakcióra, a szabadságra,
amelyből egyre kevesebb van,
maradnak hát a szabadversek,
csak semmi szabály és kötelék!
Sloboda generalima!² – virít az egyik
zágrábi házon, újabbkori falfirka.
Egészséges ételek boltja és látványpékség
mellett haladok, tekintgetek ide-oda.

¹ Orcsik Roland: Istenem, emlékszel-e valamire? (Fenyvesi Ottó költészetéről), *Új Forrás*, 2006. október.

² Szabadságot a tábornokoknak!

Elérem a Vlaška utcát, jobbra fordulok,
milyen sokszor mentünk a Dolacra, a piacra,
zöltséget vettünk, retket és karfiolt,
burekot faltunk, csevapcsicsát hagymával,
majd azúrkék villamossal siklottunk az Ilicán,
örömtől repesve, könnyedén.
És vártuk Tin Ujević azúrkék záporait,
vártuk a vihar utáni pocsolyákat,
vártuk, hogy majd a harmatos horvát hegyeken túlról
előbukkan a kék tenger utáni szenvedély,
hogy ránk talál az új égboltok,
szélesebb horizontok utáni vágy.
Vártuk mindazt, ami bennünk szunnyadt,
mindazt, ami bennünk sírt,
bennünk jajveszékelt.

A Trg Žrtava Fašizmától kicsit délebbre
volt a Kulušić zenei klub, a Hrvojeva utcában,
egy kis utca a park mellett (a mostani neve:
Park Kralja Petra Krešimira), az volt a világ közepe:
(Zamisli život u ritmu muzike za ples³ – Film és Jura Stublić),
Ljubljánából hazafelé (Pankrti- és
Laibach-koncertek a Križankán),
mindig leszálltam Zágrábban,
ízlelgettem a kerületek nevét:
Dubrava, Trešnjevka, Maksimir, Borongaj,
és sokszor megfogadtam, hogy fel fogok
menni a Mirogojra: Sinkó Ervin sírjához.

De addig itt van nekem,
messzi tájakon és a Kossuth utcán is túl,
ott, ahol a madár se jár,
Branko Maleš, a legenda,
a rock and roll Manitu!
a Honky Tonk poéta!

Kétségtelen, hogy nehezen indult a dolog:
majdnem minden Zágrábban kezdődött,
és ki tudja, hol-mikor szakad el a cérna?
Csak lazán, csuklóból adogatunk egymásnak.
Lustán pattog a labda
az azúrkék villamosok tetején.
Ide-oda, világvége. Pingpong.
Kip-kop, kaucsuk.

³ Képzeld el az életed a tánczene ritmusában.

Tértelen tér

jártam a tértelen térben
zsibbasztó sötétje körbeölelt
nem tudtam, visszatálok-e valaha
szót értek-e valakivel
lesz-e, aki keresésemre indul
vagy végleg elvesztem
szólósorok egymás után
a sötétben, az elbújt hold alatt
sehol a dűlőút
mely szállásomra vezet
előbb még itt volt, most eltűnt
összeforradt csodamódon
benőtték a venyigék
nyoma sincs már
itt, kérem, nem lehet elmenni
sohasem is lehetett
tévedni tetszik, de alaposan
eltévedni tetszettem
az éjszaka kellős közepén
a szlovén borvidéken
és nem volt, aki mondjon bármit
a sötétnek nem volt emberi hangja
csak tompasága
csak fojtogatása
valahol, kérem, nekem családom van
engemet, kérem, meghívtak
erre az irodalmi borfesztiválra
mindez most nem volt érdekes
ott a nihil közepén
csak a határtalan tér
mely magába szippantott
melyben eltűntem nyomtalan
felismertem egy emberalakot
de nem, szólvó volt csak az
egy lovas állt az út szélén
de nem, egy fa volt csak az
megláttam egy felcsillanó lámpát
de nem, holdfényreflex volt csak az

*pedig a takaros pince vendégházában
ott várt a szobám, a Bibliám, a könyveim
a zoknijaim, az alsóim, az életem
mely most velem együtt elveszett
pontosabban tőlem külön veszett el
a tárgyaim ott vesztek el, én itt
kerestetnek majd, nem találnak
szüretkor kerül elő csontvázam
azonosítanak
tárgyaimat bepakolják
egy dobozba, hazaküldik
zoknijaimat kidobják
és most nincs senki más
én vagyok az elbújt hold fénye
a szőlősorok ritmikája
a remegő ima, hogy visszatáljak
én vagyok az aszfalt még langyos köve
én vagyok a tértelen tér
a nincstelen nincs
a rettegő dobogás
majd a prэшház váratlanul elém ugró fénye
mégis visszatáltam
ott várom magamat
mert a prэшház is én vagyok
én a kulcs és én a zár
én a sziluett a kertben
s mikor megérkeztem
megkerültem, megmenekültem
végre otthonosan
belepattintom magamat önmagamba*

Hajnali keresgélő

*Hajnalban köztéren,
buszokban, parkokban
élettel-halállal
agyam felpakoltam.*

*Tégedet kicsikét
mindenütt kereslek,
talállak morcosnak,
talállak kedvesnek.*

*Hajnalban utcákon,
metróban kereslek,
engem meg csak az új
munkanap keres meg.*

*Millió konyhában
a kávék lefőnek,
csészékben emberarc,
enyémben te főleg.*

*A lámpák égnek még,
az égen sötétség,
minden busz ideges,
nehogy még lekéssék.*

*Kőarcú kőszobrok,
mennek a munkások,
éjszaka mélyében
eltévedt kútásók.*

*Én meg az arcodat
kutatom arcukban,
amíg a nappal az
aszfaltra rácuppan.*

*Keresem kezedet
olajos kezükben,
pont szemben teveled
örökre leültem.*

*Az a baj, hogy szemben
énvelem nem ülsz le,
kihunyt az éjszaka,
a nappal de büszke.*

*De büszke a nappal,
színtiszta menőség,
beindul az élet:
mentők meg rendőrség.*

*Beindul a halál:
nagyüzem mindennap,
nyitnak a temetők,
sohanap bezárnak.*

*Elmegyek tégedet
én is majd temetni,
sohasem ejtem már
többé a neved ki.*

*Járdákon kupakok,
fejetlen nyalókák,
csikkek és levelek,
csellengő anyókák.*

*Jégkrémes pálcikák,
sétáló kutyuskák
mormogó alkeszek:
joggingjuk kihízták.*

*Himbáló szatyorban
kiflik és májkrémek,
ha nem jössz azonnal,
ne gyere már, kérlek!*

*Koppanó gördeszák,
beindul a nappal,
kukások villognak
koptatott szavakkal.*

*Ne sírj és ne nevéss,
ne is tudj énrólam,
egyedül csövezek
lepattant kéróban.*

*Úgy éltem, úgy haltam,
mint hogyha nem volnál,
sosemvolt templomban
nem volnál az oltár.*

*Kereslek parkokban,
házakban, fejemben,
csavarós gránátban,
dobozos tejekben.*

*Járdákon te ballagsz
előttem, mögöttem
fordulok kereslek,
lebegsz már fölöttem.*

Lebegsz már fölöttem.

Alkalmi vers a Bázis fesztiválra

„Mondtam, hogy egy
huszas, és ez nem az ára. Én akartam, a huszas
meg egyszerűen kell.”

*Ezt a verset 50 euró és egy napos szállás
reményében írom, akkora szellemi erőbedobással,
mintha az életéről lenne szó –
ennyit a megtérülő befektetésekről.
De ezzel még nem ért véget a kaszálás.
Megjelenhet majd folyóiratban is,
az újabb tizenötezer,
vagy kirakhatom a Patreonomra,
akkor az ottani bevételem arányos része, mondjuk nyolcada,
nem mondanék számot, ha lehet.
Nem akarok szájalmat kelteni.
(Javítandó irigységre,
ha beült a bolt.)
Van még az a nehezen számszerűsíthető tétel,
amit növekvő népszerűséggel szerzek meghívásban,
ha megfuttatom a Facebookon is.
Felolvasom mondjuk négyszer három év alatt
vakbélyszerű vidéki könyvtárakban,
sideprogramként a fesztiválon.
Aztán könyvbe kerül,
de a könyveladásból származó jövedelmem elhanyagolható.
Tévébe, rádióba nem hívnak,
az Artisjusnak nincs oka tejelni,
ösztöndíjakra én nem pályázom.
Ha véletlenül egy pályakezdő lelkesedésből lefordítja,
az csak plusz x nap ingyenmelő.
Ha nagyon megerőltetem magam,
meg tudok írni heti kettőt,
de realisabb a havi kettés átlag,
sokszor ennyire sincs elég motivációm,
amit azzal magyarázok,
hogy a teljes irodalmi tradíció mint empátiaprojekt
csődjét látom akkor, amikor a szemem előtt nyeri el
honfitársaim rokonszenvét egy bántalmazó.
Továbbá, amint épp látható*

– látszik, mert mutatom –,
gyakran ütközöm abba a problémába, hogy nincs igazi témám,
és akkor önmagáról kezd szólni a vers azzal a jelszóval,
hogy így ragadja meg saját születésének pillanatát.
Lássuk, mi van még? A hosszútávú haszon.
Ha megérem az aratást.
Nem állítom, hogy ez a vers
a halálom után majd bekerül a tankönyvekbe,
de nem is zárható ki egészen.
És a nyelvtankönyvszerzők dolga e ponton,
ím, könnyebbé tétetett.
Kérdés, hogy egy kvázi megrendelésre készült szöveg
elbír-e komolyabb tetteket.
Na, ez is egy olyan szó, amit nem értettem soha.
Ködös definiálatlanság.
Nyilván tétje a versnek a költőségem maga,
hiszen csak akkor és addig vagyok költő,
ameddig írok, ezen az aktuális szövegen kívül,
mondjuk a svédasztal becserkészése közben
(lesz az is, beleszámoltam az ellátásba)
valójában joggal nevezem magam annak,
lásd a vonatkozó Petri-anekdótát.
„egészen hétköznapi szombatnak indult.”
Szép Ernő voltam.
Tétje továbbá a költészet maga
– ha tudomást veszek erről, ha nem –,
amennyiben felmerül benned, aki olvasol/hallasz,
hogy amit olvasol/hallasz,
költészet-e még egyáltalán.
Tétje a megélhetésem, ezt előbb részleteztem.
Hogy mennyi ideig maradok téma a halálom után.
Elég egyetlen olyan verset írni,
amelyik miatt majd időről időre az összes többi is újraolvassák.
Tudom, tudom – már ki kellett volna derülnie,
ha ez lenne az.
Pontosan érkező, elkártyázhatatlan nyug-, illetve jogdíj.
A vers tétje, hogy értelmesen töltöttem/töltöm-e az időt.
Lelek-e benne élvezetet,
kapok-e visszaigazolást,
fődíjat, nyíltszíni tapsot,
a Kabaitól egy huncut szemvillanást.
Itt találkoztunk utoljára.
Egy kijáratközeli ruhatári pultnál váltottunk három szót,
semmi jelét nem adta annak,
amennyire ivási asszimmetriánk, interferáló zavarunk engedte megfigyelni,
hogy pár hónappal később majd bántani akar.

„azt is hihetnénk, megvan minden
rendben; de nem kell nagyon hunyorogni, hogy a bejáraton
túllássak” – egy rendes referátummal
a Moaréről még mindig tartozom,
veszteségként le kellett írnom nyolc eladatlan Bizonyt,
amit tovább maradóként ő hozott haza.
Emiatt akartam mindenképp újra kijönni,
arra meg rászorulok, hogy az utam kifizessék.
Vagy csak olcsó eszközökkel akartam hatást kicsikarni –
belőled, aki szintén itt beszéltél velem utoljára,
amint az előtérben hamarosan majd úgyis megtudom,
miközben összecsap
moralitás és referencialitás.
Mire elég 50 euró?
Kijön-e nullszaldóra a nap,
amelyikért ez a vers született?
Magas lesz a rezsi, mivel társaságban alkoholt fogyasztok,
és nem ismerem a viszonyokat.
Ráadásként ez a mai, amikor összesen ennyit tudtam írni,
ha mindent belerakok.
Mindent, kivéve az alkoholt,
mert a múltkorinál megfogadtam,
hogy munkához nem iszom többet.
Nem ér annyit az egész.
Gondolnom kell a holnapra is.

A világon semmit

*Este későn, bár nem enyhült a hőség,
tettem egy sétát a mólóhoz a parton.
Itt-ott családok, párok üldögéltek,
egymást nézték, vagy messze a hajót.
A tenger és az égbolt is sötét volt,
hollószín mélység, hívogató, húvös.
Elindultam a lépcsőt megkeresni,
a lépcsőt, ami levisz, hogy levegyem a sarum,
hogy a vízbe lépjek.
A párkány mögött álltam, bebújtam egészen
a simogató kékbe. A hullámzó szörny
ezer nyelvé nyalogatta, hűsítette bokám.
Kész voltam egészen, kész
a víz színén a fény alá, ahogy vagyok,
torkában elmerülni.*

*Akkor a támfal mellett egy hangszóró
az Amélie valcerét kezdte szórni.
Már ez is, de végképp az, amikor megláttam
a sétány kőlapjain a táncot.
Húsnál valamivel többen lehettek,
mint te vagy én, olyan ruhában.
Volt köztük fiatal, idősebb, öreg,
de ez mindegy egészen.
Az egész ügyis elmesélhetetlen.
A csodák általában egyszerűek.
Párban és körben, körben és párban
röpültek, a követ alig érte lábuk.
Néztem sokáig, és arra nem emlékszem,
hogyan értem vissza közéjük a partra.
Nem akartak semmit, mást nem,
csak a táncot.
Örömük sugárzott, kigyúlt, mint a foszfor.
A világon semmit nem akartam én sem.*

Ulysses Mohácsnál – továbbgondolva

Brodaricsék

Valahonnan a görög szigetvilágból érkeztek réges-rég a dalmát tengerpartra. Hajóval, és a hajózás a foglalkozásuk is maradt. Előbb kicsiben kezdték, aztán egyre nagyobbban folytatták. Utóbb már nemcsak javították a gályákat, hanem építették, és a saját tulajdonú hajóik nemcsak az Adria vizét szeltek, hanem a Földközi-tengerét úgyszintén. Határozottan jól ment soruk, azonban akadtak közöttük olyanok is, akik új kalandra vágytak, az akkoriban fellendülő folyami hajózás vonzotta őket. Úgy látták, arra érdemes terjeszkedni, abba érdemes befektetni. A népes családból így egyesek kiváltak, majd elindultak északnak. Egy részük Valkóváron, a legutóbbi balkáni háborúban szörnyű időket átélt mai Vukovaron telepedett le. Kimondhatatlan és megjegyezhetetlen görög nevüket valahol otthagyták hátul, a poros úton. Valkóváron már mindenki így ismerte őket (nomen est omen): a Brodaricsok.

Úgy olvasható a *A DÉLI VÉGEKRŐL* regényes irodalomtörténetében, hogy Brodaricsék a Duna partján is folytatták mesterségüket. Hajókat úsztattak, újakat építettek, csak most folyami hajókat, amire nem volt különösebben nehéz átállniuk. Gyorsan megértették az új követelményeket, hogy oda másmilyen vízi járművek kellenek, ha nem is egészen. (Mert például a lyukas sehol sem jó.) Úgyesen ötvözték hozott tapasztalataikat az újakkal, utóbb már valóságos kis középkori gyárak működött lenn a parton. Jó, nevezzük műhelynek, mindenestre ott sorakoztak az állványokon szépen, szemrevalóan a készülő darabok, hogy aztán vízre kerüljenek.

– Vajon pezsgődurranással-e?

– Valószínűleg nem, ám ki tudja.

Szerették és megbecsülték őket a valkóiak, mert derék, szorgos emberek voltak, ráadásul elég sok helybelit foglalkoztattak. Ment a dolog, mint a karikacsapás. Puhafából és keményből egyaránt készültek náluk vízi járművek, az egyszerű csónaktól a nagy, ár ellenében partról vontatott teherszállító uszályokig. (Utóbbiakat némi finomítással a kifejezésen: „szellentőseknek” is hívták viccből, célozva a vontatók erőlködésének némely hangos melléktermékére.) De készültek kecses, evezős-vitorlás naszádok ugyanúgy, elsősorban hadi célokra, és egy olyan modellt is sikeresen kifejlesztettek, amelyik kimondottan személyszállításra bizonyult hibátlanul alkalmasnak. Akár felfelé is a Dunán. Mindössze anyyi, hogy a váltást jelző füttyre a férfi utasoknak, bezzeg, a tenyerükbe kellett sercinteniük, aztán megragadni az evezők végét. – De ezen akkoriban nem cso-

dálkozott senki, sőt, volt olyan, aki kimondottan élvezte, hogy aztán vidáman mesélje boldog-boldogtalannak az ő nagy élményét.

Megjegyzendő, hogy a nőket itt kivételesen kímélték, nekik máshol kellett gályázniuk. Esetleg említésre méltó az itt elmondottakkal összefüggésben, hogy egyesek kivételes tehetséget mutattak az evezésben, valóságos bajnokká fejlődtek, úgyhogy minden hajós örült, ha az illető felszállt hozzájuk. Az egyik neve máig fennmaradt. Így hívták: Weisz Rudolf. Ő volt az a pétervárad kardjavító mester. A későbbi nyomdász.

Egy szép napon aztán – folytatjuk vígan Mohács felé – az történt, hogy a vállalkozás feje, id. Brodarics István vért köpött reggeli köhögés közben a kockás zsebkendőjébe. A doktor előrehaladott tüdőbajt állapított meg nála, ezzel együtt azt az okos dolgot tudta javasolni, hogy menjen arrébb a beteg. Oda, a Tarcál valamelyik lankájára, többé ne strapálja magát, vegyen mély levegőket és igyon sok kecsketejet. Némi gondolkodást követően így is lett. A műhely maradt Valkóváron (hogy később a törökök kezére kerüljön, akik ott a saját szakállukra és elképzelésükre folytatták a hajóácsolást), id. Brodarics pedig fogta magát, elköltözött. Vett egy házat Kamanc felett prima kilátással a Dunára, majd odavitte a családját. – Történt ez akkor, amikor tudomásunk szerint a távolabbi szomszédságban még nem működött az a belcsényi cementgyár, amelynek cementjéből Budapesten majd a maga legendás oroszlánjaival a híres Lánchíd is felépül.

Nem tudjuk pontosan megmondani, vajon ekkor, az odahurcolkodás idején élt-e már a mi kanyargós, mégis lendületesnek tűnő történetünk szempontjából legfontosabb szereplő, ifj. Brodarics István azzal a kocsiderék hangos testvérével együtt, akiknek a lármájával még ma is oly szívesen eljátszogat a rég bezárt, visszhangos kőtörő. Vagy ő már Kamancon született, netalán pont ama virányos mezőcskén (Poljánán), ahol bizonyos források szerint éppen arra járó édesanyját elkapták a szülési fájdalmak. Végül is nem fontos. Lényeg az, hogy az apja valahonnan ismert egy katolikus papot, aki ismert valakit, egy rámenős cincár szakácsot, aki ismerte a pécsi püspököt, aki utóbb segített a gyermekben, amikor annak eljött a megfelelő ideje. Ezen az úton és módon került a mi Brodarics Pistánk Páduába, hogy ott szerezzon kánonjogi doktorátust 1506-ban.

Róla fennmaradt, hogy nagyon sok vallásos szöveget elolvasott, szinte képtelen mennyiséget, ugyanakkor korlátlanul tudott bármelyikből bámulatos pontossággal idézni. Miként megmaradt az is, hogy kedvenc szórakoztató világi olvasmánya az *Iliász és Odüsszeia* volt. Mindkét eposzt fejből fújta, játszi könnyedséggel véste agyába a hexameteret, azonban az igazságnak tartozunk azzal, hogy az *Odüsszeiát* sokkal jobban ismerte eredetijében, mint latinul. Gyakran bosszankodott is ezen. Idegességében a szakállát tekergette bal kezének hosszú mutatóujjára folyton, miközben a kalandos textust bújta, azonban élete végéig nem tudott ezen az egyenlőtlenségen vagy egyenetlenségen jelentős mértékben változtatni. Ahogy ettől a szerinte átkozott rossz szokásától, „az zakáltzintzálás-túll” sem volt képes megválni.

Feljegyezték róla, hogy az *Ulysses*t a Szent Bibliával együtt mindenhová magával vitte, és bújta, amikor csak tehette. Még az árnyékszéken is, miközben némán mozgott az ajka, ezzel együtt a latint gyakorolta. Egy festő így is örökítette meg még messzi itáliai napjaiban, ahogy valahol gubbasztva Homérosz híres

művét olvassa. Csak később javított rajta a megrendelő-modell kifejezett kérésére a hírneves olasz művész, festett a homéroszi ének helyett bibliát a kezébe. Nagy kár, hogy ez a portré Páduában maradt, aztán nyoma veszett. – Nem így ifj. Brodaricsnak – meséli tovább bölcsészkar professzorunk, dr. Bori Imre a délvidéki részével a jugoszláviai magyar irodalom történetének szakavatott megteremtője –, nem veszett nyoma a mi emberünknek, aki csakhamar kanonok Zágrábban, Pécssett prépost, bekerül a királyi kancelláriába, onnan a szerémségi püspöki székhelyre, hogy aztán következzen a püspökinél is kívánatosabban kicsúcsosodó falat ebben a dicső sorban: a királyi kancellária legfelsőbb széke.

Pontosan 1526-ban került a kir. kancellária élére Brodarics István, akinek más neve nem maradt fenn az utókor számára, mint az, amellyel a mohácsi vérszől szülő *Igaz leírását* aláírkantotta.

Ígyen:

Stephanus Brodericus.

Azaz: Brodarics István.

Azaz: Stjepan Brodarić.

Azaz: Stevan Brodarić.

(Több „azazról” nem tudunk, közben persze mindez 1 név.)

Joggal beszélhetünk történelmi vésszel kapcsolatos privát lelki drámáról az ő esetében, mert hát balszerencséjére hiába volt az erős vonzódás a humanizmus iránt, a korabeli viszonyok közötti élénk levelezés Rotterdami Erasmusszal, hiába minden békevágy, amikor megszólaltak a hadikürtök, csatába kellett menni: a hon védelmében a király oldalán. A magyarokra, egyben a keresztény világra súlyos katasztrófát jelentő mohácsi ütközet előtt állítólag úgy heccelte a harcra jelentkező főkancellárját II. Lajos, hogy esetleg megtenné-e azt a szívességet, mielőtt mindenki fűbe harapna, hogy megpróbálná kieszközölni a pápánál az egész sereg szentté avatását. – Ebből is látható, hogy azért mégse lehetett teljesen humor híján Lajosunk, mintegy megérezve a saját rút vesztét ugyanott.

Persze, nem futott oda a pápa ölébe Brodarics, hanem elnevette magát, majd kiállt a mezőre, ahol a csata forgatagában egyszer csak azt vette észre, hogy ugyan nem az oroszlánéba, hanem egy török ágyú torkába néz. Szerencsére a golyó bennrekedt a csőben, így megúszta egyetlen gyors hátraarccal, azonban az ott is magánál tartott *Ulysses* az életmentő futás közben elveszett.

Boszporusz felett a félhold felhős

Az *ORTA AVRUPA EDEBIYATI GÜNLERI* nem más, mint: *KÖZÉP-EURÓPAI IRODALMI NAPOK*. Ám hol is? Kérem: Konstantinápolyban. *ORTA AVRUPA*... És mikor? Hát, a megírás pillanatában most, amúgy immár húsz évvel ezelőtt. *EDEBIYATI GÜNLERI*. Európa aortája, vagy mi? Edebijánsan. 2004 őszén, amikor már a Boszporusznál is sárgulnak a levelek, hidegek az éjszakák. Kabátot húznak a magas hidak horgászái.

Lombhullás ide vagy oda, tény: él és virágzik ez az ugyancsak érdekes nyelv, a török. Tele olyan ékezzettel, amitől első pillantásra, jó messziről magyarnak nézhetnek, aztán mégsem az. Érthetetlen szóözön számunkra, miképp nagyjából pél-



Benes László képe

dául a finn. (És fordítva is érvényes, persze...) Ám, itt-ott mintha több hasonlóságot mutatna a török, mint a messzi, hideg, halolaj-illatú finn, illetve a rén-faggyús lapp; csakhogy – valamiért – nem erre, a széles türk vonzerő központja felé gravitált a mi tudományunk. Nem ragadtunk bele a törökmézbe anno. Lehet amúgy, hogy egy álom lassan romba dől. Az északi fény délibábjá szertefoszlik, és akkor marad a török? Egervár ostromlója, legénykéek elrablója, kislánykák megrontója, a gyilkos török, a mohácsi bestia, az örök ellenség. Jumurdzsák, a híres feneketlen Gyomorzsák. Jumurdzsák a rokonunk. Mit szólnak hozzá?

– Na, de ez tényleg nem kérdés – állítja az isztambuli könyvfesztivál egyik szimpatikus, alkalmi taxisa, aki bajszával és egész fizimiskájával erősen emlékeztet Zrínyi Miklósról, mondja erősen tört angolsággal –, hogy a török és a magyar testvérnép, sokat szenvedett együtt a történelem folyamán. – Mondja őszintén ez a gigantikus testnagyságú ember, s hogy szavainak nyomatékot adjon, semmiféle borralalót nem hajlandó elfogadni a magyartól. – Testvérek közt nem illik, véli. Üzmülü-güzümüli, oké, helló. *Fil fájñ híñ...Meni bux, big bux. Szmól bux...Lájk it!*

És aztán könyvből tényleg van itt bőven. Elképzelném Zrínyit, amint rendet vág közöttük. (?) Nem, elképzelem inkább, amint a *Szigeti veszedelem* fordítása

után kutat. Tenné ezt hasztalan, mert ha valamelyik csücsökben van is itt némi magyar irodalom, akkor ahhoz különleges detektor kellene, hogy megtaláltasson. Nincs, morzsányi sem, inkább az lehet. De van régi orosz, például Dosztojevskijtől *A félkegyelmű*, helyben *Budala* címmel. Van Proust és Joyce – ha jól emlékszem –, az egész joyce-i *ULYSSES* törökül, tán még némi *Finnegan* is? Vagy csak álmodtam? Francia költők, német kortárs prózaírók, Günter Grass természetesen stb. Könyv hátán könyv, mondhatni. Különféle időrétegek a jelenben. És itt van Ivo Andrić is törökül: *Híd a Drinán*. De most nem ez az érdekes.

Mert felettébb érdekes egy másik történet, amelyben az *Ulysses* előkerül Magyarországon, méghozzá Mohácsnál. Evlija Cselebi török történész egyik távolabbi leszármazottjára utal valaki. Nevezetesen egy ankarai prof, aki egy kis mosollyal a szája szegletében előadást tart a népes rendezvényen. A típusában, habitusában Umberto Ecóra meg a szerb Milorad Pavićra emlékeztető tanár úr neve innen nézve részünkről immár a feledés homályába veszett, de arról beszélt ez az ember, hogy Cselebi rokona – kutatásai szerint legalábbis – kinn járt egykor rég a mohácsi csata színterén, ugyanis – a vér nem válik vízzé – könyvet szándékozott írni a török hódításokról, amiben aztán hirtelen halála akadályozta meg. Arról beszélt, hogy ez a rokon egy fura könyvet talált anno, érdekes mód szinte érintetlenül az egyszerű volt harcmezőn. Feltüntetett szerzőt (nem lehetett tisztán érteni, mit mond) – nem ismerte a megtaláló, inkább csak a címet: *Ulysses*. A nyelv pedig akárha angol lett volna, de nem volt benne biztos.

A dolgok aztán itt nem nagyon értek egybe a továbbiakban, innentől már csak találgatni tudunk. Azért is, mert nem hallottuk, pontosabban egyáltalán nem hallottam az előadás summázó végét. Történt ugyanis, hogy az ajtóból, valami óriási defterrel a kezében felém integetett az egyik szervező, hívott ki a folyosóra. Pánikban volt az illető, mert valami váratlan dolog történt a következő fellépővel, s engem kért meg arra, hogy ugorjak be a nekem kijelölt idő előtt, amit meg is tettem.

Részünkről én a kisebb, rugalmasabb kiadók együttműködését ajánlottam ott, Európa kapujában, konkrét műként pedig Háy János *Dzsigiderljenjét*, azaz: *A szív gyönyörűségeit*, amely az *Egri csillagokból* is szépecskén merít, azzal együtt már a legújabb magyar irodalom gyöngyszeme. Mert ugye, mégiscsak: aligha számíthat a mai török olvasóközönség részéről különösebb érdeklődésre Brodarics Istvánunknak az a régi beszámolója a mohácsi ütközetről. Azután ennek is vége lett, taps, elmentünk ebédelni, jó kis szármát meg baklavát enni. – Nem olyan finom szármát, mint a bácskai magyar, de azért megtette.

Magyar ember megette.

Már hazafelé a gépen jutott eszembe a mohácsi *Ulysses*. Igazából meg szerettem volna kérdezni azt a török professzor urat, pontosan hogy is van ez az egész, szerencsétlenségemre azonban ő rögtön az előadása után elutazott Amerikába (nehezen érthető angolját tökéletesíteni?), és én soha többé nem láttam az életben. Legalábbis idáig nem.

Szóval ott a repülőn hazafele jutott ismét eszembe a dolog, közben egyre jobban megtetszett az az elképzelés, miszerint az a török férfiú a Cselebi „klánból” – valamilyen csoda folytán – tulajdonképpen James Joyce *Ulysses*-ét találta meg. Mert miért is ne? Ha egyszer az idő valamiért a könyvön kívül is úgy kezd el

viselkedni, mint teszi azt sok modern regényben. Valamiért hirtelen oda-vissza, előre-hátra folyik, mielőtt visszatérne szokásos irányába, medrébe. És jutott eszembe az evezőbajnok plusz kardjavító mester, Weisz Rudolf, a délvidéki nyomdászati egyik, itt már említett úttörője, aki – mielőtt őt is megtréfálta volna az idő – egy különleges technikáról beszélt, amely örökre tartósítaná az arra érdekesült műveket.

Aztán itt tényleg nem jutottam tovább a gondolatban, mert gépünk váratlanul belerepülhetett valami szörnyű légviharodásba, ugyanis rémisztően rázkódni kezdett, recsegett-ropogott egész testében, ingott-bingott-vergődött-kapaszkodott, hogy rövidesen fentről, a poggyásztartó alól megérkezzenek az oxigénmaszkok. Szerencsére sikerült – miközben a rövidszoknyás, mosolygós légikisasszony is majdnem tótágast állt – visszakanyarodnunk valahonnan távolabbról a reptérre. Végül így jártam én a tervezettnél egygel többször Isztambulban.

A kelták 2 könyve

Ha valahol az internet végtelen tengerén rátalálunk a Balk.hu „ír-ott” szigetére (nehéz kibírni szójáték nélkül Joyce bűvkörében, akármilyen silány is a miénk), majd leülünk egy kicsit beleolvasni, gyorsan rábukkanhatunk bizonyos B. A. Balkanac közelmúlti dublini cikkére.

Ott írja szerző, hogy:

Dublin egyik átlagos, hosszan kanyarodó, így csak enyhén kifli utcájában áll egy bezárt, összefirkált fémredőnyű iroda. Hogy azért találtuk-e zárva, mert éppen vasárnap volt a minap, az Úr 2024. évének „szeptembervégén”, amikor sikerült máshová igyekezve arra járnunk, vagy sem, nem tudjuk pontosan. Mindenesetre eléggé elhagyatottnak tűnt. – Mint ami szebb időkre vár?

Helyénvalónak tetszik a kérdés, vetületében annak, ami ott olvasható a lehúzott redőny fölött. Mégpedig az, hogy a Sinn Féin kerületi irodájáról van szó. Valamiféle átmeneti fegyvernyugvásban, talán. Mert aligha történt meg a végső búcsú a fegyverektől. – Itt sem.

A Sinn Féin (Mi magunk) ugyebár egy ír republikánus párt, amely rég ott van az ír parlamentben, és amely mind az Ír Köztársaságban, mind Észak-Írországban aktív, fő célja az utóbbi maradéktalan egyesítése Írországgal. Bár mindig is tagadta összefüggését az Ír Köztársasági Hadsereggel (IRA), a napnál is világosabb, hogy az nem igaz, ezért a Sinn Féint gyakran nevezik az utóbbi politikai szárnyának.

Mindenesetre, úgy tűnik, jelenleg egy hosszabb fegyvernyugvási szakasz van érvényben, de hát olyan törekenynek tűnhet a dolog, amilyen törekenyek Joyce feleségének apró porcelánfigurái azzal a sok cuccal, köztük az a kis fehér balett-táncosnő a múzeumbéli vitrinben. Amott hátrébb, a James Joyce Múzeumban, persze. Mi pedig most útban vagyunk a Trinity College és a *THE BOOK OF KELLS* régi-régi, vallásos, evangélikus könyve felé. Meg a világ egyik legszebb, ódon, Harry Potter-beli könyvtára felé.

Annak a Szentháromság-helynek előtte tartottunk még ennél a pontnál, emitt. Előtte annak is, ahol egykor a joyce-i *ULYSSES* legendás központi figurája,

Leopold Bloom rémulten behúzódtott az árkadok alá, vagy valami ilyesmi történt, mikor észrevette, hogy az úton a levakarhatatlan ficsúr, kedves feleségének a szeretője, Bagzó Boylan közeledik feléje. (Ijedelme ne váljék hősi becsületére!)

Érdekes, hogy ezen a ponton találkozott bennünk az írek és az írség négy markáns motívuma, hívó szava, címe-tárgya-neve: egy keresztény vallásos könyv a messzi múltból, ez ugye a Book of Kells, egy modern regény és az ír szabadságvágy két aktív megtestesítője. – Nem rossz kis társaság. Őket/ezeket ismerni kell kezdetnek, ha egyáltalán kicsit is többet akarunk tudni az írekről. Márpedig igen. – Jól el lehet ezeken is gondolkodni, akár egy vérbeli Guinness bár szegletében, a *WHISKY IN THE JAR* részeg öröklágerét hallgatva, amelyben piásan fegyvert fogunk a pénzt számláló valakire. Kocc-kocc!

Aztán: ámen.

Mindenképp ide kell írunk, hogy alig van a világon még egy hely, ahol kis híján nemzeti ünnep szintjére emeltek egy hatalmas modern regény hosszú, fikatív cselekménysorát egyetlen nap időkeretébe szűkítő dátumot. Az pediglen 1904. június 16. napja, amikor az irodalmi mű oldalain keresztül bebarangolhatjuk Dublin városát. Csak elsőre tűnhet kuszának és érdektelennek a dolog, másodikra nem, mert akkor már mintegy keressük az ismert színtereket. Közben annyi nyelvi finomság, árnyalat, rejtett célzás, mögöttes tartalom van benne, amennyi kevés műben.

A hosszabb műelemzés itt ezúttal kimarad, azonban érdekes dolog, faktum, hogy a Bloomsday – ír szenzációhajhász sajtótermékben legalábbis így áll – egybeesik azzal a történelmi dátummal, amikor az író első ízben tette magáévá későbbi feleségét, Nora Barnacle-t. Mondjuk, Bronzavonz és Kéjarany után? (A két gyönyörű nevet mi, magyarok Szentkuthy Miklósnak köszönhetjük.). Mi van akkor, ha így? – Erről még a magyar Szombathelyen is, Bloom származási helyén, vagy akár Pesten: szerényebb keretek közt, de megemlékezünk.

A Mi magunkról meg az Ír Köztársasági Hadseregről és hasonlókról jut eszünkbe amúgy az elképzelés, amely a Balkánhoz hasonlítja az írek területét. Az ír nép véres történelmi létét, lényegét – egész földjét. Mihez? Nem annyira sörös, mint inkább puskaporos hordóhoz.

Mohácsi és koszovói vesztés csatával egyébként. Emerre.

Erről beszélünk majd angol barátunkkal később Newcastle környékén, Francis Redvers Jones egyetemi professzorral. Dr. Jones, aki fordítója a mi Radnóti-nak, ahogy a bosnyák Mak Dizdarnak is többek közt, valamikor a háború előtt egy darabig a sarajevói egyetemen tanult. Megtapasztalt ott ezt-azt. Simán egyetért a puskaporos hordó hasonlatával.

Majd koccintunk, akár egy-két ír whiskeyvel épp. Kevés jéggel. Joyce alkalos zsenikolléga emlékére, és mintegy első blikkre egyetértünk abban – miközben az ír Finnegan kocsmadalt hallgatjuk –, hogy tkp. az Ulysses a kelták másik religiózus alapkönyve, és még viszonylag könnyű dolga lehetett a kötetet megtaláló, diplomáciában is jártas derék török férfiúnak Mohácsnál, legalábbis a nyelv felismerésében. Mert például mi van akkor, ha valamiért a *FINNEGAN ÉBREDÉSE* címűt találja meg?

Különben említésre méltó még, hogy Dublinban sok fordítása tekinthető meg az ír *Ulysses*nek. Egyebek mellett kínai, arab, perzsa japán, szerb-horvát és sok más idegen nyelvű, azonban nincs közöttük a török, pedig létezik. Csak éppen mint ha a hűlt helyét látnánk, elkalandozott volna valahová, mert eleve vérében van neki is az ilyesmi.

Végül is elképzelem az örök, egyik változatában akár török Odüsszeuszt, ahogy a Brodarics kompánia valamelyik szupersikkes tengeri hajójával – Weisz Rudolfal az evezőknél –, Isten erős szelével a háta mögül, vígan dalolva röpül a Multikulturális-szigetek közt az ő kelta Ithakája felé. Dublin városától délre. Vagy ez már sok lenne? – Talán.

(Mindenesetre a törökkel és a mesemondással összefüggésben lásd e kacskaringós írás legfelülről nézve második bekezdésében említett könyvnek: *A kis jani-csár utazása a Gutenberg-galaxisban* című fejezetét!)

Örök élet meg egy nap

naplórészlet

2024. április 15. – 4944 kWh áramtermelés

Ma még 28 fok meleg van, holnap 8 lesz. Estefelé fölállítottuk a fóliasátrat a kiültetett paradicsomokra. Északról fog fújni a szél, ezért az északi végét lezártam. Hideg napok jönnek, előkészítettem a bőrmellényt és a legvastagabb pulóvert, kesztyűt, sapkát, már csak egy basszusgitár hiányzik a hátamra. Ebben a cuccban kibírom a biciklin. A virágládában fölállított habanéroültetvényemet szét-túrta egy állat. Hisztérikusan szétkaparta. Talán könnyebb napok jönnek. Most nagyon mélyen vagyunk.

*

Február eleje óta küzdök az internetes lapom fönntarthatóságáért. Se látogatottság, se pénz. A Google megváltoztatta a rendszerét, kivonta azokat a reklámokat, amikkel pénzt kerestünk. Ha ez így megy tovább, tönkremegyünk. Nem akarom újra eldönteni, hogy mit kapcsoljunk ki. Tévét vagy telefont. Nem akarok megint ide jutni, de minden erre utal. Háborúban állok, senki nem tudja, mi a hiba. Én ugyanúgy dolgozom, mint eddig, a cikkek nem jobbak, nem rosszabbak. Változtatni kell. De mit? A webmester azt mondja, nincs technikai akadály. Én meg azt mondom, hogy van. 14 éve együtt élek ezzel a lappal, ismerem minden rezdülését. Megpakolod a kályhát, de nem fűt. Ha ugyanazt a szenet rakod, akkor a kályharendszerben van a hiba. Döntök. Változtassunk meg mindent, a fürdővízzel együtt öntsük ki a gyereket is. A webmester azt mondja, a szakadék felé haladok, és én ahelyett, hogy fékeznék, rálépek a gázra. Fölbontom vele a szerződést. Áttelepülünk egy új szerverre, a teljes bizonytalanba a biztos pusztulás helyett. Éjszaka nem tudok aludni. Azt álmodom, hogy újra a régi szegedi szerkesztőségben dolgozom, de az irodám egyben hálószoba is. Ekkor megjelenik egy nő egy soktagú sleppel, és azt állítja, hogy Vitray Tamás húga. Készséggel elhiszem neki. Barna dzsörzénadrágot visel, hátközépig, mell alá felhúzva. Azt mondja, Szolnokon meglátogatja a szüleit, de gyalog. Menjünk vele, és írjunk róla úti riportot. Elindulunk. Jön utána a slepp, apró gyerekeket tartanak a karjukban, olyanok, mint az ikonok. Valahol a pusztában járunk, zöld fák, földút. Hatalmas kuttyák rohannak ránk, el-elragadják a gyerekeket, én egy husággal védekezem. Megjelennek a helyiek, és számon kérik, miért bántjuk szegény kuttyákat. Ekkor meglátják Vitray Tamás hógát, és elolvadnak a gyönyörűségtől. Az agresszív gyűlölet barátságba vált. Invitálnak a faluba, ahol épp ünnepség van, lehetne a hóg a díszvendég. Bevonulunk a nagyterembe, zászlók, trombiták.

S ekkor valaki hátulról finoman megfogja a kezem. Felébredek. Az álomnak vége, de a valóság nem változik, tönkre fogunk menni. Nagy levegőket veszek, az ereimben megszűnik a zizegés. Ha a probléma belül fölemészt, akkor kívülrre kell kerülni. Képes vagyok érzelmileg újrhangolni magam. A nyugalom és a pokol ugyanannak a létezőnek az élménye. Ha van megoldás, megtalálom. Lépcsőről lépésre haladok, az oroszlánfogás módszerét használom. Kizárom a nemmegoldás irányait. Fórumokba lépek be, kérdezek, válaszokat kapok, ez jó, mert szubjektív hibákat zárok ki velem. Igaz, a boltban más bevásárlókocsiját toltam el a pénztárba, de ez figyelmeztetés arra, hogy a forgalomban jobban oda kell figyelni. Az új szerveren kezd a látogatottság visszajönni. Már csak arra kell rájönnöm, hogy a Google új szisztémája mögött milyen megvalósítási gondolat lapul, és ő ehhez milyen eszközöket kínál fel – hisz nem akarhat tönkretenni engem. Mikrokozmosz vagyok, de vagyok.

2024. április 19. – 104,7 kg

Két hónapja, a káosz kellős közepén kaptam egy levelet, amelyben fölkértek egy előadásra a lapomról, és ezzel kapcsolatban az irodalmi publikációról egy konferencián. Elfogadtam. Új irányt láttam benne, a régiből kiindulva. Ma megérkezett a műsorvezető levele, és látom, hogy az egész az irodalmi marketingről szól, ami mára oly mértékig nem érdekel, hogy nem fogom tudni megértetni magam arról, hogy nem tartok előadást. Semmiről. Én nem ez az ember vagyok. Miért gondolnak rám így?

2024. április 21. – 103,7 kg

Még mindig fúj a szél és hideg van. Meghallgatom Tom Morello *Hold the line* című számát, fölpaprikáz. A zenei gyökereim. A vadság, az extázis, az örület. És mégis zene. Olyan energiákkal tölt föl, amiket nem tudok mire használni. Mire használjam a vadságot? Hogy lehet ebben a szelíd emberben ennyi vadság? Ezek azok az erők, amiket ha mégis használsz, képesek elpusztítani. Volt, hogy ebben éltem. Ismerem. Hol van ehhez képest a „Hogyan publikáljunk irodalmi lapokban?” előadás? Ittam egy korty pálinkát, most lehiggadok. Rákerestem arra a szóra, hogy szédülés. Napok óta szédülök. De csak fekve. Akkor éreztem ilyet, mikor a Fekete-tengerben görgették a hullámok a part felé. Aztán lefejeltem egy zöldséges ládát. Hirtelen mindenütt műanyag zöldséges ládák úsztak a tengeren. Valami elsüllyedhetett, vagy beledőltek a vízbe. Sokat neveltünk rajta. Ennek lassan negyven éve. Ma olvastam egy jó mondatot: A mosoly nem öregszik.

2024. április 26. – 103,7 kg

Újra elkezdtem tornázni. Ez egyszerre annyi mindent jelent, hogy nem is tudom, hol kezdjem. Még Londonban ritkítottam a tornát, aztán itthon teljesen abbahagytam. Azt vettem észre, ha nem tekergetem magam, elhagynak a fizikai fáj-

dalmak. Csak a frontok elektromos villámai maradtak. De a napokban rájöttem, kompromisszumot kell kötnöm. Úgy mentem föl a lépcsőn, mintha valaki más ment volna föl. Egy korlátolt mozgású ember, de nem én. Én nem lehetek ilyen. De, lehetek. Nem szabad hagyni az izmokat megrövidülni. Van ismerősöm, aki magasabb volt nálam, és most kisebb. Leterítettem a tornaszőnyeget, fejem alatt kölespárna, jobbra labda, balra súlyzók. Már a fekvés keménysége megropogtatt. Aztán elkezdtem a gyakorlatokat, amiket talán több ezerszer is megcsináltam. És némileg untam. Most viszont lassan, komótosan, mint mikor száz év után újra biciklire ül az ember. Mint egy keleti harcművész, aki a lapockái földre szorításában is az univerzummal társalog. Ésszel, barátom, ésszel! Nem a test tornázik, hanem a szellem. A szellemet pedig a test tartja kondiban, és viszont. A vállak körkörös mozgásában éreztem a farizom kapcsolódását, a hasizom hullámzó mozgását. Olyan lettem, mint a víz, amibe kavicsot ejtenek. Minden mozdulatot végigjárom a testemen. Olyan lettem, mint egy hangszer, amit bárhol zengetsz meg, az egész zengeni fog. És ez az ő hangja. Hirtelen hálás lettem annak a több ezer órának, amit a gyakorlatok zsigeri betanulásával töltöttem. Amikor már nem a napra nap ismétlődése pörgeti a mókuskereket, hanem túl az ismétlődés gyötrelmein, elérjük azt a testélményt, amelyet inkább újra és újra vágyunk, hogy jutalomként éljük meg mindazért, amiért eddig kitartóan dolgoztunk. Ez az. Gukci-bukci!

2024. április 28. – 103 kg

Lomtalanítás van. Napok óta lovas kocsik járnak az utcákat, lepukkant furgonok. A lovacskákat büszkén trappolnak, mintha cirkusz porondján futnának körbe. Az emberek nézik, mit lehetne haszonnal kiszedni a szemétből. Fémet leadni, bűrtort tüzelőnek, egy-egy darabot talán használni. Sok dohos matrac élvezi a napfényt, szerencsére nem jött rájuk eső, mert akkor a kutya sem viszi el őket. Villogó tekintetek remélik a zsákmányt, a jó fogást. Némelyik szemétkupac mellé fiatal öröket állítanak, hogy az az övük, lefoglalták. És elképzelhetetlen mennyiségben ömlik a házakból a szemét, olyan mocsok, ami már tíz éve is mocsok volt. Mire vártak? Jó lesz valamire? Néha én is használom ezt a mondatot: Ne dobjuk ki, hátha jó lesz még valamire. Egy műanyag tok, leégett lábas, vaskos drótköteg. Persze, aztán semmire nem használjuk. Idén nem sok mindent tudtunk kirakni. Tényleg, mintha produkálni kéne magunkat. A két fűnyírót, a levízkövesedett, de már tízszer kisavazott villanybojlert korábban elvitték, akik a lomtalanítást hetekkel megelőzve járták az utcákat, néha élelmiszert, takarót is kértek. Idén egy szegélyvágót raktunk ki, már akkor nem lehetett használni semmire, mikor megvettük. Kiment két hatalmas műanyag szőnyeg, amiket a teraszon lévő konyhában használtam a lecsöpönnő olaj ellen, de a nyár végére az erős UV szétégette, és apró műanyagmorzsákkal szórta be a földet. Kiraktuk a serpenyőt, amit megevett a használat, és amiből annyi finom tésztamartás, zöldséges rántotta került ki. Így válnak ezek a tárgyak az életünk személyes részévé, és ezért kötődünk hozzájuk, és aztán kidobjuk őket a múlttal a szemétkébe. De ezek csak tárgyak, szokta mondani a fiam. És igaza van, csak számomra személyes tárgyak, melyekre oly hosszú időn át számíthattam, mintha barátok lettünk volna.

Kiraktunk egy vastag acéldrótköteget, ami még az építkezésből maradt ránk. 17 éve. Hátha jó lesz valamire. De nem lett jó semmire. Kiment egy nagy nejlonba csomagolt, komplett, kézzel készített ágyneműgarnitúra, amihez olyan rossz minőségű tollat használtak, hogy egy hónap után nem lehetett benne aludni a szagtól. És ennyi. Amikor ebéd után az utolsó csomagot kiraktuk, megállt egy kocsi mellettünk, és a jelenlétünkől övezve pakolászni kezdte egy férfi. A fémekeket kiszedte, aztán fölegyenesedett és ránk nézett. Az arca kerek volt, napszítta, a szeme mély és mosolytalan. Csak ennyi, kérdezte. Ennyi, mondtam, és sajnálkozva tártam szét a karomat, kutatva a gondolataim mélyén, hátha oda tudnék még adni valamit. De nem jutott más eszembe, mint a vegetáriánus koszt miatti legyengülésre nemrég bevett vastabletta.

2024. április 29. – 103 kg

50 körüli focibírónál vágatom a hajam. Régen a másodosztályban játszott. Jó fodrász. Alacsony férfi gömbölyű vádlikkal. Pont kézre esik neki a fejem. Évente egyszer járok hozzá, így a nyár közeledtével, hogy úszás közben kilássak a hajam alól. A többi évszakban én intézem. Van két speciális borotvám, azokkal szobrászokodom magamon. Aztán megnézi a feleségem, és azt mondja a napozóágyon állva, hogy hátul egy kicsit egyenetlen, mert nem látod, hozd az ollót. Régen könnyebb dolgom volt, mikor rámentem a távtartós Remingtonnal, és mindenütt félcentisre vágtam. De állítólag sokkal jobban nézek ki hosszú hajjal, a kopasz nekem nem áll jól, mert túl melankolikus a tekintetem. Szóval, fölhívtuk az én focibírómat, hogy úszósra vegye a frizurámat. Én éppen a fürdőszobában voltam, a feleségem beszélt vele, mikor annyit hallok csak a beszélgetésből, hogy úristen, úristen. Hallgatok, mint a sír, hátha meghallok még valamit. Mi van, kiabálok ki a fürdőből. Mi történt? Csak június elején tud fogadni, mondja a feleségem. Hogyhogy? Gipszben van a lába, és nem mehet sehová, nem járógipsz, júniusig fekszik. Úristen, mondom. De hát mi történt? Karambol? Dehogy, mondja a feleségem, hétvégén a második félidőben bokaszalag-szakadást szenvedett.

2024. május 4. – n. a.

A szombati piac végén fölmentem a pénzváltóba, és vettem kétszáz eurót. Zárás előtt úgy fél órával lehetett, nem is volt több a kasszában. Pár éve kaptam egy névjegyet, ha nagyobb összeget szeretnék, akkor egyeztessünk előre. Azóta itt hevert az asztalomon a névjegy, de ezúttal nem találtam. Fölforgattam a fiókokat, laponként átnéztem a naptárt, még a József Attila-díjam alá is benéztem, de nem volt sehol. Itt vége is lenne a történetnek, de mégsem lett vége, ennyiért nem kezdtem volna bele. Pár napja meghalt Paul Auster amerikai író. A *The Guardian*-ból fordítottam a cikket mesterséges intelligenciával, meg több helyről hozzáolvastam, és felkeltette az érdeklődésemet. Mert rájöttem, hogy semmit nem olvastam tőle. A figura megvolt, de a szöveg nem. Átmentem a könyvtárba Krisztához, kölcsönöztem két regényt, az egyik a főműnek tartott *New York trilógia* volt.

Ahogy ma megjöttem a piacról, megebédeltünk, a második a kedvenc tormamártás tükörtojással volt, és a délutáni szundi előtt megterveztem a délutánt, úgy, mint a ki nem kelt csilik és determinált paradicsomok újravetése, két liter pálinka szétmérése, a harmadik pedig, hogy a délutáni napsütésben kiállok a teraszra Paul Austert olvasni. Finom kis munka, magával ragadott. Titokzatos, mint egy csukott szempár. De belemerülni mégsem akartam, úgyhogy pár oldal után bejöttem a napról, az asztalról fölvettem egy régi ismerősöm névjegykártyáját, és beletettem a könyvbe. A mozdulat annál is ismerősebb volt, mint mikor tükörbe néz az ember. Megvan! Odafordultam a könyvespolchoz, és leemeltem O. könyvét, amit utoljára olvastam. És igen! Megvolt. Ott lapult benne a pénzváltó névjegykártyája.

2024. május 5. – 102,6 kg

S-ben egy ingyenes parkolóban álltam és régi ismerősömmel beszélgettem, akitől két liter szilvapálinkát vásároltam, mikor a délutáni vakító napfényben, tőlünk úgy ötven méterre föltűnt, hogy sűrű szárnyverdesések közepette a fiúvarjú éppen egy leányvarjú megtermékenyítésén fáradozik. A természetben élők nevezhetnék ezt teljességgel megszokottnak, de míg a somlekvárról beszélgettünk, vissza-visszavonzotta tekintetem az ifjú pár, s akkor egy ponton a fiúvarjú befejezettnek véelve az aktust, lepattant a leányvarjúról, s mellette megállt. Aztán így álltak dermedten, mint a jó színészek, akik épp mozdulatlanságukkal képesek kifejezni a legdrámaibb feszültséget, s ez esetben is szinte átélhető volt a varjak nem mindennapi mámorja, a mámorból való lassú ocsúdása, az oly közeli emlék gyönyörűsége, mi több, gyengédsége. Akkor a fiúvarjú megmozdult, de háromnál nem lépett többet, és társának félig hátat fordítva a távolban parkoló autók felé nézett. A leányvarjú, mint aki ezzel engedélyt kapott a mozdulásra, a közeli tócsához lépett, és kiszaradt torkára néhány csepp vizet görgetett. Közben áttértünk a somról a szőlőlekvárra, már nem tudtam másra figyelni, csak a két varjú további viselkedésére. Mi lesz most? Néhány méterre eltávolodtak egymástól, de érezni lehetett a köztük lévő kábulatból táplálkozó vonzerőt, ami együvé rendezte őket. Vártam, hogy egyikük elrepülne, de nem, a szárnyak mozdulatlanul simultak a hát két oldalán. Aztán elindultak, ám egy irányba, vagyis közös sétába kezdtek a parkoló nedves murváján. Barátommal kezét fogtuk és elköszöntünk. Egy ideig nem tudtam, mit gondoljak erről az egészről. És most sem tudom. Csak nézem a szomszéd kertjében vörösen izzó cseresznyefát. Várom az alkonyt, amikor a szél lassan leáll.

2024. május 10. – 103 kg

Egy ismerősöm leírta az FB-n, milyen viselkedésű idős és fiatal magyar emberekkel találkozott külföldön. Sokan elmondták hozzá a véleményüket, saját tapasztalatukat. Csak néztem és néztem magam elé a telefon képernyőjére. Bizonyos dolgokról nem beszélek, azt remélve, hogy így kevesebb részét veszik el az életemnek.

Amn adzong

Odüsszeusz kutyája, a hű Argosz emlékére

A pelazg rapszódoszok sok évvel az első olimpiász előtt énekeltek, hogy a bölcs istenanya elsőszülött lánya, rögtön miután lábra állt, magához vette az anyja porosodó lándzsáját, amely kétszer magasabb volt nála, és csatangolni kezdett mindenfelé a Peloponnészosz őserdőiben, egyedül azért járva haza, hogy az anyja melléből a tejet kiszopja. Az anyja nem féltette, ismerte a tej hatalmát. Büszkén mosolygott, ha a kislány időnként oroslán vagy óriáskígyó lenyúzott bundájával, pikkelyes bőrével tért haza.

Egy nap a kislány furcsa hangyabolyra bukkant, amelyben a hangyák potroha kátrányszínű kocsonyától duzzadt. Otthon az anyja kínálhatta bármilyen jó falattal, pici orrával fintorgott, és utálkozva elhúzta a száját. Másba, mint az anyatejbe még belekóstolni sem volt hajlandó. Ez a különös kocsonya azonban varázslatos hatással volt rá. Kikapott egy hangyát a nyüzsgésből, majd tétovázás nélkül leharapta a potrohát. Már a legtöbb tejfoga kinőtt, alaposan szétrágta a rugalmas héjat, és kiköpte. Az a valami, ami a szájában maradt, jobban ízlett neki az anyatejnél. Több tucat hangya kocsonyáját megette, és rá se hederített a csípésekre, hiszen oroslánokkal és óriáskígyókkal megküzdve ezeknél sokkal fájóbb sebeket elviselt már. Miután alaposan belakott, hazaindult. Ezúttal nem kapkodta úgy apró lábát, mint szokta, amikor hajtotta az éhség az anyatej után. Igazából egyre lassabban lépkedett, a tagjai fokozatosan elnehezültek. A lába olyan ólmossá vált, hogy a végén alig bírta megemelni. A palota kapujáig még elvonszolta magát, de ott mindörökre megállt, kővé dermedve a küszöbön.

A rapszódoszok idáig érve gyászosan rezegtették a teknőcpáncél felett a kithara húrjait, úgy énekeltek tovább.

Hogy az istenanya talán fel se ismerte volna a furcsa alakú szikladarabban az elsőszülöttjét, ha az egyik hű kutyája oda nem viszi neki a fogában tartva a lándzsát, amely kihullott a kislány kezéből, és nem nyüszít panaszosan a kő mellett. Az álnok hangyákat szintén a hű kutya leplezte le, miután visszavezette az istenanyát és kíséretét a kislány friss nyomain. Az istenanya és kísérete – gyönyörű lányok markukban ádáz lándzsával – elkeseredett dühükben szanaszét dúlták a hangyabolyt, tűzcsóvát dobtak rá, és harci táncot jártak körülötte, míg porig nem égett.

Az istenanya hatalmasabbnál hatalmasabb varázslatokat próbált ki, hogy a drága követ életre keltse. De az még neki sem mozdult meg újra. Mégsem maradt ugyanolyan élettelen, mint a közönséges kövek. Időről időre halkán zsongani

kezdett. Ha ilyenkor valaki rátapasztotta a fülét, meghallotta, hogy a kőbe zárt lélek kristálytisztán énekel.

Az istenanyát feneketlen gyászba döntötte a veszteség. Múltak a napok és éjszakák, de ő egyre a követ utánozta. Hevert mellette mozdulatlanul, és a fülét rátapasztva együtt énekelt a lányával.

Hűséges népét, a pelazgokat hajtotta a düh és a bosszúszomj. A lányok és asszonyok lándzsát ragadtak, és szentül megfogadták, hogy addig nem nyugszanak, amíg ebből a hangyából a legutolsót is ki nem irtják. Felkutatták az ösvényeiket, végigmentek rajtuk az utolsó fűszálig, hogy ráakadjanak a bolyra, amit aztán feldúltak és felégettek.

– Azért szüljenek-e a nők keménykötésű lányokat – üvöltötték közben –, hogy éneklő kövek legyenek belőlük?! Ezerszer is nem!

Csak akkor fújták ki magukat, miután az írmagjukig kipusztították az ocsmány férgeit. Azt nem tudhatták, hogy egyetlenegy szerencsés hangyaboly egy eldugott helyen mégis elkerülte a vést.

A kisleányok, kezükben az anyjuk lándzsájával, újra szabadon csatangolhattak az egész Peloponnészoszon.

Igen ám, de közben mind különösebbé váltak az éjszakák. Míg régebben csak elvéve botlottak bele az álmatlanok vagy a titkos szerelmet keresők szellemeibe, addig most egyre gyakrabban, míg a végén azt vették észre, hogy zsúfolásig tele van halott árnyakkal a sötétség. A szellemek, akik korábban messzire húzódtak az élők elől, és nyugodt természetűek voltak, szinte lomhák, úgy megszapordtak, hogy már nem tudtak hova bújni, ráadásul mozgékonyak lettek, összevissza cikáztak. Az elkerülhetetlen találkozások mindkét félnek igen kínossá váltak. Az élők megrettenve a házaikba zárkóztak éjszakára, miközben a holt lelkek céltalanul nyüzsögtek a sötétben, és ha mégis élőbe botlottak, unalmukban jobb híján – korábban ilyet sose tettek volna! – ijesztgették.

A pelazg nőknek a szívük szakadt meg, hogy kedves halottjaik milyen méltatlan körülmények közé kerültek. Régen, még ha fájdalmas volt is a búcsú, még ha hirtelen és fiatalon ért is valakit a halál, minden szomorúságon túl érdem volt meghalni. A halottak – néhány ritka esetet kivéve – feltűnés nélkül eltávozhattak az élők közül, hogy a másvilágon gondtalan nyugalom várja őket a neves ósanyák oldalán. Most azonban a halottak az élők között rekedtek.

A tarthatatlan helyzet miatt maga a másvilág úrnője látogatta meg az egyik éjjel az istenanyát. A két nővér azóta sem látta egymást, hogy előbújtak a tökéletes semmiből a világ kezdetén, majd elindultak két irányba, hogy mindegyikük elfoglalja a neki rendelt birodalmat. Az úrnő ekkor odatérdelt a kőként heverő istenanyához, és gyengéd szavakat suttogva a szabad fülébe, kívárta, hogy a másiknak kioldódjanak elmerевedett tagjai, majd felsegítette a földről. Több keserves évszak elmúlt, amióta az istenanya ott feküdt, a lel kifurdalás és tehetetlenség kínjában elmerülve. Felocsúdva rácsodálkozott a nővére és a mögötte sorakozó halottak végeláthatatlan seregére. Felrémlt benne, hogy elmúlhatott ezred éve tartó halhatatlansága, és holt lélekként járult a nővére színe elé.

A hosszúra nyúlt csend elég volt, hogy kölcsönösen kiolvassák egymás gondolatait. A nővére kajánul elvigyorodott, ő pedig megértette, hogy a helyzet fordított. A másvilág úrnője járult az ő színe elé.

Ezek az áldatlan állatok a pelazgoknál szigorú tabu alá estek. Még ha úgy hozta is a helyzet, hogy kényszerűségből megemlítették őket, a nevüket, amit századok óta nem volt szabad kiejteniük, régen elfelejtették, és csak „azok a bogarak” voltak. A bolyaik tiltott helyeknek számítottak, minden épeszű nő messzire elkerülte őket. Ha egy szerencsétlen mégis arra tévedt, egy kivagyfi férfi leginkább, mindig pórul járt. Vagy szórén-szálán eltűnt, vagy megbomlott elmével bukkant fel újra. Az előbbi esetben azt rebesgették, hogy kővé vált, utóbbiban, hogy a holt lelkek látványát, akikkel ott találkozott, nem bírta ép ésszel elviselni.

Az istenanya kimeríthetetlen ismeretek birtokosa volt. Megválogatta, ezekből mit oszt meg az alattvalóival, mit sejtet csupán velük – hogy a buták ne értsék, de az okosak kitalálhassák –, valamint, hogy mindebből mi legyen az, amire azok tíz, húsz, vagy akár több ezer év múlva fognak majd rájönni. Annak tudásától, hogy a holt lelkek ezeken a hangyabolyokon keresztül kelnek át a másvilágra, és hogy a hangyák potrohában felgyűlt kocsonya végzetes, derék pelazgjait megkímélte. Elsőszülött lányával kapcsolatban, aki az ő tején élt és mindenben ráütött, biztos volt benne, hogy ugyanazt a tudást hozta, amit ő. Csakhogy amíg az istenanya a tökéletes semmiből keletkezett, addig az istenanyát egy alkalmi valaki termékenyítette meg a hitvány férfinemből. A kislány végtelen sok mindent tudott, ügyesen gyilkolt például kígyót és oroszlánt, de a hangyákról fogalma sem volt, a kocsonyájukkal szemben pedig isteni származása ellenére védte-
lennek bizonyult.

A másvilág úrnője egy végtelenül kecses mozdulattal ráhelyezte éjfekete balkezét a drága kőre. A kő visszaváltozott a kislány testévé, a lelke kiszabadult. Ám lélek és test elválása minden alkalommal örökre szól. A kislány lelkének a holttest már idegen volt. Mielőtt elvegyült volna a többi lélek közé, akik a nagynénje mögött kavarogtak, méltóképpen elbúcsúzott az istenanyától, akinek ez mérhetetlen megkönnyebbülést hozott, ahogy az is, hogy a porhüvelyt visszakapta.

A két isteni nővér mindenben megegyezett.

Mielőtt az úrnő visszaindult volna a másvilágra, megfogadta a nővérének, hogy anyja helyett anyja lesz az unokahúgának, majd elváltak, mint a világ kezdetén, hogy azután a világ végéig már ne találkozzanak újra.

Az istenanya az összes pelazgjának kihirdette, hogy az egyetlenként megmaradt hangyaboly a másvilág bejárata, szent helyként szigorú tilalom alatt áll. Megközelítése, valamint a hangyakocsonya fogyasztása főbűn, a vétkezésre a legkegyetlenebb büntetés vár.

A két isteni nővér a kátrányszínű kocsonyát borostyánszínűvé és átlátszóvá halványította. Az a leggyengébb féynél is olyan erős ragyogást kapott, hogy azokat a zavaros fejű, jórészt pinátlan pelazgokat, akik az isteni tiltással dacolva odacsábultak, azonnal elvakította, hogy fájdalmas szemgolyóval fetrengve utoljára még meggondolhassák magukat.

A megmaradt hangyaboly egy bozótos takarásában lapult odafenn a Mainaloszon egy sziklafal aljában. Az istenanya földrengést támasztott. A sziklafal meg-ingott, fülsiketítő robajjal végigrepedt, majd a repedés szélesre tárult. A gombalakú porfelhőt, amely felgomolygott, mindenholnán látni lehetett az árkádiai égen, a szertegördülő kövek letarolták a bozótost, de a hangyabolyra, amely a hasadék közepén feküdt, egyetlen porszem se szállt, az sértetlen maradt. A kö-

vetkező századokban egyre magasabbra tornyosult, mígnem csurig töltötte a hasadékot. Egymagában akkora tömege lett, mint az elpusztított hangyabolyoknak összesen.

A megrekedt halottak a hangyairtás után nagyon keservesen kerülhettek át a másvilágra, de ahogyan a boly gyarapodott, minden évben egy kicsit könnyebben. A két isteni nővér azzal is enyhített a torlódáson, hogy az akkori nemzedékekben százéves kora előtt egyetlen pelazg nő sem kezdett el öregedni, és így kevesebb lélek állt be a sorba.

A pelazg rapszódoszok innentől halkabbra fogták az éneket, és lágyabban pengették a húrokat.

Azt a titkot, hogy a pelazgok végső soron nagyon hálásak lehetnek a hangyáknak, az istenanya sose tette világossá, mindig csak sejtetni engedte.

A szorgos rovaroknak a holt lelkeken kívül még egy másik, legalább olyan népes társasággal is kellett foglalkozniuk. Méghozzá a tetvekkal, akiknek avarba göngyölt petéit tavasszal előásták és kicsomagolták, felragasztották a barátcserje kibomló leveleire, ahol kikeltették, felnevelték őket, majd a kifejtett példányokra egész évben vigyáztak. Megóvták őket sárga penésztől, pöttyös katicabogártól, miközben azok zavartalanul nyalogatták a leveleket, amelyek éjjel-nappal édesen harmatoztak. Az édes harmatot, ami bennük összegyűlt, a hangyák mindennap kiszívták, majd átzilipelték a saját testükön, hogy kocsonyává lényegítve elraktározzák a potrohukban. Ősz végére a hangyák potroha kikerekedett, pattanásig feszült. A fagyok beálltával a kocsonya megdermesztette a tagjaikat, az első havazáskor elaltatta, majd a zord hónapokban végig táplálta őket, hogy tavaszra elfogyjon az utolsó cseppig.

A téli alvás idején a hangyák a tökéletes semmibe álmodták vissza magukat, ahol még nem volt világ és idő, de még isteni nővérek se voltak. A tökéletes semmibe egyedül a csillagok illeszkedtek bele hibátlanul. Azok öröktől fogva ragyogtak, ezek a hangyák pedig akkor a csillagok alakját öltötték magukra. Óriási bolyokban, milliósámszámra sziporkáztak, időtlen mozdulatlanságuk ellenére nyüzsögni látszottak, majd a világ keletkezésekor hangya lett belőlük. Amitől szemernyi sem lettek kevesebben a végtelen számú csillagok.

A megdermedt hangyáknak egyedül a csápja maradt éber. Az eltűnt illatokat és ízelet már nem érezhette meg, mégis ugyanolyan finoman lengedezett és rezgett tovább. Ahogy korábban a hangyáknak segített a tájékozódásban, most telen a holt lelkeknek tette ugyanezt.

Az év illatos és ízletes felében a lelkek váraoztak. Az érzéki világtól viszolygva nappal beszivárogtak a nyugalmas földbe, majd éjjel előpárologtak. A hangyakocsonyának ők sem bírtak ellenállni. Az elpihent hangyák potrohát szívogatták, anélkül, hogy a legkisebb kárt tettek volna bennük. A kocsonya rájuk üdvösen hatott. Elmúlt életüktől elvadultak, múlhatatlan halálukhoz hozzászelídültek. Mind lomhábban gomolyogtak, mígnem tehetetlenül lebegve, a dermedt hangyák csápjára sodródtak, amely megannyi üres csónakként átterelte őket a másvilágra.

A pelazg rapszódoszok idáig tudták az éneket, és még egy záró futamot kijátsoztak a kitharán. A görög rapszódoszok sokkal később vettek kezükbe kitharát, és egész más énekbe kezdtek bele.

A hangyákról szóló ének idején a görögök szedett-vedett hordák gyülekezete volt. Még jó pár évtizedbe telt, amíg előzőnlótték és meghódították a pelazgok földjét, amelyet ők majd Hellásznak neveztek. Már gajdoltak harci dalokat a tábortűz mellett részegen, és verték a ritmust a pajzsukon, de ettől még igazi söp-redék voltak abból a fajtából, akik nem ismertek se embert, se istent. Ez a dórok-ra különösen állt, akik, még mielőtt leigázták volna a Peloponnésoszt, annyi megalázó vereséget, kínos kudarcot szenvedtek el a hősieen harcoló pelazgoktól, hogy nem csoda, ha később őket állították be afféléknek, amilyenek egykor saját maguk voltak. Ennek a mintájára avval a csúfnévvel illették a pelazgokat, amivel azok őket. Nevezetesen, hogy amazonok lennének.

Ez az „amazonok” eredetileg úgy hangzott, hogy *amn adzong*, és pelazgul azt jelentette: *hülye férfiak*.

B O R C S A I M O L A

Paradicsom

Felmászom az ágyra. A közepén van egy mélyedés, próbálom bevacolni magam oda, aztán mégis inkább felkúszom a peremére, az ágy belső felére. Magamra húzom a barna kockás pokrócot, a régi pöttyöst már kinőttem, kikandikál a lábam alóla. Magamra húzom, és a fal felé fordulok. Így könnyebb alvást tettetni, nem bukhatok le akkor sem, ha éppen nyitva a szemem, amikor anya belép. Ő küldött be, növésben vagyok, azt mondja, azért kell délután is aludnom, de én utálok, sose jön álom a szememre.

Néha alvás helyett bekapcsolom a tévét. Hang nélkül nézem a Vízi-sarukat, távirányítóval a kezemben, ujjammal a piros gombon, hogy ha léptek közelednek, azonnal megnyomhassam, de az úgy is veszélyes, mert az ajtóból egyből a tévére látni, lebukhatok akkor is, ha végig résen vagyok.

Unalmamban a faliszőnyegen kezdem huzigálni az ujjam, fényes vagy sötét csík marad utána, aztán eltörölöm az egészet a tenyeremmel, és újból kezdem, de már nem összevissza húzom a vonalakat, iksz-zérózni próbálok. Nem jön össze, a rács még látszik, de benne az ikszek és nullák nem. Fekszem tovább, figyelem a konyhából átszűrődő zajokat. Edénycsörömpölés és víz locsogása, anya mosogat. Aztán csend lesz, most töröl kezet, gondolom, majd próbálom kitalálni, mi

következik, de időm sincs rá, már nyílik is a szobaajtó nyikorogva. Becsukom a szemem, mozdulatlanra dermedek. Alszol, kérdezi apa suttogva. Felülök, rázom a fejem, mire ő hív, hogy akkor menjek segíteni, én pedig pattanok is ki az ágyból, meg sem kérdezem, miről van szó.

Odakint ragyog a nap, anya utánam kiált, nehogy sapka nélkül menjek. Viszszaszaladok érte a szobába, apa az ajtó előtt vár rám. Mielőtt indulnánk hátra, még elrohanok a műanyag kádhoz, amit reggel tettünk ki az udvar közepére, és mertünk tele kútvízzel, hogy felmelegedjen a napon. Belemártom az ujjam, ez már jó, kiáltok fel örvendezve, mire apa is odajön, megnézi ő is, és azt mondja, mire végzünk a paradicsommal, tökéletes lesz.

Karózni fogunk, abban kell majd segítenem. Jobban szeretek barkácsolni, de igazából nem számít, most ezt is szívesen csinálom. Már tudom, hogyan kell, tavaly is együtt karóztunk, én kötöttem a madzagra a bogot. Hátramegyünk a fásszínhez, mellette van egy rakás deszka és karó. Előbb le vesszük a négy téglát, ami a nejlonfóliát tartja, aztán leemeljük a fóliát, ami a rakást fedi. Apa egyenként veszi kézbe a karókat, mindeniket megforgatja, földhöz üti az alsó végüket. Hogy a korhadt része letörjön, magyarázza. Tudom, vágom rá, aztán meg kell őket hegyezni. Megdicsér, hogy emlékszem, mi következik, aztán én is kapok a kezembe egyet, hogy próbáljam meg, de csak óvatosan, nehogy fadarab szökjön a szemembe. Amíg apa hegyez, engem beküld, ki kell hozzam a fiókból az ollót és a madzagot, majd megmutatja, milyen hosszú szálakat vágjak.

Ő üti a földbe a karót, az én dolgom pedig a kötözés. Utána hónaljzunk. Az elején ott guggol mellettem, ne szepetelj, figyelmeztet, aztán látja, hogy tényleg ügyelek, egyszer sem sértem meg a tövet, úgyhogy megdicsér, és hagyja, hogy egyedül folytassam, míg ő a szomszédos soron dolgozik.

Pont az utolsót csinálom, mikor szálka megy a kezembe. Utálom a szálkát, mert túvel kell kipiszkálni, a tútól pedig rettegek. Nézem, ahogy apa nyomkodja az ujjam, és rájövök, hogy igazából ez nem is olyan vészes, ennyi belefér. Nem jön ki, csóválja ő a fejét, majd anyát fogjuk megkérni, hogy piszkálja ki túvel, mondja, én pedig már nem is félek.

Már csak a permetezés van hátra, mikor azt mondja, mehetek fürödni, ha akarok. Várom, hogy vízben legyenek, most mégis inkább maradok. Figyelem, ahogy megkeveri a bordóilét, bottal kavargatja a vederben a katyvaszt, közben a kékkőről és az oltott mézről magyaráz. Aztán egy meszelőecsetet vesz kézbe, a vederbe mártogatja, azzal spriccolja a palántokat. Mikor végzett, együtt indulunk előre.

Odabent sül valami, már az ajtóból megérezem az illatot. Anya éppen az aragáz előtt áll, akkor fordít meg egy palacsintát, mellette egy tányéron már egész rakás van. Érdeklődik, hogy elfáradtunk-e, mire mindketten rázzuk a fejünket, apa azt mondja, olyan jó segítsége voltam, így meg se kottyant neki a munka. Nekem se kottyant meg, mondom büszkén, pedig dehogynem, teljesen kipurcantam, de nem akarok gyengébbnek tűnni apánál. Anya megpuszil, aztán szemügyre veszi a sebemet. Előbb áztassam picit, mondja, ami éppen kapóra jön, így mehetek egyből pancsolni. Beszaladok felvenni a fürdőgatyámat, úton kifelé apa a kezembe nyom egy megkent palacsintát, hogy azt előbb faljam be. Azt is csinálom, egészen gyúrom be a számba, ahogy ő szokta néha, te mondtad, pró-

bálom mondani, de csak érthetetlen hangmassza jön ki a számon. Apa nevet, anya ránk szól, ne bolondkodjatok, megnyuvad a gyermek.

Még mindig teli szájjal, kuncogva megyek ki a konyhából, ki egyenesen a kádhoz, békaként szökök bele, aztán megpróbálok elmerülni a vízben, de sekély, nem lehet. Utána felugrok, szökdécselek, spriccol a víz szerte-szét, élvezem. Odaviszem a kisautóimat is, most azt játszom, hogy kétélűek. Közben apáék kihozzák a horgászszékeket és az összecsukhatós asztalt, tőlem nem messze telepednek le. Anya hív, hogy egyek még palacsintát. Odafutok, harapok egy falatot, aztán vissza a vízhez, oda-vissza, oda-vissza, míg négyet bevágok.

Észre se veszem, anya mikor surran be, de mire észbe kapok, már túvel a kezében, az orrán szemüveggel hív magához, hogy intézzük el a szálkát. Tenyerébe veszi a kezemet, és én hiába akarok bátor lenni, muszáj elfordítsam a fejem, összeszorított foggal várom az iszonyú kínokat. Készen is vagyunk, szóval megkísértetve, én pedig nem tudom, higgyem vagy se, előbb csak résnyire nyitom az egyik szemem, odapillantok, és tényleg, anya már a seb főző kupakját csavarja be. Az egészségből semmit nem éreztem.

Ettől még jobb kedvem lesz, és eszembe jut, hogy társasozhatnánk. Anya azt mondja, ő két perc alatt elmosogat, addig döntsem el, mit akarok játszani. Kockázzunk vagy kártyázzunk, kérdezi apa, miközben ő is hátratolja a székét, feláll, sörért megy a konyhába. Amint belekortyol az üvegbe, észbe kapok, hogy én akarom leinni a habot, és hadarni kezdem, hogy töltsd ki, töltsd ki, töltsd ki! Beszalaszt pohárért, aztán mutatja, mennyire döntsem meg, miközben ő beleönti a sört.

Úgy szürcsölöm a habot, hogy bajuszom legyen tőle, aztán vigyorgok szélesen, apa nevet, majd utánam csinálja. Épp ezen szórakozunk, mikor megérkezik anya, befejezte a mosogatást. Na, mi legyen, kérdezi csípőre tett kézzel, én pedig rávágom, hogy az özönvizest akarom. Az vajon hol van, vakarja a fejét, apa pedig kérdezi, nem-e akarok inkább amerikai hetezni? Nem, rázom a fejem, mindeképp az özönvizest akarom, az a legjobb. Apa arcán mosoly fut át.

Ő készítette nekem ezt a társast, vagyis ő találta ki, aztán együtt készítettük el, mi csináltunk mindent, csak a dobókockát vettük hozzá a kerek bódéból. Monopolyt szerettem volna, de nagyon, egy csomót könyörögtem érte, apáék mégsem vettek, azt mondták, most nem lehet. Hogy miért, arra nem feleltek, de úgyis tudtam, hogy nincs rá pénzünk, mert néha esténként, lefekvés után, mikor ők még a konyhában ücsörögtek, és anya sírt, apa meg cigarettázott, kihallgattam a beszélgetéseiket. De hiába tudtam, attól nagyon elkeseredtem. Ekkor állt elő apa az ötlettel. Hogy készítsünk mi egy társast, egy igazán különlegest, olyat, amilyenje senki másnak nincsen.

Nem is hittem az elején, hogy ki lehet találni egyet csak úgy a semmiből, de apának sikerült. Az volt a lényeg, hogy jön az özönvíz, el fogja árasztani a farmot, ki kell menekíteni az állatokat. A kacsát és tyúkot az ólból, a tehenet és lovat az istállóból, a nyulakat a ketrecből és a juhokat az akolból. Bárkára kell tenni őket, mindenikből kettőt. Egy szétvágott emvéjes doboz oldalára rajzoltuk a pályát, hosszan kacskaringózott. A négy szakaszon – ól, istálló, ketrec és akol – voltak zöld mezők, az üresek, és állatosak. Állatkártyát csak állatos mezőre érve vehettünk fel, olyan kártyát, amilyen mezőn álltunk éppen, a szakasz végére

pedig két-két kártyát kellett összegyűjteni minden ottani állatból, ha ez nem sikerült, vissza kellett térni az épületbe, a szakasz elejére. Az nyert, aki a leghamarabb gyűjtött össze minden kártyát és ért el teli bárkával a pálya végére.

A kártyákat is apa rajzolta. Nem szakadós papírra, hanem anya selyemharisnyáit bontottuk fel, azok között vékony karton van, annak a fehér oldalára, aztán én színeztem ki őket kariókéval. Nagyon szépek lettek, senkit nem ismertem, aki olyan ügyesen rajzolt állatokat, mint apa. És a játékot is élveztem. Csak egyszer Szila azt mondta, nem is igazi társasjáték, aminek mi találjuk ki a szabályait, igazi társast csak boltból lehet venni. Lehet, azért mondta, mert veszített, és dühös volt, meg irigy, de én elhittem neki, és eldöntöttem, hogy soha többé nem akarok özönvizest játszani, nekem is igazi társas kell.

Most mégis ezt akarom. Apa azt mondja, sejtí, melyik dobozban lehet, és bemegy a verandába, hogy előkeresse. Nemsokára érkezik széles mosollyal, kezében felemelve tartja a pálya lapját, integet vele. Megiramodok felé, elveszem tőle, kirakom az asztalra, kiosztom a bábukat. Apa minden dobásnál bohóckodik, fújja a kockát, a feje fölött rázza vagy karját magasra lendítve dobja el, anya csak szorult helyzetben trükközik. Én is akarok csinálni valami különlegeset, de olyat, amit nem apától majmolok el, ezért hozok egy poharat, abban rázom majd a kockát.

Szoros a verseny, izgalmas, egy hajszálra vagyok tőle, de az első kört végül mégsem én nyerem. Nem szeretek veszíteni, de igazából most ez sem zavar. Kezdenénk már a visszavágót, mikor hirtelen felkel a szél, cibálja a fát, becsapja a szúnyoghálós ajtót a konyhánál. Felhők is gyülekeznek. Vihar jön, mondja anya, és siettet, hogy szedelőzködjünk, inkább bent folytassuk a játékot. Mindenki a kezébe fog valamit, én az egyik széket cipelem, a bejárathoz érve apa átnyúl fölöttem, lenyomja a kilincset.

Ahogy nyílik az ajtó, megnyikordul.

Mozdulatlanná dermedek, lehunyom a szemem, tettetem, hogy alszom. Pedig délután utálok. Néha inkább ledőlök az ágyra, magamra húzom a barna kockás plédet, ami régen az apáé volt, és alvás helyett megpróbálom elképzelni a Mennyszágot, ahol megint mind együtt vagyunk.

Mi__mi helyett__meddig?

*Haltam volna meg sárgalázban?
Spanyol golyó talált volna szíven?
Végezhettem volna a sárga házban...
– Lehetett volna rosszabb, azt hiszem.*

*Mondjuk, elárultak így is az évek:
elvágtattak mind, kis gecik.
Az ember gyakran bambán visszaréved
(bár átkozódhatna, az istenit!)*

*A pár foszlány világ, amely élém jött,
lenne a kárpótlás a kihagyottakért?
Mi Tandorinál fél három, már ½ 5!*

*A véletlen s hogy fogytán: borzalom.
Nem mondhatom soha, hogy bármi visszatért
– be kell (nincs más), mi van még, osztanom.*

Színe ma...

*Hány őszre válthatsz még jegyet?
Hány színes évszakfilmre?
míg el nem fogy az életed –
nem leszel bent se, kint se.
Tudd: nélküled is lesz mozi.
Kóla, popcorn és porszag,
mert hát nemigen változik
se táj, se nép, se korszak.
Mindenkinek múltó hiány:
a holt helye bezárul;
a túlélő más oldalán
– azt hihetnéd: elárul
(ahogy Petőfi özvegye,
vagy bárki, ha továbblép*

– hogy, örök gyászban, ne tegye,
eleve önző vágykép).

*De most még tán ne csomagolj –
villózik, nézd, a fénykúp,
nyüzög körülöd hangyaboly,
s lábadnak is van még út.*

*Markolj emlékstanciliba
(csak a tetszót ropogtasd);
mik elbűvöltek annyira,
sose mondd límlomoknak!*

*Igen, az Úr hallgat, de les:
megérzi, hogyha innál
pár kortyot még, s az ősz kegyes:
langy sugárborral kínál.*

Az éjszakai erdő közepe

*Közös vagyok, mint az úttest.
Saját vagyok, mint a hold.
Nyár vége van, az égbolton
berúgják a gölt.*

*Állsz az oldalvonal mellett,
minden kocsi megelőz.
Horpadt motorháztetődön
elalszik egy őz.*

Címlapos fotó, képaláírással

*Benzinesvödörrel és tűzoltótömlővel
kezeben néz ránk egy ember,
mögötte tűzvész.*

*Az emberek legnépszerűbb időtöltéseit
összegyűjtő százas toplistán
idén is fent volt a túrés.*

Kivágott filmjelenet

*A kórházfolyosón egész a kertig
sétálok. Délután van, dől a fény.
Hogy miért vannak itt, el is felejtik
az öngyűlölők önképzőkörén.*

*Az emeletről az udvarra látni,
észrevesznek a nagy sövény előtt.*

*Az ablaknál áll egy csoportszobányi
kíváncsiskodó, nagybeteg kölyök.*

*Miért engedik külön kórterembe,
aki leggyengébb mindegyik között –
ezt kérdezi a kórház őszi kertje,
hogyan emlékszem-e, kit is gyűlölök.*

Szerotonin

*Mi vagyunk a tisztességes,
protestáns fiúk.
Elforr a tej a tűzhelyen,
ki sohase fut.*

*A Nagyöncöl alá parkol,
vár egy Zsiguli.
Dübörög a műtőházban egy
farsangi buli.*

*Egyikünk a templomkertből
figyeli az úrt.
Azt hiszi, hogy boldog –
de csak kimerült.*

Játék

*Gödröt ástam, hogy a homokozót
le tudjam süllyeszteni. Két méter hosszan,
egy méter szélesen lazítottam fel
az agyagos talajt. Ha lehasalok,
hogy formát öntsek vízből és homokból,
elférjek benne, ez volt a cél,
mert a földön ülve megfájdul a hátam.
Mikor kész lett, ellenőrizvén a gödör méretét,
hanyatt feküdtem benne. Egy darab ég,
amin átúsznak a repülők, a felhők: élveztem
ezt a téglalapnyi csöndet. A fáradtságtól
el is aludtam. A gyerekek találtak rám,
apa, apa, szölongattak egy percig,
de amikor látták, hogy nem mozdulok,
megértették. Először a nagy
nevette el magát, aztán a kicsi is,
és lapátolni kezdték rám a földet.*

Kálvária

*Hajad rózsaszín gumival összefogva,
lila kabátod a térdedig ér,
az unikornis szarva meg-meghajlik
a cipődön, amikor erőlködve
feljebb lépsz egy fokot. Nézd apa,
Jézus elesett, kiáltod, fehér leheleted
ellebeg mellettem a hűvös,
koratavaszi szélben. Látod apa,
kiáltod ismét, látod, a földre esett,
majd nagy nehezen felmászol a következő
veled egymagas lépcsőfokra. Egy ideje már
nem hagyod, hogy fogjam a kezed.*

Jobb napok

*És jönnek majd jobb napok.
A lakók visszatérnek az eladó házba,
és ott folytatjuk, ahol abbahagytuk
egy éve, kettő vagy húsz éve.
Felvesszük a távozáskor leejtett fonalat
egy esős, óceánparti kisvárosban,
és tovább éljük azt a másik életünket.
Lesz újra erő a tagjainkban,
újránőnek a fogaink,
és a méhünk is meglesz még a hasunkban.
Felkelünk és járunk.
És akik jól-rosszul szerettek minket,
és akiket jól-rosszul szerettünk,
nem halnak meg.*

Kósza öröklét

*Amikor elvitték a függőágyat és az egérrágta,
csíkos vászonszéket is, amiről akkor derült ki,
hogy mindhármunknak kedvence volt,
véggépp felszámolódott a lehetőség,
hogy még egyszer kiléphessen az ember
a napfoltok és bonyolult árnyékok közé,
abba a sokszor volt, magától értetődő nyárba.*

*A boldogság kósza: véletlen és tökéletlen pillanat,
és éppoly tehetetlen az ember, ha rájön, mintha nem,
hogy most volt épp a leginkább boldog.
A szemét lehunyja így is, úgy is. S elringatja a tájban
a szél, ami majd őt is, a tájat is elsodorja.
Egy csíkos szék tartja mindössze,
ami innentől már csak öröklét.*

Saját szoba

*Az életben, ami nem lehet az enyém,
reggelente tejeskávét iszom a pékségben,
és miközben a kirakatüvegen túl
a buszhoz, munkába, iskolába
sietőket nézem a szitáló esőben, írok.*

*Mert kétségtelenül író vagyok ebben
az el nem érhető, rám szabott életemben.
Néha felnézek a toronyóra is,
megszokásból és álcázásképpen:
jobb, ha úgy tűnik, sietek én is.*

*Éppen ezért nem is időzhetek
sokáig. A napom azzal telik el,
hogy különböző helyeket keresek,
ahol olyan társaságban lehetek egyedül,
ami idegen, de ki nem lakoltat.*

*És ahol van asztal. Tovább írni.
Az életemet, mindkét értelemben.
Nem megoldásokat bele, vagy kiutat belőle,
azok nincsenek ebben a verzióban sem.
Idő van. Elgondolni magamat.*

FORDÍTÓNAPLÓ

Töredékek Mihail Jurjevics Lermontov szerelmi lírájából

Amikor több évtizedes prózafordítói gyakorlat után pár évvel ezelőtt kedvtelésből belefogtam Puskin verseinek fordításába, sejtelmem sem volt, mi lesz belőle. Aztán 2022-ben megjelent az Európa Könyvkiadónál *Szabadság árva magvetője* című kötetem, és hamarosan kedvem támadt a folytatásra. Célpontnak magától adódott az orosz irodalom aranykorának másik nagyja, Mihail Jurjevics Lermontov. Azóta tőle is lefordítottam vagy ezer sort. Most a költő szerelmi lírájából adok ízelítőt.

A fordítói tapasztalat is megerősíti Pjotr Vajl és Alekszandr Genisz kitűnő, hagyománytörő könyvének (*Édes anyanyelv. Az orosz irodalom aranykoráról*. Ford. Goretity József) megállapítását, amely szerint Lermontov megörökölte és hibátlanul megtanulta a harmonikus versírás fogásait, a dallamos ritmust (amire az orosz nyelv különösen alkalmas) és a csengő-bongó rímeket. A költeményekben megörökített szenvedélyek azonban már a következő évtizedek zaklatottabb lelkivilágát mutatják.

Az első három vers a mesterségbeli tudás korai elsajátítását igazolja. *A hárfa* a kordivat híres hamisítványainak, az Osszián-énekeknek a hatását mutatja. Egyik ihletője Vasziliz Andrejevics Zsukovszkij (1783–1852) *Az eol hárfa* (*Эолова арфа*) című 1814-es, rendkívül népszerű balladája lehetett, de Osszián közvetlenül is hathatott Lermontovra, aki Byron kedvéért megtanult angolul.

A hárfa
(*Арфа*)

Ha majd a fű benőtte síromat,
Ha búcsúzván egy kurta lét után,
Egy név leszek csak szádon, az marad,
S a képzetedben is egy árny csupán;
Ha híveim a lakomák alatt
Kupáik nem üritik már reám,
E hárfát fogd a bánat napjain:
Barátom volt, és őrzi álmaim.

II

A házban ablakod elé akaszd,
Hogy játsszon majd fölötte őszi szél,
S ő énekeljen válaszul panaszt,
Amelyben tán a múlt visszhangja kél;
De, jaj, nem ébreszti a húrokat,
Nem érinti kezed, a hófehér,
És az, ki énekelt szerelmedért,
Aludni fog, s nem kíván ébredést.

(1831)

Az 1832-es *Szép volt, minő az álomkép lehet* kezdetű költemény egy tizennyolc éves ifjú romantikus hevületét örökíti meg egy Jekatyerina Szuskova nevű, nála két évvel idősebb – tehát a korabeli fogalmak szerint jóval felnőttébb – leány iránt. Szuskova nem veszi komolyan a fiút, aki azonban évekkel később afféle társasági szórakozásként a szerelmi intrikák mindenféle trükkjével magába bolondítja. A történetet Lermontov meg is írja *Ligovszkaja hercegnő* (*Княгиня Лиговская*) című befejezetlen kisregényében.

Szép volt, minő az álomkép lehet
(*Она была прекрасна как мечта*)

Szép volt, minő az álomkép lehet,
Mint gyermek lát, dél csillaga alatt;
Ki mondja meg, a szépség mit jelent?
Telt kebleket? Pirosló ajkakát?
Nagy szemeket? – ám olykor ez kevés,
Szépségnek ezt nevezni tévedés:
Szépnek száját, ha nincs szava, ki lát?
Tűz nélkül szem – illattalan virág!
De ő, ó, erre esküszöm, egek,
Szép volt! S ha reszkető kezem haja
Arany selyméhez hozzáérhetett,
Az volt szívemnek minden óhaja,
Hogy lábai elé vessem magam,
És rá áldozzam szívem és velőm,
Egyetlen pillantásért, boldogan,
Mint rám vet, üdvözítőn – s mérgezően

(1832)

A következő vers címzettje Varvara Lopuhina, ősi nemesi család sarja. A költő 1831-ben ismerkedett meg vele, és hamarosan kölcsönös vonzalom ébredt bennük. Az ifjú költő számos verset szentelt a lánynak, Lermontov azonban nem számított jó partinak, és Varvarát 1835-ben hozzáadták egy nála tizenhét évvel idősebb gazdag földbirtokoshoz. A házasság – szinte természetesen – boldogtalan volt. Lermontov és Varvara a költő haláláig levelezésben állt egymással, az asszony a férj féltékenykedése ellenére megőrizte a levelezésüket és kapcsolatuk ereklýeit, és Lermontovot is haláláig elkísérte kapcsolatuk emléke.

Nem büszke szépséggel hivalgva...
(*Она не гордой красотой*)

Nem büszke szépséggel hivalgva
Igézi meg az ifjakat,
Nem megy nyomában – nem akarja –
A néma hódoló csapat.

Se természet, se szűzi keblét
Istennők nem irigyelik,
És senki benne szentek szentjét
Imádni térdre nem esik.

De minden apró mozdulatja,
Vonása, mosolya, szava
Élettel úgy át van itatva!
Az egyszerűség ő maga!

És lélekbe hatol a hangja,
A szebb napok emlékeként,
S a szív szeret, fáj, s nem mutatja,
Szinte restellve már hevét.

(1840)

Ugyancsak valós személyhez szól az Alekszandra Oszipovna Szmirnovához írott vers. Alekszandra az özvegy császárné, Marija Fjodorovna udvarhölgye, és állandó látogatója az 1820–1840-es időszak legfontosabb irodalmi szalonjának, ahol megfordult Puskin, Zsukovszkij és Lermontov is. A költemény tipikusan a kor szokásainak megfelelő album-vers, nem feltétlenül a személyes szenvedély lenyomata (a feltűnően szép – és nem mellesleg magas státusú – hölgy iránt a társaság férfitagjainak többsége valamilyen szinten vonzalmat tanúsított), talán inkább afféle ujjgyakorlat.

A. O. Szmirnovának
(*A. O. Смирновой*)

Ha nincs velem, szólnék magához.
Ha itt van, inkább hallgatom;
Ha hallgat, zord szigort sugároz,
S én szólni sem tudok nagyon.
Hát mit tegyek?... Sután dadogva
Magát meg nem hódíthatom...
Nevetni kén' ezen nagyon,
Csak olyan szomorú ne volna...

(1840)

Az 1840-es *Egy arcképhez* címen íródott költemény csak annyiban kapcsolódik Lermontov szerelmi lírájához, hogy egy híres szépség vonzó arcképét rajzolja meg. A modell szintén valós személy, Alekszandra Kirillovna Voroncova-Daskova grófnő, akinek litografált portréját Henri Grévedon készítette Párizsban. Lermontov több hasonló tárgyú verset írt, ami arra vall, hogy valójában a nagyvilági hölgy általánosítottabb jellemrajzát fogalmazta meg.

A grófnő gyakran adott bálokat, ezek egyikén – 1841-ben – Lermontov is megjelent. Nemrég érkezett Pétervárra a Kaukázusból, ahová egy párbaja miatt helyezték a harcoló hadseregbe, és éppen azon volt, hogy nagyanyja nagyvilági kapcsolatait kihasználva elérje nyugdíjazását, vagyis a szolgálat alóli felmentését. A grófnő bálján azonban megjelent az uralkodói család is, és őfelsége nehezményezte a kegyvesztett költő jelenlétét, olyannyira, hogy a háziasszony kénytelen volt a palota lakosztályán keresztül kikísérni. Az eset valószínűleg hozzájárult, hogy Lermontov nem kapta meg a felmentést, visszautazott a Kaukázusba, ahol hamarosan újabb párbajba keveredett, amely az életébe került.

(Fordítói megjegyzés: az utolsó előtti sor enjambement-ja – a *nem* tagadószó elválasztása a hozzátartozó igétől – kétségkívül idegen Lermontov korától, viszont úgy érzem, a vers csipkelődő hangneme megengedi.)

Egy arcképhez

(К портрету)

Mint kisleány, oly eleven,
Pompázik, mint lepke a nyárban;
A semmi ígéretesen,
Mint szív szava, csenghet e szájban.

Soká neki tetszeni? Ó!
Nem túrne szokást, az a lánca.
Elsiklik, akár a kigyó,
Elröppen, akár a madárka.

Vált homloka ifjú színén
Borút, ha akarja, a kedvvel.
Szemében a mennyei fény –
A lelke sötét, mint a tenger!

Hol minden szavát hihetem,
Hol színlel és ámít a szentem.
Ki tudja megérteni? Nem
Szeretni viszont lehetetlen.

(1841)

Végül egy meglepő érzelmi zűrzavar tanúsága az 1841-es *Nem, nem te vagy, kiért így lángolok* kezdetű vers. A címzett valószínűleg egy Jekatyerina Bikovszkaja nevű távoli rokon hölgy, aki feltűnően hasonlított Lermontov korábbi nagy szerelmére, Varvara Lopuhinára.

Nem, nem te vagy, kiért így lángolok *(Нет, не тебя так пылко я люблю)*

Nem, nem te vagy, kiért így lángolok,
Nem szép valódnak szól a szenvedélyem.
Amit szeretek: régi szenvedésem,
S az ifjúságom, mely már rég halott.

Ha olykoron elnézlek tégedet,
Tekintetem bár elmerül szemedben,
Titkos beszélgetés foglal le engem,
Mással beszél a szívem, nem veled.

Szólítom ifjúságom kedvesét,
Vonásaidban más arcot keresve,
Az ajkadon rég néma ajkat lesve,
Szemedben rég kihúnyt szemek tüzeit.

(1841)

VESZÉLYES CSILLAGZAT ALATT

Ágoston Zoltán beszélgetése

Ágoston Zoltán: – Szeretettel köszöntök mindenkit a Veszélyes csillagzat alatt című könyv bemutatóján. Körünkben van Bodonyi Emőke, aki vezető kurátora a szentendrei Ferenczy Múzeumi Centrum által létrehozott Európai Iskola-kiállításnak. A kiállításához kötődve jelent meg ez a katalógus, amely káprázatos munka már a könyvészeti kivitelezéstől kezdve, de kiváló tanulmányok is olvashatók benne. Szeretettel köszöntöm Várkonyi Györgyöt, aki szintén kurátora volt a kiállításnak. Bodonyi Emőkéhez hasonlóan írással is jelen van a kötetben, csakúgy, mint harmadik beszélgetőpartnerem, Havasréti József. A kötet paramétereiről szólnék egy keveset: az előszót Pataki Gábor írta, aki az Európai Iskola történetét több mint harminc évvel ezelőtt dolgozta fel egy monografikus igényű könyvben György Péterrel közösen (Az Európai Iskola és az elvont művészek csoportja, Corvina, Budapest, 1990). A mostani kötet első felében kapott helyet sok-sok kiváló tanulmány, amelyek jobbnál jobb illusztrációkkal, fotódokumentumokkal egészülnek ki művekről, egykori kiállítások enteriőrjéről. A kötet második felében a kiállításon szereplő alkotásokról készült képek láthatók nagyszerű minőségben a szentendrei tárlat tematikus egységeinek megfelelően blokkokba rendezve. A könyv végén az Európai Iskola tagjairól szóló jegyzetek és az Iskola történetének kronológiája található. Ez hatalmas munka, a kiállításához művek sokaságát kellett megszerezni, kölcsönözni, és ott van a mögötte álló kutatómunka is. Passuth Krisztina felteszi a kérdést a kötetbéli írásában, de most is érdemes elgondolkodni rajta, hogy milyen aktualitása lehet egy 1945 és 1948 közötti művészeti csoportosulásnak. Az Európai Iskola kutatása során akkumulálódott mostanra annyi anyag, hogy az kikényszerítette egy új kiállítás megrendezését, vagy valami más volt a szempont? De akár a mai szellemi, kulturális élettel is párhuzamot vonhatunk, hiszen ahogy akkor, úgy most is érzékelhető az európai gondolkodás fenyegetettsége.

Bodonyi Emőke: – A kiállítást prózai okból rendeztük: régen volt Európai Iskola-kiállítás. Gulyás Gábor egykori múzeumigazgatónak jutott először eszébe, hogy csinálni kellene egy újabbat. Az előtörténethez hozzátartozik, hogy 1973-ban volt Székesfehérváron a Csók István Képtárban egy tárlat, utána pedig 1984-ben a Budapest Kiállítóteremben, amelyet többek között Pataki Gábor rendezett. Azóta nem született nagy Európai Iskola-kiállítás. A szentendrei helyszínnek egyébként az ad különös aktualitást, hogy nagyon sok szentendrei művész vett részt annak idején az Európai Iskola tevékenységében. A kiállítás megvalósításának az ötlete három-négy évvel ezelőtt merült föl, közben kitört a világvárvány, igazgatóváltás is volt a múzeum élén, tehát kalandos a megvalósítás története. Felkértünk egy kutatócsoportot a kiállítás előkészítésére. Hat szakértő vett benne részt: Árvai Mária, Hornyik Sándor, Passuth Krisztina, Pataki Gábor, Várkonyi György és én. Így több szempontot tudtunk érvényesíteni a tervezés során. A kiállításon 250 mű látható, amelyeknek a megszerzése, kölcsönzése komoly adminisztratív munkát is igényelt. A kiállításnak nem volt különösebb szándéka azzal, hogy mit gondoljunk Európáról vagy Magyarországról és Európa kapcsolatáról, de érdekes, hogy a kritikusok is föltek hasonló kérdéseket. Többen megjegyezték, hogy hasonlóságok vannak a mostani és az akkori ál-

A pécsi Művészetek és Irodalom Házában 2024. május 21-én lezajlott kötetbemutató beszélgetés rövidített, szerkesztett változata.

lapotok között. Ez nyilván erős párhuzam, de ahogy az Európai Iskolának is az volt az alapvető szándéka, hogy a magyar művészetet szinkronba hozza az európai progresszív művészettel, úgy ma is érezhető hasonló törekvés.

Á. Z.: – *A kötetben szereplő írásodban alaposan tárgyalod az Európai Iskola egykori kiállításait és a kiállító terek enteriőrjét. Mit lehet tudni ezeknek a kiállításoknak a megvalósulásairól?*

B. E.: – Három kiemelt helyszíne volt annak idején az Európai Iskolának. Egyrészt az Üllői út 11–13., tulajdonképpen ennek a bérháznak az első emeletén lévő lakásban működött az Európai Iskola. Ennek az volt a jelentősége, hogy a csoportnak volt saját kiállítóhelye, amelyet nem kellett megosztania másokkal, így önálló kiállítási program alapján működhetek, szinte havonta, ha nem még gyakrabban rendeztek újabb és újabb kiállításokat. Emellett nagyon fontos volt az úgynevezett Művészbolt, amelyet Pán Imre, az Európai Iskola egyik alapító tagja működtetett. Ez az Andrássy út 27. alatt volt, az Operaházzal szemben, Európa legkisebb galériájának nevezték. Amilyen kicsi, olyan jelentős volt, mivel nyugat-európai művészekről is kerültek ide olyan alkotások vagy reprodukciók, amelyeket addig nem ismert a magyar közönség. A kiállítóhelyek történetéhez hozzátartozik, hogy az Európai Iskolából viszonylag hamar kiváltak az elvont művészek, ők a Semmelweis utca 1. szám alatt működő Misztótfalusi könyvesbolt emeletén létrehozták a Galéria a Négy Világtájhoz elnevezésű kiállítóhelyet, és ott hat kiállítást rendeztek 1947-ben. Az elvont művészek egy másik, tulajdonképpen negyedik helyszínén, a Képzőművészek Szabad Szervezete Andrássy úti helyiségében (a mai Képzőművészeti Egyetem épületében) még két kiállítást hoztak létre. Az Európai Iskola az Üllői út alatti kiállítóhelyen harmincnegyzet kiállítást rendezett, ehhez hozzávehetjük a Galéria a Négy Világtájhoz hat kiállítást és az elvont művészek további két kiállítást, tehát összesen negyvenhat kiállítást rendeztek három év alatt. Ez elképesztő intenzitású szervezési munkát jelentett. Egy idő után a kiállításokhoz ha nem is terjedelmes, de pár lapnyi terjedelmű katalógust is nyomtattak, voltak saját kiadványaik is.

Á. Z.: – *Várkonyi Györgyöt szeretném megszólítani, aki a pécsi és mohácsi alkotókat kutatta. Az írásod megállapítása az, hogy felemás helyzet jön létre. Számos dunántúli alkotó kerül valamilyen módon az Európai Iskola vonzáskörébe, említhető Martyn Ferenc, aki egyébként később a Jelenkor mai arculatát is tervezte, Martinszky János, Rozsda Endre, Gyarmathy Tihamér, a Brazíliába távozott Fejér Kázmér, illetve Fekete Nagy Béla, belőlük azonban mégsem jön létre valamilyen formálisabb, intézményszerű közösség, megmarad laza szövésű kapcsolatrendszernek. Arra kérlek, beszélj erről bővebben, hogyan látod ezt a helyzetet.*

Várkonyi György: – Onnan indulnék, hogy miből is lett az Európai Iskola. Mert nem Pallasz Athéné módjára, teljes vértezetben pattant elő egy különös történelmi helyzetben. Az 1945–1948 közötti, úgynevezett koalíciós időszakról egyébként ebben a katalógusban Ständeisky Éva írt kitűnő tanulmányt. Az Európai Iskola alapító okiratát öten írták alá: Gegesi Kiss Pál, Pán Imre, a testvére, Mezei Árpád, Kállai Ernő és Kassák Lajos, aki ekkor tulajdonképpen nem is képzőművész. Ez egy fontos mozzanat, hogy irodalmárok, természettudósok, filozófusok, pszichológusok, tehát a szellem egyéb területeiről verbuválódott munkások voltak jelen az alapításnál. Arra akarok rámutatni, hogy nem 1945 ősze volt az Európai Iskola megalakulásának időpontja, amely a formális alapító okiratban van rögzítve. A folyamat már elkezdődött egyrészt a Kassák-féle előzménnyel, az 1926-os hazatérése után szerveződő Munka-körrel, de kiemelendő a *Párizsi magyar művészek* című kiállítás is, amelyet 1938-ban rendeztek a Tamás Galériában. Martyn Ferenc Török Lajossal, a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága elnökével folytatott levelezéséből kiderül, hogy az 1926 és 1940 között Párizsban élő Martyn ápolta ezt a kezdeményezést. 1938-ban létrejött a kiállítás, és valójában ez tekinthető az elvont művészet első magyar csoportkiállításának. Ezen a címen 1946 tavaszán rendeztek kiállítást, ami az „absztraktnak” az Európai Iskolából való kiválását eredményezte, de közvetlen előzménynek az

1938-as tárlat tekinthető. Az előzmények között még felsorolandó, hogy 1944-ben Kállai Ernő *Új romantika* címen rendezett kiállítást, és itt jelentős személyi átfedések voltak a későbbi Európai Iskolával.

A pécsi-baranyai szárlól: volt szentendrei iskola, volt szentendrei művésztelep, ilyet Pécssett nem sikerült létrehozni. A pécsi-baranyai kapcsolatháló fő szervezője Martyn Ferenc volt, akinek a működése Párizs–Budapest–Pécs háromszögében bontakozott ki, Szentendre semmiféle szerepet nem játszott benne. Martyn nem hozott létre iskolát, de a mohácsi Martinszky Jánossal való kapcsolata során létrejött valamiféle együttműködés. Martinszky szervezte a mohácsi művészeti életet, de bekapcsolódott a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága munkálataiba, Martyn Ferenc pedig Mohácson szervezett kiállításokat. Fontos, hogy ezek a kiállítások nem mutattak be absztrakt alkotásokat. Valójában kétfokozatú nyilvánossága volt Martynnak. Nem állított ki absztrakt műveket Pécssett egészen 1948-ig, helyette régi tájképeket, portrékat küldött a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága kiállításaira, miközben a sajtó beszámolt róla, hogy a műtermében óriási absztrakt képek és nonfiguratív szobrok készülnek. Az 1946-os kiválást követő kiállítást, ahogy Kállai Ernő a kiállítás tájékoztató füzetében leírta, Martyn kezdeményezte. Kállai Martynt a legjobban képzett és legmódszeresebb absztrakt festőként jellemezte. Érdekes, hogy a Pécs–Mohács-viszony egy kicsit emlékeztet a Budapest és Szentendre közötti kapcsolathoz, bár ez sem pontos. Mohácsnak van szerepe, főleg a folklór és a busójárás miatt, amiről Árvai Mária írt a kötetben. Martyn 1947-ben írja egy helyi kiállítás bevezetőjében, hogy az absztrakt művészetet néhány pécsi festő kezdeményezte Magyarországon. Így pozicionálja magát, Gyarmathyt és Martinszkyt, akik nála legalább tíz évvel voltak fiatalabbak. Érdekes módon Rozsda Endrét Martyn nem említi, pedig fontos szereplője a *Veszélyes csillagzat alatt* kiállításnak és a kötetnek is. A kilencvenes évek óta azonban rengeteg tény, dokumentum és mű került elő, bővült a tanulmányozandó anyag, ami miatt sok minden másképp látható az Európai Iskola történetéből.

Á. Z.: – *Több tanulmány is beszél arról, hogy mi az Európai Iskola szellemi környezete. Hornyik Sándor a művészetelméleti kontextust járta körül a tanulmányában, Havasréti József pedig az irodalmi vonatkozásokkal foglalkozott. A Jelenkorban is jelent meg szöveged Szentkuthy Miklós és az Európai Iskola kapcsolatáról („Mezei és Kiss urak metafizikai humbergját gyűlölöm...” Szentkuthy Miklós és az Európai Iskola kapcsolatáról, Jelenkor 2023/4, 433–445.). A kötetben szereplő tanulmányban szintén Szentkuthyval foglalkozol, a végét pedig Szántó Piroskával és Mándy Stefániával zárod. Az Európai Iskola története nagyon szövevényes, a szellemi áramlatok sokszínűsége jellemzi, ráadásul még a személyi konfliktusok és egyet nem értések, sértettségek is tovább bonyolítják a kapcsolatrendszerét. Foglald össze, kérek, hogy ezek a személyek miként kapcsolódnak az Európai Iskolához.*

Havasréti József: – Amikor megkaptam a felkérést, hogy a katalógusba írjak az Európai Iskola kortárs irodalmi kapcsolatairól, végig kellett gondolnom, miből is állnak ezek a kapcsolatok. Az egyik problémát az jelentette, hogy ez nagyon erősen képzőművészet-centrikus csoportosulás volt. Akik tollat fogtak a kezükbe, legtöbben úgynevezett teoretikusok voltak: Kállai Ernő, Hamvas Béla, Gegesi Kiss Pál, Mezei Árpád, Pán Imre. Az ő nézeteik nagyon különböző minőséget képviseltek. Kállai Ernő rendkívül jelentős figura volt, ám Gegesi Kiss Pál gyerekgyógyász hiába írt számos esztétikai tanulmányt, azok lényegében műkedvelő szövegek voltak. Írásaik a képzőművészeti munkák értelmezésében játszottak nagyobb szerepet.

Az irodalmárokkal kapcsolatban az a legegyszerűbb, ha végighaladok az érdemben szóba hozható neveken. Szentkuthy Miklós gyakran vett részt az Európai Iskola rendezvényein, kiállításokat nyitott meg, katalógust is írt. Emellett tartott előadás-sorozatot a modernitásról, modern kultúráról, James Joyce-ról, Dickensről, William Blake-ről, Shakespeare-ről, a modern regény problémái kapcsán pedig tulajdonképpen saját magáról is, a

Prae bizonyos passzusait elemezte. Ám kifejezetten kérte, hogy vegyék ki az Európai Iskola tagjainak névsorából. Ez egyrészt Szentkuthyra jellemző excentrikus, fontoskodó gesztus volt. Másrészt adathozható, hogy Szentkuthy az Európai Iskola tevékenységében a legintenzívebben részt vevő magyar irodalmár volt. Nem nagyon szerette a teoretikusokat, egyedül Kállai Ernőt tartotta nagy formátumú gondolkodónak. Ebben az időben írta a *Bezárult Európa* (1949) című regényét, abban sok szó esik Picassóról és úgy vélem, hogy fejtegetéseiben Kállai Ernő Picasso-monográfiájából is inspirálódott. Volt egy egészen vad húzása is: *Gyermek keresztshadjárat* címen agresszív és gúnyos bírálatot írt Kemény Katalin és Hamvas Béla *Forradalom a művészetben* (1947) című könyvről, ami a burzsoá dekadenciát ostromozó későbbi támadások felől nézve sem volt a legszerencsésebb kritikai gesztus. Szentkuthy ettől függetlenül jóban volt Hamvas Bélával, majdnem hogy baráti kapcsolatban álltak. A kutatás során elolvastam az 1945 és 1948 közötti Szentkuthy-naplókat, ahol nagyon sokat ír az Európai Iskoláról. A naplókából kiderül, hogy volt egy másik baráti társasága, akik a *Válasz* folyóirat és a népi írók köreiből kötődtek: Szabó Lőrinc, Borsos Miklós szobrász és a felesége, Kéry Ilona. A társaság tagjai rendszeresen megfordultak egymásnál, Szentkuthy pedig nagyon kínosnak érezte, hogy egy olyan „urbánus körben” is mozog, mint az Európai Iskola. Kéry Ilona egyébként, akinek a véleményétől Szentkuthy nagyon tartott, ezt kifejezetten rosszalotta.

Határ Győző esete is érdekes, mert ő nem volt tagja az Európai Iskolának, ugyanakkor sok mindenkivel szoros baráti kapcsolatot ápolt, Mezei Árpáddal, Szentkuthy Miklóssal, Hamvas Bélával. Határ ebben az időszakban jelentette meg *Héliane* című regényét, amelyben van egy Gábrriel kör nevű egzaltált művészi csoportosulás. Ezt a kompániát az Európai Iskoláról, illetve főleg annak teoretikusairól mintázta. Izgalmas lehet még Határ és Mezei levelezése 1980 és 1981 között (*Jelenkor*, 2024/7–8, 836–845.). Mezei Árpád ekkor már az Egyesült Államokban élt, Határ Győző Londonban. Határ retrospektív cikket írt az Európai Iskoláról, ahhoz kért anyagot, a levelezésben pedig nagyon sok művészettörténeti, eszmetörténeti, irodalmi és magánéleti vonatkozás is előkerült.

Érdekes Szántó Piroska esete, aki az Európai Iskola idején festőként és grafikusként működött, írni csak a hetvenes évek végén kezdett el, aminek eredményeképpen 1982-ben a Szépirodalminál megjelent az első könyve *Bálám szamara* címmel, amelyet később az *Akt* (Európa, 1994), majd *A bálám szamara és a többiek* (Európa, 1997) követte. Ezek visszaemlékező, önéletrajzi szövegek, ahol sokat beszél az Európai Iskoláról. Ide tartozik még Szántó Piroska Vas Istvánnal való kapcsolata, amelyből később házasság lett. Ennek az Európai Iskola szempontjából is van jelentősége, ugyanis az Európai Iskola tagjai közül például Mándy Stefánia, Bálint Endre, Vajda Júlia nem szerették Vas Istvánt. Amikor megszűnt az Európai Iskola, ezek az emberek általában nehéz helyzetbe kerültek. Vas István mint irodalmi szerkesztő, Szántó Piroska mint illusztrátor sokkal biztosabb egzisztenciát tudhattak maguk mögött. Az Európai Iskola tagjai úgy érezték, hogy Szántó Piroska elárulta őket. Ehhez jön Vas István *A művészet* című verse, amelynek egyes részei az absztrakt művészetre vagy a szürrealistákra vonatkozathatók. A vers miatt évtizedekig húzódozó gyűlölködés bontakozott ki a Vas–Szántó házaspár, illetve az Európai Iskola egyes tagjai között.

Szokás említeni Weöres Sándort, aki egyetlen szöveget jelentetett meg egy európai iskolás kötetben (*Testtelen nyáj*, Index Röpirat és Vitairat Könyvtár 12, 1947.). Említhetjük még Mándy Stefániát, aki formálisan is az Európai Iskola tagja volt. Verseket írt ebben az időszakban, de az Európai Iskola emlékezetének a szempontjából az is lényeges, hogy művészettörténészként Vajda Lajos életművét kutatta. Pán Imre már nagyon korán, az *Is* című korai magyar szürrealista/dadaista folyóirattal megjelent az avantgárd művészet területén, majd az Európai Iskola időszakában érkező szövegeket és verset írt. Ezek között nagyon sok „művészportré-vers” található, amelyek az Európai Iskola tagjairól szólnak. Izgalmas kérdés, hogy egy irodalmár miként próbálja a képzőművészek arcát versbe szőni.

Á. Z.: – Mindenképpen beszéljünk az Európai Iskola fogadtatásáról. Beszédes, hogy Martyn Pécselt nem állított ki absztrakt műveket. Talán mert azt gondolhatta, hogy nem tudná azokat eladni, vagy csak nem akart botrányt, mindenesetre rendkívül taktikus volt. Az Európai Iskolának tehát volt pozitív, de volt negatív kritikája is. Emőke, szeretném, ha beszélne arról is, hogy ennek milyen pártpolitikai vonatkozásai voltak. Ständeisky Éva szövegéből kiderül, hogy a kommunista párt egy darabig tűrt, aztán elkezdte támadni az Európai Iskolát.

B. E.: – Az Európai Iskola alapító okiratát 1945. október 13-án írták alá, az első kiállítás 1946 márciusában nyílt meg a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége elnevezésű szervezet Kossuth Lajos utcai irodahelyiségében. Mielőtt azonban az Európai Iskola első hivatalos kiállítása megnyílt volna, a képzőművész tagok már a felszabadulás utáni első fontos tárlatokon jelen voltak. A Magyar Kommunista Párt például elkezdett kiállításokat szervezni a kerületi párthelyiségeiben, később a Magyar Szociáldemokrata Párt is rendezett kiállításokat. Ezekon ott voltak a leendő Európai Iskola tagjai. Az egyik kultúrpolitikai szereplő, Horváth Márton már az Európai Iskola megalapítása előtt kritizálta azokat a művészeket, akik absztrakt műveket állítottak ki. Akkoriban az absztrakt művészet fogalma nem volt teljesen tisztázott. Nemcsak a nonfiguratív művészetet értették rajta, hanem azt a művészetet is, amely bizonyos izmusokat követett. Horváth Márton az MKP egyik párthelyiségében szervezett kiállításon a pártfunkcionáriusokat is kritizálva becsmérelte az alkotásokat. Elég hamar elkezdtek egyébként használni ezeket a műveket a destruktív, a kispolgári, bizonyos esetekben még a fasisztoid jelzőt is. Amikor az Európai Iskola megrendezte az első kiállítását, történt egy nagyon furcsa dolog: Picasso művészetére hivatkozva megrongáltak grafikai műveket. Nem tudjuk, hogy kik tették, de feltételezhetően valamelyik párt funkcionáriusai lehettek. Azt is pontosan tudjuk, hogy Gadányi Jenő és Bokros Birman Dezső grafikai jellegű műveibe rajzoltak bele. Fontos, hogy már 1946-ban születtek negatív kritikák, amelyek aztán egyre erősebbek lettek, 1947-re az Európai Iskola művészei támadások keresztüztében érezhették magukat. Aztán jött az absztrakció-vita, Lukács György írása, ezzel elindult egy olyan folyamat, amelynek a végén az Európai Iskola 1948-ban a harmincnegyedik kiállítása után, amelyet Anna Margit műveiből rendeztek, a Japán Kávéházban feloszlatta saját magát.

H. J.: – Volt egy nagyon érdekes, valójában persze lesújtó vita Horváth Márton, Justus Pál és Kállai Ernő között. Justus és Horváth részéről elég különös argumentumok hangzottak el azzal kapcsolatban, hogy ebben az időszakban milyen létjogosultsága van az absztrakt művészetnek vagy a szürrealizmusnak. Az érvekben szerepet kapott az is, hogy miként is van ez a Szovjetunióban. Horváth Márton, Lukácsy Sándor és Keszi Imre azt mondták, hogy a Szovjetunióhoz hasonlóan nekünk is a szocialista realizmust kell követni. Érdekes módon erre azt mondta Justus Pál, hogy a Szovjetunióban már lehet szocialista realizmus, mert ott már *megvalósították* a kommunizmust, de mi még csak a jövő építésének a korszakában vagyunk, ezért nekünk akár az avantgárd utópikus, aktivista irányzatai is megfelelők lehetnek. A kommunista kritikusok szívesen használták egy sajátos szitokszót az Európai Iskolára, az úgynevezett weimarizmust. A vitákban sokszor előkerült, hogy persze voltak a weimari köztársaság idején avantgárd művészek, akik a maguk módján tiltakoztak a fasiszmus és a náciizmus előretörése ellen, de – mondták Horváth Mártonék – a történelem megmutatta, mit ért az a weimarizmus: semmit. Csúnyán elbuktak. Hitler eltaposta őket, tehát történelmileg is leszerepelt az avantgárd. Erre a weimarizmusra Magyarországon 1945 után (amikor Lukács György már azt mondta kissé evangelizáló hangot megütve, hogy a művészeknek fejest kellene ugraniuk az új idők árájába) semmi szükség nincs. A Lukács-kritika (*Az absztrakt művészet magyar elméletei*) egyébként Keszi Imre *A füstparipa farka* című írásához képest még szakmai írásnak volt nevezhető. Lukács komolyan vette Kállait és Hamvast, csak hát a maga módján, és kioktatta őket, mondván, hogy dilettáns és kártékony nézeteket vallanak.

Á. Z.: – *Az is feltűnő, hogy az Európai Iskola alkotóinak gondolkodásában megmutatkozik egyfajta integrativitás, amely folyamatos kritikának volt kitéve minden oldalról. Ahogy Várkonyi György mondta, az 1938-as Tamás Galériában rendezett kiállítástól kezdve, tehát sok évvel az Európai Iskola megalakulása előtt már megjelent a kritikája is. A jobboldali, turanista kritika ezt a fajta művészetet judeo–bolsevik címkével látta el, pillanatokon belül aztán a judeo–bolsevik a baloldaltól nézve fasiztoid művészet lett, tehát van itt valami kontinuitás.*

V. Gy.: – Weimarról még valami eszembe jutott: találtam egy olyan cikket még a harmincas évekből, amelyből látszik, hogy nemcsak Martyn építette a saját mítoszát, hanem a város is. Pécs nem versenyezhetett Szentendrével, sem a művészek száma, sem jelentősége, sem szervezettsége tekintetében, de volt itt ambíció és kivagyiság. Olyanokat írtak a sajtóban, hogy ez a város a kultúr-hagyományaira építve majdan a magyar szellemi élet Weimarja lehet. Egyébként a Corvina Kiadó szép emléké *Művészet és elmélet* című sorozatának egyik köteteként jelent meg 1976-ban a *Kritikák és képek 1945–1975*. A könyv leírja ezt az iszapbirkózást, amely 1945 és 1947 között zajlott. Fontos, hogy nem csak az absztrakcióról szólt a vita, pozícióharc volt valójában, kenyérharc. A mostani kiállítás és a kötet újdonságértékéhez feltétlenül hozzátartozik, amire sem a György Péter és Pataki Gábor által 1984-ben rendezett Európai Iskola-tárlat nem tudott érdemben kitérni, sem az általuk írt, 1990-ben megjelent könyv. Ezek a külföldi kapcsolatok, amelyeket itt most alaposan feldolgoztak, Pataki Gábor szennzációs tanulmányt írt róla. Ez most egyrészt megjelent a kötetben, másrészt a műtárgyak is ott vannak ezen a kiállításon. Ami még ennél is fontosabb, hogy a francia mellett a cseh és a román szürrealizmus is képviselve van. A rendezők és a szervezők elévülhetetlen érdeme, hogy ezt összehozták csehországi és romániai köz- és magángyűjteményekből.

Á. Z.: – *Arra kérlek benneteket, hogy mindenki mondjon ebből a hatalmas anyagból valakit, aki számára kedves figura.*

H. J.: – Az Európai Iskolához kötődő publikálatlan anyagokból két megragadó dolgot tudnék kiemelni. Az egyik nyilván a Szentkuthy-napló volt. A másik Pán Imre hagyatéka, amiből kicsit más figura bontakozik ki, mint ahogy az Európai Iskolával kapcsolatban emlegetni szokták; sokrétűbb, gazdagabb, Hamvas Béla pandanjaként is jellemezhető. Igazából, akit tényleg megszerettem a kutatás során, az Mándy Stefánia. Ő is holokauszt-túlélő volt, a vészorszakkal kapcsolatos rémisztő tapasztalatait hol szürrealista stílusban, hol valamiféle szikár nyelvi minimalizmus jegyében fogalmazta meg, amelyben a dialógusfilozófia és a kabbalista hagyomány is helyet kapott. Költőként is megragadott, de művészettörténészként is rendkívül érdekes, a Vajda Lajos-könyve egészen különleges olvasmány. Nagyon erősen áthatja az ezoterikus, reliigiózus spiritualitás, mint ahogy a verseit is. Ez a szellemiség, ha úgy vesszük, eleve egy európai iskolás réteg a Vajda-könyvön, amit azért az újabb, főleg fiatalabb művészettörténészek egy kicsit soknak tartanak. De a Vajda-monográfia hatalmas olvasmányélmény és szellemi tapasztalat volt. Ott vannak persze mellette a gigászok, Weöres Sándor, Határ Győző, Szentkuthy Miklós és így tovább. Hozzájuk képest is nagy élmény volt Mándynak, mint egy kevésbé ismert, különleges világnak a felfedezése.

V. Gy.: – Én úgy kezdem, hogy Martinszkyról írtam, aztán Gyarmathyról, akivel személyes jó kapcsolatba kerültem, de tulajdonképpen azzal a Martyn Ferencsel, akit szintén jól ismerhettem, valahogy nem akaródzott foglalkozni. Nem csak amiatt, mert Hárs Éva személyében monográfusaként és katalógusszerkesztőjeként jobbat nem kívánhatott volna magának. Volt ebben valami idegenkedés. Most, hogy dokumentumok tömegét dolgoztuk fel ez alatt a hároméves szisztematikus kutatómunka alatt, kezd kirajzolódni előttem egy olyan személyiség képe, akit én nem ismertem. Martyn személyében egy papucsban és háziköntösben járó kedves, kék szemű öregemberrel találkoztam, aki elképesztő tiszteletnek örvendett. Péccett természetesen Martyn volt a központi figura, akinek a sze-

repe, szerepváltozásai nagyon érdekesek. Pontosan követhető a levelezésből és a megjelent sajtómegjelenésekből, hogy Martyn már a harmincas években szisztematikusan építette a mítoszát Párizsban. Hazajött 1940-ben, kulcspozícióba került, a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társaságának fontos szereplője lett. A háború után nagy váltás következett, minden megyében és Budapesten is megalakult a Képzőművészek Szabad Szervezete, ennek Martyn Pécssett elnöke lett, Budapesten pedig alelnöke. És amit eddig nem nagyon emlegettek: a kommunista párt delegáltja volt. Akkoriban nagyon fontos közéleti megbízatásokat kapott helyben olyan szigorúan reprezentatív, figurális alkotásokra, mint Doktor Sándor domborműve, Zsolnay gyári kivitelezésben, portrék Dózsáról, Petőfiről. Mindközben szerveződtek az absztrakt kiállítások Budapesten. Szóval Martyn nagy taktikus volt. Aközben, hogy a Magyar–Szovjet Baráti Társaságnak a tagja, a francia kulturális kapcsolatokat is ápolta, François Gachet, a Francia Intézet igazgatója francia nyelvű cikket jelentetett meg róla az *Alkotás* című folyóiratban, ő pedig Kisfaludi Strobl Zsigmondnak a szovjet szobrászatról tartott előadását vezette föl. Noha Kisfaludit 1945-ben az *Újjáépítő magyarok* című, Pécssett kiadott, nagyon érdekes, „népfrontos” szerkezetű kötetben megjelent cikkében Martyn még a szobrászat elretentő példájaként említette.

Á. Z.: – *Hát igen, a könyvből az általános tanulságok, művészeti, esztétikai tények és eszmefuttatások mellett az Európai Iskola ilyen jellegű belső viszonyai is megismerhetők. Szántó Piroksa is például azt írja Bálint Endrének egy levélben, hogy tudja, ebben a körben soha nem tartották festőnek. Borzasztóan érdekes, hogy ezt a közeget hogyan tagolták a személyes ellenszenvék. Emőke, mondd el te is, kérlek, hogy melyik szereplőhöz kötődsz leginkább, ki a szíved csücske, hogy ilyen egyszerűen fogalmazzak.*

B. E.: – Lehet, hogy végszót szeretnék inkább mondani úgy, hogy nem árulom el, ki a kedvencem. Várkonyi György érintette azt a nagyon fontos dolgot, hogy van a katalógus, tulajdonképpen most leginkább arról beszélgettünk, de van maga a kiállítás is, amely tényleg hatalmas, hangsúlyozom, 1200 négyzetméteren valósult meg 250 műtárggyal. Logikusan egymást követő szekciókból épül föl a kiállítás, és olyan váratlan összefüggések kerültek felszínre, hogy azokat sokszor pontosan nem is tudtuk jól megfogalmazni. Bizonyos helyeken pedig szinte ösztönösen alakult ki, ahogy a képek egymás mellé kerültek, vagy ahogyan a téregységek egymásba nyílnak. A kiállítást látva én magam is teljesen meglepődöm az újonnan feltáruló összefüggéseken. A beszélgetés elején említettem, hogy a kiállítás előkészítése bizonyos időközönként megszakadt, mert nem volt rá pénzünk, szinte újra kellett kezdeni az egész szervezést, de közben a katalógus készült, egyre terebélyesedett. A katalógus és a kiállítás szinkronban van egymással, ám önmagukban is élvezhetők. Akkor lehet még teljesebb, átfogóbb képet kapni az Európai Iskoláról, ha az érdeklődő megnézi a kiállítást. Hadd reagáljak még Várkonyi György egyik mondatára. Azt mondta, nagyon sok műtárgy került elő mostanra. Igen, viszont pár műtárgy sajnos el is tűnt, és egyelőre nem tudjuk, hol vannak. Ilyen a műtárgymozgás. Van, hogy felbukkannak művek, éppen a kiállítás előkészítése során került elő egy Martinszky János-kép, közben meg Korniss-műveket, voltaképpen a kulcsműveit nem találjuk. Azok sajnos időközben tulajdonost cseréltek. Zárásként a katalógusról még annyit mondanék, hogy tizennégy szerző írt bele, hatalmas munka volt, és valóban kiváló írások születtek.

„OKVETETLENKEDŐ, NYUGTALAN, ROSSZ FIÚ”

Ady Petőfi-képéről, tágabb kontextusban

Az alábbiakban némiképp tágabb kontextusban igyekszem közelíteni Adynak a Petőfiről vallott nézeteihez (értelmezni kettejük alkotáslélektani eredőit, árnyalni Ady egykori élethelyzete révén is egy-egy cikke háttérintencióit), mint ahogyan azt e kérdéskör önmagában, a szövegvilágok primátusa felől igényelné. Egyrészt, mert nem egyszerűen a hatás-történet felől s még kevésbé a jelenből visszavetített szemantikai összetettségek nyelvi kódjai, vagyis versek és publicisztikák mai olvasati lehetőségei irányából, hanem szorosabb filológiai keretekben, esettanulmány-szerűen kívánok közelíteni a kérdéskörhöz. Ebből fakadóan nem valamiféle összegzés igényével, mintsem többnyire időrendi sorrendben, primer forrásokra támaszkodva, okok és háttérindokok szoros megvilágításával igyekszem rámutatni a legfontosabb motiváló faktorokra. Másrészt azért is, mert mindez a 20. század első két évtizedében, a hazai modernség-hullámok koordináta-rendszerében, azok fokozott térnyerése, intézményesülése közepette zajlik, ugyanakkor s legkevésbé sem egységes szemléleti fókuszpontokkal. Ezek közt csupán egy az úgynevezett Ady-nemzedék felléptéig rögzült Petőfi-kép visszaperlésének (tágításának, újrakonstruálásának) a kérdése, melynek eltérő irányai óhatatlanul irodalomszociológiai és kánonkritikai megközelítéseket is indukálnak.

I.

„Amíg Arany társadalmának minden tagja lényegében ugyanazt a választ adta a politika, társadalmi élet, erkölcs és életfilozófia alapkérdéseire, az utána jött új társadalomban széles világnézeti ellentétek nyíltak s ezek előbb-utóbb megszólalást kerestek az irodalomban is, úgy hogy az előbbi kor irodalmának világnézeti egysége mindinkább differenciálódott, az irodalom mind nagyobb része már nem az egész nemzet egységes képét tükrözte, hanem azoknak a különböző csoportoknak a képét, amelyek a társadalomban egymás mellett és egymással szemben állottak.”¹ A *Nyugat* egyik vezető kritikusa, Schöpflin Aladár e szavakkal jellemezte egy 1921-ben kelt, visszatekintő cikkében a 19. század végétől fokozatosan kialakuló irányzati tagolódást, elsődlegesen a századelő irodalmi életére és annak csoportos világnézeti ellentéteire utalva. Ha szavainak a korábbi, vélt egységgel kapcsolatos részére vonatkozóan (a nemzeti klasszicizmus és a romantika korának viszonylatában) lehetnek is kételyeink, árnyaló javaslataink, az aligha tűnik megkérdőjelezhetőnek, hogy a 20. század elejére egy merőben új társadalmi-kulturális helyzet állt elő, a modernség hazai térnyerése pedig hol csendesebb, hol harsányabb módon, de határozott diszkurzuspluralizációt eredményezett. Ez nem csupán a korszak költői megnyilatkozásaiban és alkalmazott technikáiban vált érezhetővé, hanem visszahatott diakrón módon a

¹ Schöpflin Aladár: Konzervatív kritika, fejlődő irodalom. *Nyugat*, 1921/8, 569.

múlt értékeinek szükségszerű újraértelmezéseire is. Schöpflin a hazai irodalmi életben magában ezt követően is a „teljes zenekar” szükségességét hangoztatta, amiben minden képletes szólamra (szekértáborra, irodalomszemléletre stb.) szükség mutatkozik, ugyanakkor korabeli írásaiban sem tagadta, hogy minden új, fellépő generáció a maga szükségletei és értékrendje szerint válogat a múltból s a vállalt elődök hosszú sorából.² Az új század első évtizedének sokszorosán megváltozott helyzetében az irodalmi szcéna jelei (az ekkor még nagyon nagy többséggel bíró nemzeti konzervatív, akadémikus irodalomszemlélet hívei éppúgy, mint az oroszlánkörmeiket épp csak megvillantó modernek) óhatatlanul előképeket kerestek és gyártottak önmaguk számára, s hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a korábban közösnek vélt szellemi ősök és hagyatékuk előbb-utóbb értelmezési-kisajátítási viták tárgyai lehetnek. Mindez erőteljesen érintette Petőfi (és részben Arany) újraértelmezését is, a korábban kisajátított, politikai célzattal is „domesztikált” Petőfi-életmű poétikai visszaszerzésére törekvő kísérleteket vagy a költőideálok emberi jellemvonásainak az árnyalását, de a saját nemzeti múlt- és hagyományképek szerinti olvasatokban az epigonság-szólamok felszámolását is célozta.³ A modernség diszkurzusalakzataiban a teljes irodalmi közelmúltra vonatkozóan megindult egy olyan hagyomány- és kánonszelekció, amely az európai szellemi áramlatokra is kitekintve, múltértelmezéseiben többek között már 1890-től, *A Hét* elindulásától is szordinósan érezhetővé vált, hangsúlyosan viszont 1908–1909-re érett be, mondhatni a modernnek többfrontos intézményesülő törekvéseivel és csoportos fellépéssel vált kritikus mértékűvé. A *Nyugat* megjelenése e térben kezdetben – legalábbis a jelzett éveket tekintve – még nem keltett nagyobb feltűnést, maga a lap elindulása nem sok ellenzőre akadt,⁴ az uralkodó irodalomszemlélet és az irodalmi/kulturális erőviszonyokat nem tűnt még különösebben befolyásolni. Az ugyanekkor Nagyváradon kiadott modern versantológia, *A Holnap* első kötetének⁵ fogadtatása viszont annál harsányabb volt, s erőteljesen felkavarta a hagyományértelmezés tereén is az irodalmi állóvizet. A megjelenése utáni viharos polémiákat, országos pennaháborúkat az indokolta elsődlegesen, hogy a csoportos fellépés sokak szemében az elodázhatatlanná váló irodalmi mellett a társadalmi modernizáció kérdésköreit is tematizálta. A lírai antológiákban szerepet vállalók (Adyval az élen) így gyorsan és igaztalanul megbélyegzettek lettek: nemzetietlennek, modernkedőknek, betegeseknek, a hagyományokat tagadóknak s csak a külföldet majmolóknak nevezték őket, új hangú lírájukat pedig jobb esetben is „múló betegségnek”, átmenetnek vagy hóbortnak nevezték. Így tett többek között Szabolcska Mihály és Rákosi Jenő is, akik sokáig nem akartak tudomást venni a változó időkről, később pedig már Ady-féle veszedelemről beszéltek. Meglehetősen elfogult és felületes, főképp moralizáló véleményük kialakításában (amit aztán napilapok vezércikkei vettek át sommás megjegyzésekkel országszerte) az első antológiában közölt verseknél döntőbb szerepet játszott annak – programírásként is értelmezett – bevezetője.

² Schöpflin Aladár: Öregek és fiatalok. In: *A Budapesti Újságírók Egyesülete Almanachja 1909*. Szerk. Szerdahelyi Sándor, Bp., Révai és Salamon, 1909, 172–178.

³ Olyan eredetiség-képet szorgalmazott, mely túl kívánt lépni az előző évtizedek szólamain, amelyek a hivatalos, kormányzati kultúrpolitikai szintre emelve beérték az Arany által betetőzöttnek mondott népi-nemzeti nyelvi regiszter és az ehhez mért költőideál olvasóközönségben is elfogadott, kanonizált tulajdonságainak másolásával, átörökítésével.

⁴ Ignótus programcikke, a *Kelet Népe* már címe szerint is igyekezett mindenfajta nemzeti érték megbecsüléséről biztosítani, kellő óvatossággal megnyugtanni a címe szerint tekintetét nyugatra fordító új irodalmi lap olvasóit, ehhez képest volt „*A Holnap* programja irodalmi forradalom a *Nyugat*é mellett” – ahogyan azt Ilia Mihály is megírta. Vö. Ilia Mihály: *A Nyugat és a Holnap*. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum 1., Szeged, 1961, 31–38.

⁵ *A Holnap*. Szerk. Antal Sándor, Nagyvárad, Holnap Irodalmi Társaság, 1908. A *Poetes d'aujourd'hui* mintájára szerveződő nagyváradi kötetben Ady Endre mellett Babits Mihály, Balázs Béla, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Juhász Gyula és Miklós Jutka szerepeltek verseikkel.

A polemikus előszó szerzője, Antal Sándor eleve elhatárolódott ugyanis saját jelene irodalmi hatalmasságaitól s azok elszürkült idoljaitól és avultnak minősített irodalomeszményétől, a magyar irodalmi életben pedig új fejezetet hirdetett, aminek a nagyváradi „igric csapat” (ahogyan később többen a holnaposok közül önmagukat is jellemezték) afféle előhírnöke kívánt lenni.⁶ E szándék értelmében az újfajta közlésmód, az új lírai nyelvezet mellett a múlt – kisajátított, máskor méltatlanul a feledés homályában hagyott – „rebellis” nagyjaihoz is visszatértek, nem csupán a jövőbe tekintettek: antológiájukat „Vajda János szellemének” ajánlották, első nyilvános fellépésüket, 1908 szeptember végi matinéjukat is Vajda-ünnepséggként szervezték, akiről a népnemzeti nagyságok s más irodalmi társaságok elfeledkeztek, s még a nehezen készülő szobra kovácsoltvas rácsaira sem futotta a magasztos szólalomok között.⁷ A magyar irodalom századeleji megújulásának társadalomkritikai tartalmára az antológia által felfedezett, de már korábban, egyetemista társaival ezt tudatosító Babits így emlékezett vissza mintegy húsz év távlatából: „Megdöbbenve ébredtem rá a magyar középosztály és az egész akkori magyar kultúra elmaradottságára. Ez a kor a magyar szellemi életnek nagy apálya volt. A magyar élet bennünk, a látszólag biztosban is visszaesett a régi magyar apátiába. Arany János halála óta fajunk zsenije is kihaltnak látszott.”⁸ Babits szerint generációjából „egy kis csoport verődött össze az egyetemen, amelyből azóta az új magyar irodalom kítűnőségei nőttek ki”, s ők – főként Juhász-szal, Kosztolányival, s másokkal – „a fiatalság egészséges és szuverén megvetésével” tekintettek „a századvég epigon, népieskedő s jelentéktelen kedvességeket hajszoló irodalmára”. E csapat aztán „Vörösmartyig tért vissza ízlésével vagy a külföldre nézett, nyugat felé, lehetőleg túl a németen, Párizsba, Albionba!”⁹ Soraiból egyértelművé válik, hogy saját jelenük sivárságai közül nem egyszerűen az előző század utolsó évtizedeihez, vagyis nem a közvetlen előtűk járókhoz tértek vissza, hanem időben korábbi szellemi-költői példaképekhez fordultak. Az 1908 októberében az irodalomba berobbanó Móricz visszaemlékezésében ugyanígy vélekedett: eszerint indulásakor is még a „szürkék és tehetségtelenek iskolakönyv-poézise”¹⁰ volt az uralkodó, saját fellépésükhöz tehát legitimáló céltattal is régebbi idők nemzeti nagyjaihoz, korábbi életművekhez s azok megkérdőjelezhetetlenértékéhez, tekintélyéhez fordultak. A „látszólagbiztos” politikai-társadalmi-gazdasági élet sivár irodalmi-művészeti jelenéből s a felszínes közelmúltból valami tisztább, művészebb, eredetibb, öntörvényűbb felé. Mindez nem csupán átértékelést jelentett, hanem olykor a teremtéshez eredendően szükséges rombolást is maga után vont, amit a modernség első, esztétizáló hullámának több alkotója, így a *Nyugat* első lapszámaina méltató

⁶ Antal más nyilatkozataiban, még az antológia megjelenése előtt is hasonlóan éles, olykor egyenesen provokatív hangokat ütött meg. „Az új társadalom nemcsak a tudomány, ipar és kereskedelem terén ébreszt fel új szükségletet, hanem a művészet terén is... A halottakon élőködők a haza és a művészet nevében kiáltanak feszíttsdmeget azokra, akik nem akarják elhinni, hogy a régi négykrajcáros aranyból van. Ami nekik nem tetszik, lápvirágművészetnek nevezik, de a múltba tekintő szemük nem látja a holnapot [...] A vadregényes hatásvadászó műromok ellen alakult A Holnap [...] be fogja mutatni a mai forrongó társadalom művészetét” – nyilatkozta például 1908 tavaszán. Vö. Antal Sándor: *A Holnap. Nagyváradi Napló*, 1908. április 19.

⁷ *A Holnap* bemutatkozásakor, az első matinén is erre a célra gyűjtöttek az 50 filléres belépőjegyekből s az eladott példányokból, mondván: „A magyar irodalmi társaságok százai közül csak egyetlen egynek jutott eszébe Vajda János emlékének méltó megünneplése. Annak, amelyiket kegyeletértéssel, ifjú titánkodással vádoltak meg.” Lásd a *Nagyváradi Napló* névtelen cikkét, 1908. szeptember 23.

⁸ Babits Mihály: Írók vallomása (F. J. interjúja), *Magyarország*, 1923. december 8.

⁹ Uo.

¹⁰ Lásd Móricznak az 1923-ban, Osvát Ernő negyedszázados írói jubileuma alkalmából rendezett ünnepségen tartott beszédét.

Juhász Gyula mint *A Holnap* egyik legfontosabb szervezője is hangoztatott szegedi, illetve nagyváradai lapokban közölt cikkeiben ekkoron.¹¹

Fontos e ponton megjegyezni, hogy ez a leválás és teremtő eredetiség-igény kezdetben a lírában érvényesült elsődlegesen. Ahogyan Schöpflin írta 1908 legvégén: „míg a legujabb líra egészen függetlenítette magát a tiz-tizenöt év előtti lírától s sok tekintetben ennek egyenes ellenzéke, addig a legujabb regényírás annyira függ az előtte való generáció regényírásától, hogy ugyyszólván íróról-íróra ki lehet mutatni, a nyolcvanas-kilenczvenes évek melyik elsőrendi írójának irányát igyekszik tudva vagy öntudatlanul tovább fejteni”.¹² Ezért is különösen fontossá vált, hogy a „legujabb nemzedék sajátlagosan lírai nemzedék”-ként értelmeződött, amely „forradalmi jelszókkal lép fel”, s amely „összetöri a régi dikciót, a régi technikát s ujat akar helyette”.¹³ A régi líra, melynek elsődleges törekvése sokáig az volt, hogy „szó és gondolat teljesen egy testté” simuljon, hirtelen időszertülnné vált: „ezt az egy darabból faragott stílust nem bírja meg a mai fiatalság nyugtalan, lázas, hajszálnyi árnyalatokig differenciált, ideges érzésvilága”.¹⁴ A fiatal modernnek pedig már az asszociációk, a szimbólumok, a sejtetések, az erőteljes képi átmenetek és hangulatok révén láttatnak, verseikben a „közeli gondolatról távolabbi gondolatra való ugrásokkal”. Ezért írhatta gondolatmenete sommázataként Schöpflin, hogy: „Nem csak az apa nem érti fiát – elvégre természetes dolog – hanem a bátyja sem érti öccsét és haraggal nézi, amit csinál”.¹⁵

A századelő felgyorsult világában az új lírikus nemzedék tagjai egyfelől elvetették tehát a korabeli népmuzikai iskolák technikáit és módosították témáit, új csapásokat, új kifejezésformákat és ideálokat kerestek, a modernség jegyében korszerűbb, vagyis az aktuális életviszonyokkal jobb párbeszédre törekvő, új nyelven szólaltak meg, miközben ugyanilyen hangsúlyosan az apák helyett mondhatni a nagyapák vagy dédapák nemzedékéhez is visszanyúltak bizonyos kérdésekben. Így többek között az eredetiség kérdésében és a saját koruknak megfelelő, differenciált kifejezésforma megtalálásában, ami szükségszerűen új lírai nyelvet is feltételezett, ugyanakkor legitimációs bázist is igyekezett teremteni a generációs fellépést eleve ellenző, azt kirekesztő „öregék”, a jobbára konzervatív-akadémikus szemléletet vallók szemében. Ugyanilyen fontos, hogy e komplex folyamatokban (az irodalmi mezőn addigra megindult mozgásokat értékelve) másokhoz hasonlóan Schöpflin is hangsúlyozta 1908 őszén, hogy a „fiatal líráról beszélve” lehetetlen, „hogy ki ne kelljen ejtenünk Ady Endre nevét. Az egész legifjabb lírának ő az apja, őt szidják haragosai, ő érte lelkesülnek hívei. Azok közül, akik a legutóbbi 4-5 év óta fejlődtek költőkké s léptek az irodalomba, egy sincs, aki független tudna maradni tőle. Ő nyitotta meg a kaput az új lírának (...)”.

E konstellációban nem csoda, hogy amikor a többnyire húszas éveikben járó (egy, legfeljebb két kötettel vagy többnyire még eggyel sem) rendelkező poéták 1908 körül csoportosan léptek színre, s a fővárosban és vidéki nagyvárosokban intézményesen kívántak megmutatkozni, a kritika szemében részben vagy egészben az Ady által nyitott csapáson haladtak, vagyis e korábban főként általa vívott harcnak akaratlanul is részeseivé váltak. E „forradalmi jelszók” az olvasók többségének szemében is a konzolidált társadalmi értékrend minden korábbinál erőteljesebb felbolygatását jelentette, a *szép*, a *jó* és az *igaz* korábbi hármasan való felülemelkedésben pedig az Ady-féle tudatos botránkoztatást, a dekadens életérzést, a hangsúlyos nemzeti önkritikát, s ez utóbbi révén akár osztársadal-

¹¹ Lásd többek között Juhász Gyula: *Nyugat. Szabadság* [Nagyvárad], 1908. április 19. 5., illetve *Juhász Gyula Összes Művei* 5. Bp., Akadémiai, 1968. 132–135.

¹² Schöpflin: *Öregék és fiatalok*, i. m., 174.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo., 175.

¹⁵ Uo., 176.

mi forrongást vagy komoly értékválságot is megalapozhatott.¹⁶ Ez pedig már Petőfi megidézésének (vagy visszaperlésének) a módját is meghatározta. A korabeli pennaháborúkat tekintve kiemelten fontos ezért, hogy Antal Sándor, az első nagyváradi versantológia szerkesztője bevezetőjében legitimációs szándékkal tételesen felsorolta mindazokat a szellemi elődöket és példaképeket, akik *A Holnap* gárdája szemében követendőnek számítanak, hisz egykoron ők is „elégtek, meghaltak a holnapért”.¹⁷ Felsorolásából Arany látványosan kimaradt. A felsoroltak viszont (Balassa, Csokonai, Petőfi, Vajda János és Reviczky) túl egyéni költői teljesítményeiken az antológiaszerkesztő olvasatában – s némiképp nem függetlenül Ady korábbi nyilatkozataitól – attitűdjük, habitusuk, szabadságszeretetük okán is szellemi elődökként nevezettek meg, ahogyan Antal sokszor nagyotmondó, provokatív nyilatkozataiban is egy forrongó társadalomról magáról, s nem csupán megreformálandó irodalmi-művészeti életről beszélt. Vagyis az irodalmi érték és az esztétikai teljesítmény mellett *A Holnap* első antológiájának szerkesztője is tematizálta a nevesített elődök sorában azok nemzetért, szabadságért, társadalmi modernizációért vívott áldozatkész harcait, csak immáron nem valamiféle külső elnyomó ellenében, hanem a maradi visszahúzó szemléletekkel, gondolatbéklyókkal szemben, akkor is, ha ezzel némiképp a vátesz-költők toposzát is továbbéltette.

Véleményével nem mindenki értett egyet a modern (holnapos-nyugatos) táborokon belül sem, előd-válogatásával pedig még kevésbé. Juhász a *Holnap* Irodalmi Társaság programcikkében, amit a *Független Magyarországnak* küldtek hivatalos megalakulásuk után 1908 októberében, azt írta: *A Holnap* „a bihari hajdú határon, Arany János igrictelkén” alakult.¹⁸ Az ezt megelőző napokban Juhász össze is szólalkozott Adyval Petőfi vagy Arany képletes elsősege, nagysága kapcsán.¹⁹ Juhász jóbarátja, Dutka Ákos, vagy a kettejükre mint rangidősökre egyaránt felnéző fiatal Emőd szintén rajongott Aranyért is, akár csak az említett Babits, aki már egyetemi szakdolgozatában is Arannyal foglalkozott még 1907 előtt, később pedig értekező munkák és költemények sorában méltatta a hunyt mestert. Úgyszintén (az antológiához végül épp Ady vélt vezérsége miatt nem csatlakozó) Kosztolányi, aki nem csupán a költőt, hanem a fordító Aranyt is zseniálisnak mondta.²⁰ Velük ellentétben Ady Endre (aki önmagát költészettörténeti korszakok jelentősége s önmagára ellőtt szerepei révén is erős, tehát „strong” szerzőként,²¹ Petőfihez hasonló lánglelkűként és váteszként kívánta első korszakában elfogadtatni, amihez a már életében ki-

¹⁶ Ady ugyanis olyasmiről is szólt verseiben, amiről nemcsak a közmorál, de a konvencionális illendőség is tiltotta korábban beszélni: a tiltott szerelemről, a mámorokról és a bűnös vágyakról, a pénzről, a lét zavaros élményeiről; s persze mindeközben hazája, nemzete valós gondjairól, elmaradottságáról, a vezetői réteg és az őt megvetők képmutatásáról. Vö. Keresztury Dezső: *Ady. Halálának 25-ik évfordulójára. Magyar Csillag*, 1944/2.

¹⁷ „A Holnapba, a mi társaságunkba pedig Balassa, Csokonai, Petőfi, Vajda János és Reviczky tartozik. Mindazok a magyarok, kik elégtek, meghaltak a holnapért. Ők már régen elmentek. Ma semmit sem kérnek. De a magyar udvarházakban ma is olyan alacsony a kapu szemöldökfája, hogy ők nem férnek be.” Vö. Antal Sándor: [cím nélkül – Előszó], In: *A Holnap*. i. m., 7–10.

¹⁸ Vö. *Juhász Gyula programcikke a Holnap Irodalmi Társaságról*. h. n., 1908. PIM Kézirattár, Analekta, V. 2332.

¹⁹ Ennek értelmében, közvetlenül a *Holnap* Irodalmi Társaság alakuló ülése után a két költőről vitatkozva Juhász azzal hagyta ingerülten faképnél Adyt, hogy „Petőfi úr volt, Arany János paraszt volt! Ady Endre úr, Juhász Gyula paraszt! Alászolgája!” Vö. Dénes Zsófia: *Akkor a hársak épp szerettek*. Bp., Magvető, 1957, 206.; illetve *Emlékezések Ady Endréről IV*. Szerk. Kovalovszky Miklós, Bp., Akadémiai, 1990, 179.

²⁰ „Arany az, akit legjobban irigylek a világon” – írta többek között Kosztolányi. Vö. *Babits–Juhász–Kosztolányi levelezése*. S. a. r. Belia György, Bp., Akadémiai, 1959, 81–82. (lev. 36. és 37.)

²¹ Harold Bloom kifejezése. Vö. uő.: *The Western Canon. The Books and School of the Ages*. New York, Harcourt Brace, 1994. 517.

alakuló, sok vonásában kultikus recepció is segített) nyilatkozataiban, cikkeiben, verseiben nyíltan hadakozott az Arany-epigonok és a Petőfi-kisajátítók hadaival, miközben magáról Aranyról is ritkán mondott jókat.

Az eltérő stíluseszmenyeken túl a fokozódó eszmei konfliktusok, nemzedéki szembenállások, különböző érték- és irodalomszemléletek, illetőleg személyes preferenciák is megmutatkoztak abban, ahogyan a korszak alkotói más-más princípiumok mentén a saját maguk képére igyekeztek formálni a nemzet irodalmi hagyatékából egy-egy jelentősnek vélt szegmenst. Részben egy egészséges kontinuitást felmutatva, máskor éppen fásult eszményektől és időszerűtlen magatartásoktól elhatárolódva mutattak rá ilyenekre, de mindenképpen a „kulturális tőke”²² újraosztásának a szándékával vállaltak (olykor késhegyre menő) vitát egy-egy költőelőd „igazi” arcélinek, voltának, lényegének, eszményeinek a megmutatásáért, igazolásáért. Mindez természetesen egyéni pályáik menedzselésén s elődkép-formálásaikon túl nagymértékben habitus kérdése is volt. Babits épp a vérmérséklet szerinti kategorizációt kárhóztatta a korabeli sajtócikkekben és kritikáiban is már, s több írásában kiemelte, hogy Arany vagy Vörösmarty rendre azért marad alul Petőfivel szemben, mert utóbbi személyében az olvasni megtanult tömegek a 20. század elején is elsődlegesen a szabadsághóst, a népvezért, s nem magát a költőt látják. A modernség diszkurzusrendjében az Ady mögött közvetlenül fellépők (a nála 4-5-6 évvel fiatalabb kortársai) közül többen épp a Petőfi óta hangoztatott cselekvő, társadalmi szerepet is vállaló költői ideállal ellentétben hangsúlyozták az esztétikai modernség jegyében az apolitikus, visszahúzódo, a közhelyektől és populizmustól ódzkodó, viszont belső kínokat magára vevő, nemzetét így féltő, bölcselő Arany János megkerülhetetlen szellemi hagyatékát. A „festett vérzés” helyett a „takart seb” kínjait, miközben az említettek (legfőképp a Négyesy-szeminárium egykori hallgatói) az Arany-életművön belül is disztिंगváltak: elődjüknek a vívódo, félelmekkel küzdő idősebb poétát mondták, aki szemükben kései városi lírájával már nem is epikusként, hanem lírikusként számíthatott az *első dekadensnek*.²³

A megváltozott irodalmi-kulturális mezőn az új század első évtizedének végére konszolidálódo *Nyugat* vagy az említett modern versantológia bemutatása után megalakult Holnap Irodalmi Társaság csak csekély részben jelentett tehát egységes szellemi platformot, szerzőik indulásuktól kezdve megosztottak maradtak számos kérdésben, többek között Petőfi vagy Arany hatását tekintve is. Ha alaposabban szemügyre vesszük e képletes rangsorolásokat, jól láthatóvá válik ráadásul, hogy a következő évtizedekre (nem függetlenül persze a közalgó centenáriumboktól, 1917-től majd 1923-tól, túl az egyes történelmi eseményeken, katalizmakon és ezek ösztársadalmi jelentőségén) a modernség jelesei a példának állított életművek teljességéből is alapvetően más-más olvasatokat ragadtak ki. Nem csupán egyik vagy másik életmű fölértékelése volt immáron a tét, hanem inkább az, hogy egy-egy kanonikus életműből milyen szegmenst állítsanak hivatkozásul saját olvasóik elé. Kosztolányi nem kevesebbet állított 1917-ben, Arany centenáriumban Nagyváradon, mint hogy: „A költőben minden korszak mást lát, az új nemzedékek mindig a maguk ígeit olvassák ki ugyanabból a könyvből, amit őseik az asztalon hagytak. Minden epocha feléje utazik s az évekkal új és új távlatok bukkannak fel. Apáink más Arany Jánost olvas-

²² A kifejezést (*cultural capital*) John Guillory vezette be az amerikai kánonvitákban az 1980-as évek legvégén. Azonos címmel megjelent kötetét lásd: John Guillory, *Cultural Capital. The problem of Literary Canon Formation*. Chicago–London, The University of Chicago Press, 1993.

²³ Vö. Komlós Aladár: *A magyar költészet Petőfitől Adyig*. Bp., Gondolat, 1980, 65., illetve Boka László: A lírai disszonancia momentumai. Babits és Kosztolányi Arany-képeről. In: uő.: *Peremek és közép-pontok*. Bp., Balassi, 2018., 164–202.

tak, mint mi. Övék volt az epikus, a fiatal, a nyugodt. Miénk a lírikus, az öreg, az ideges.”²⁴ Míközben a természetesnek mondható átértékelések állandóan napirenden voltak tehát, az út az ilyen fontos distinkciókig meglehetősen hosszú volt.

II.

A századfordulón elfogadott tételnek számított, hogy míg Petőfi részben politikai indítástól, részben pedig saját zsenitudatából adódóan, de a természet szavát követve alkotott, vagyis olyan konvenciómentesen és szabadon hozta létre életművét, ahogyan a romantikus elképzelések szerint a népi, a folklorisztikus is „fakad”, addig Arany népiségének mindenekelőtt belső, alkati és lelki, valamint bölcselői okai voltak. Fontos különbség a hatástörténetüket tekintve is akadt. Míg Petőfi „csillagként ragyogott a magyar égen”, s „benne nem a költőt, hanem a szabadsághóst, a népvezért tisztelték” leginkább,²⁵ vagyis kultusza lett, amit több irányból tudatosan tartottak fent, s használtak napi politikai célokra is, addig Aranyban sokkalta inkább a nemzet törzsökös értékeit az anyanyelvben betetőzni tudó, azt a legmesteribb fokon felmutatni képes költőt láttatták. Ehhez később is legfeljebb a bölcselő, a fordító, a lapszerkesztő vagy az Akadémia titkára címek társultak. Az utódok, az új költőnemzedék jelesei közül a legtöbbben ehhez vonzódtak inkább, hiszen számukra „Petőfi mítosz lett, Arany emberközéleben maradt”.²⁶

Ady másként gondolkodott. Haragudott egyrészt a szabadságharcot (s Petőfit) az ő olvasatában „cserbenhagyó”, de főleg a későbbi hatalommal „kiegyező” Aranyra mint megalkuvó bárdra, ugyanakkor a saját népéért, társadalmáért elégő, azt „verskorbácsaival” is felrázni akaró költőideál Petőfi eleve közelebb állt hozzá. Adynak az ismert, méltatlanul túlzó Arany-jellemzése²⁷ („kádenciázó falusi nótárius fejlett típusa”) az *Új versek* megjelenése előtti hetekben ugyanakkor a tudatosan provokatív, polgárpukkasztó gesztuson túl erőteljes kánonkritikai alapozásnak is tekinthető. Idézett sorai, akárcsak majd a *Strófiák* „Buda halálát”-ról „történetileg teljesen indokolt kiátkozás”-ként is olvashatók.²⁸ Adynak mint újítónak ezen években ugyanis „szükségképpen meg kellett tagadnia azt a közvetlen elődjét, aki vele egyenrangú, tehát kimerítette a nyelv lehetőségeinek bizonyos körét, s ezért hatása már bénító lehet, utánérzésre csábíthat”.²⁹ Fráter Zoltán ugyanerre hivatkozva állította, hogy „az »Új versek«-et író Ady esetében akarva-akaratlanul végbemegy annak az esztétikai posztulátumnak a megvalósulása, hogy jelentős alkotás aligha jöhet létre az elődök költészetének felülbírálatára nélkül. A babérokra törő tehetségnek új nézőpontból, új kifejező eszközök alkalmazásával térdre kell kényszerítenie a korábbi életműveket. El kell felejtene, el kell fojtania a kiváltó mozzanatokot, el kell tagadnia, sőt bűnjelként lepleznie kell az írásra, alkotásra inspiráló, kényszerítő okokat, a túnt idők remekét”.³⁰

Ady nem minden inspirációt fojtott el, ahogyan nem minden elődjére, szellemi rokonára érvényes, amit lírája bizonyos alaphangját tekintve maga is bizonygatni igyekezett, vagyis, hogy nem ismerőse és nem „utódja” ő senkinek, s hogy neki tanítói sem voltak, őt

²⁴ Vö. Kosztolányi Dezső előadása, *Nagyváradi Napló*, 1917. március 25. In: Kosztolányi Dezső: *Látjátok, feleim*. Szerk. Réz Pál, Bp., Szépirodalmi, 1976, 140–145.

²⁵ Kispéter András: Az új dalosok közt régi Arany fia. *Irodalomtörténet*, 1983/3, 615–633.

²⁶ Uo.

²⁷ Ady Endre: *Ignotus* könyve. *Budapesti Napló*, 1906. január 25.

²⁸ Ahogyan azt Szegedy-Maszák Mihály már megfogalmazta. Vö. Szegedy-Maszák Mihály: Arany életművének változó megítéléséről. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1981/5–6, 561–580.

²⁹ Uo.

³⁰ Fráter Zoltán: Elhallgatás, elfojtás, hiány az Ady-versben. *Iskolakultúra*, 2006/7–8, 18–26.

maga az Élet tanította.³¹ A közvetlen elődöt, s az uralkodó irodalmi nyelvet a maga totalitálásában leuraló Aranyt látványosan eltolta magától, miközben Petőfit egyértelműen ideálként tisztelte akkor is, ha költészetüknek gyakorlatilag semmilyen közös nyelvi, verstani vagy tematikus vonása nem volt, ám annál több habitusbeli és alkotáslélektani rokonság mutatható ki kettejük között. Ady olvasatában Petőfi ugyanis leginkább „szilaj, nagy gyermek, egy őszinteség-Etna, mely nem tud úgy haragudni s tombolva rombolni, hogy ez neki ne fájjon legfájóbban”.³²

Vagyis haragja, dühe, aggodalma is népéért, nemzetéért, a szabadságért, közössége kitűzött céljaiért s nem azok ellenében fogant – akárcsak Ady esetében. Fontos lehet e distinkció még egy szempontból: a hivatalos irodalompolitika (nem függetlenül Arany szemérmes, csöndes, rejtőzködő magatartásától) nem nézte jó szemmel a „művészi különködést” a századfordulón sem. A saját, új költői nyelvteremtés szükségességét elutasította, s éppúgy érthetetlennek és idegennek, mulandó hóbornak mondta az új poézist, mint ahogyan kritizálta a felületesen magamutogatásnak minősített költői pózokat, miközben erkölcsi szempontokból ítélkezett a mámorok és a testi szerelem „konzumálásának” a megéneklésével kapcsolatban. Mindezek fölött elsődlegesen utasította vissza a saját nemzet, faj, ország állapotainak nyílt kritizálását, ostorozását. Márpedig a költőelődök tudatos kijelölésekor Ady a Petőfi–Arany párhuzamaiban is a lángelkű, tette vágyó, majd a harcban elhunyt huszonhat éves „csodát” mérte össze az elnémult, megszelídült öreg bárd alakjával, miközben habitusbeli párhuzamot keresett önmaga küldetstudata számára.

Tulajdonképpen ezt a fajta túlzó, a szövegek helyett az életvitelre (s legfőképp a halálra és az áldozatra) kihegyezett kultuszt, s az eszerinti rangsorolást fájlalta Babits, aki a költők körüli ilyenforma lármát saját korában is károsnak ítélte. A „regényes életpálya és a politikai dicsőség” – ahogyan 1910 novemberében fogalmazott³³ –, vagy akár a publikum előtt élt magánélet is, mind olyan tényezőknél számítottak szemében, amelyek erősíteni látszottak azt a meglehetősen fals elgondolást, miszerint az esztétika „bizonyos fokig vérmérséklet kérdése” is lehet. Az ő kettős portréja Petőfi és Arany mérlegre tételekor 1910 végén csak látszólag kettős jellemrajz, minthogy egyik szereplőjét tekintti csak valós tárgyának. Azt, akiben saját egyéniségének visszatükrözését látja, aki közvetlenül a születése előtti évben hunyt el, s akiről Babits úgy gondolta, zsenijét és alkotásait fogják évtizedek múltán is emlegetni, nem pedig Petőfi hősi (de akár értelmetlennek is mondható) halálát. Ezért is ő a „szalmatűz” magyarság képviselőivel szemben foglalt állást, történeti kontextusban pedig Aranyt Deák mellé, Petőfit Kossuth mellé helyezte. Ady, mint látható volt, más irányból, éppen az élet (és a társadalmi szerep, a küldetés és a felelősség) felől közelített.

Az idézett Babits-nagyesszé előtt, 1910 kora nyarán két olyan Ady-írás is megjelent Petőfiről, amelyek a szerzőjük olvasatában a „forradalmárt”, a meg nem alkuvót, a nonkonform egyént állították elsődlegesen előtérbe. Ady a *Nyugat* 1910. júniusi számának Figyelő rovatában közölte *A forradalmár Petőfi* című cikkét,³⁴ melyben kora Petőfi-kisajátítóirol szólva tulajdonképpen az őt magát ért kritikákról tudósított: közvetetten arról,

³¹ „Tanítóim nem voltak, nem volt tanítókra szükségem, mert éltem, s mert nagyon éreztem az életet. Éreztem, akartam, teljes egészében, hatványán, ezért a nagy, féktelen életakarásért vizsgáltnak ma fejszoválna az orvosaim” – amint első, 1908-as *Önéletrajzában* is erőteltjes önkannonizáló gesztussal állította. Vö. Ady Endre: *Önéletrajz*. *Nyugat*, 1909/10–11., június 1. [eredetije: OSZK Kéziratár, Analekta 103.]

³² Ady Endre: Petőfi nem alkuszik. *Renaissance*, 1910. június 10. – augusztus 25., illetve lásd még: *Ady Endre Összes Prózai Művei X.* Szerk. Vezér Erzsébet, Bp., Akadémiai, 1973, 75.

³³ Lásd Babits Mihály: Petőfi és Arany. *Nyugat*, 1910/22, 1577–1590.

³⁴ Lásd Ady Endre: A forradalmár Petőfi. *Nyugat*, 1910/11, 773–775.

hogy verskötetet kellett összeállítania Petőfitől, s ő „a nagy nemzeti és társadalmi átalakulás egyik fanatikus munkálójáról” akart a válogatása mentén hű képet formálni. Az első kritikát, amely aztán főként a könyv bevezetője miatt érte, végül olyan méreteket öltött, hogy a kötetet a kiadó bevonta és bezúgatta.³⁵ Ady „előljáró” írása hadüzenettel ért föl ugyanis azoknak, akik maradi, feudális jellegű pártpolitikát hirdettek vagy nacionalista eszméket vallottak, s életben tartották a 20. század első évtizedében is a társadalmi változásokat gátló ’48-as hagyományokat. Ugyanígy felszisszentek azok is, akik tekintélyes irodalmi társaságok élén álltak, s programjaikat Petőfi mögé bújva, az ő nevében fogalmazták meg, miközben díjjaikat önmaguk közt osztogatták szét évről évre.³⁶ A *forradalmár Petőfi*-kötet főszereplője márpedig igazi szabadságharcos, Ady szemüvegén át a társadalmi változás örök híve, aki népéért és igazáért kész meghalni: „Petőfi nem azoké, akik belőle 1849 óta élnek, de a mienk, mindazoké, akik Magyarországon a változás, a megújulás, a forradalom áhízóit és harcosait vagyunk”.³⁷ A magyarázkodó Ady-cikk legfőbb mondanója is ez:

Eszteendő óta folyik Magyarországon majdnem büntetlenül egy csúnya komédia Petőfi nevével Petőfi ellen. Petőfibe kapaszkodva ágnak, ámítanak, sürögnek, gyarapodnak olyanok, akiket az a néhai isteni fiatal ember, aki haragudni is jobban tudott, mint mi, ha velük él, okvetlenül véresre ver. Rossz könyvek, farizeus beszédek, lelketlen ünnepek, lelkes üzletek omlanak és ömlenek. És egyszerre csak teljes vakmerőséggel már teljesen a magukénak hirdetik Petőfit éppen azok, akiket Petőfi legjobban utált. Népellenes urak, apáca-telepítő mágnás-asszonyok, cifra reverendás papok, s nagyurak galád szolgálói jönnek elénk – Petőfivel. És azok, akiket Petőfi még jobban utált: a gyávák, az üres, hazug honfiaszkodók és mindenek fölött a rossz írók, a tehetségtelenek.

Ady Petőfi meghamisítói ellen szólalt fel tehát, eredeti szándéka is az volt, hogy rámutasson, velük alaposan elbánni csak egy ember tudna: Petőfi maga.

³⁵ 1909-ben bízta meg Kemény Miksa, a Deutsch és Társa kiadóvállalat tulajdonosa Adyt, hogy szerkesszen válogatást Petőfi forradalmi verseiből, s kommentálja is azokat. Ady 1910 márciusában, Párizsban 76 darab, 1844 és 1849 között készült Petőfi-verset válogatott ki, de kommentárok helyett az ügyvezető „előljáró írást” készítette el *Piros és fekete* címmel. A kötet (*A forradalmár Petőfi. Petőfi Sándor válogatott, forradalmi költeményei*. Budapest, Deutsch és Tsa, 1910) komoly felzúdulást idézett elő, álságos módon azonban nem annyira Petőfi ily módon megidézett alakját, sajátos olvasatát, hanem nyíltan Ady személyét támadták.

³⁶ Természetesen itt magát a Petőfi Társaságot s azt az összetett vitahelyzetet is említeniünk kell, ami Ady „levélasztási kísérleteként” ismert s 1908 őszén állt elő. Adyt ekkor – a *Budapesti Naplónál* megszűnt állása következtében a szokásosnál is kiszolgáltatottabb anyagi helyzetében, sokszorosán tépázott idegállapotában és erőteljes magányosságában – többen arra sarkallták, hogy csapjon szét azok között, akik „húsát kilóra kimérik”. Vö. Horkayné [Herczeg Ferenc]: Ellesett párbeszéd. *Új Idők*, 1908. október 25., 367–368. Ady a csapdahelyzetet nem mérte fel, kötetének kétségbeesetten kiadót keresve megingott, lépre ment, az év novemberében, az *Új Időkben*, Herczeg Ferenc lapjában közölt *A duk-duk afférban* pedig mindenkit, ellenséget és társat egyaránt elrúgott magától. Az utóbb „átgondolatlan kísérletnek” minősített cikkét végül megbánta, 1909 januárjáig kibekült mind a *Nyugat*, mind a *Holnap* embereivel, e folyamatnak része volt az is, hogy nem fogadta el a felajánlott tagságot a Petőfi Társaságban, az *Irodalmi háborgás és szocializmus* címmel közölt cikkében pedig a korábbi megszokott hangon nyilatkozott Herczegről és Rákosi Jenőről is. Részben emiatt is, Kenedi Géza s mások a Petőfi Társaság 1909. január 6-i nagygyűlésén méginkább kiátkozták, s a „szocializmus költészeteként” interpretálták a teljes nagyváradi antológiát, valamint átalálban is „dekadens, szimbolikus és beteges irodalmi irány”-ról beszéltek. Vö. Ady Endre: *Irodalmi háborgás és szocializmus. Szocializmus*, 1909. január 2., 112-114.

³⁷ Vö. Ady Endre: *Piros és fekete. Előljáró írás*. In: *A forradalmár Petőfi*, i. m., 6.

Jöjjen ellenük Petőfi maga, a maga szociális hitvallásával, a maga csillapíthatatlan és határtalan forradalmiságával, a saját verskorbácsaival. Úgy látszott, hogy a körlmények is segítenek e régi háborús tervemben: Petőfivel megfenyítettetni Petőfi ál-barátaikat.

Aligha kérdéses, hogy Petőfi radikalizmusa volt az, ami Adyt leginkább vonzotta. Maga is leírta, hogy nem költészete esztétikai értéke számított elsődleges iránytűnek a válogatásban, nem is Petőfi legismertebb verseit akarta kötetben közreadni, hanem annak forradalmiságát kívánta hangsúlyozni, amikor elvállalta e felkérést. Ady szemében így – Babitscal s másokkal ellentétben – eleve nem más *irodalmi* nagyságok (például nem Vörösmarty vagy Arany) számítottak igazán jelentős Petőfi-kortársaknak, hanem magáról Petőfiről is mint államférfiúi nagyságról beszélt, mint „Ferdinánd császár, Kossuth Lajos és Táncsics Mihály” kortársáról, kiemelt *történelmi* figuraként tehát.

Ady, a *Nyugatban* közölt gyors magyarázatát követően, melyben a Deutsch és Társa által végül bevonni kényszerült, botrányba fulladt kötetbe írt hevenyészett előszavát védte, 1910. június és augusztus között a *Renaissance* című lapban immáron kiérleltebb és alaposabban hat részletben publikálta a *Petőfi nem alkuszik* című nagyesszéjét. „Gyönyörű Petőfi-portréja” – ahogyan később Földessy Gyula fogalmazott ezen írásról³⁸ – miközben argumentáltan támadta a Petőfi-kultusz kisajátítóit, saját optikán keresztül egyéni portrét is rajzolt, amelyben Ady és írásának tárgya látványosan azonos vonásokkal bírtak.³⁹ „Azt el akarom mondani: hogyan látom én [Petőfit]. Aranyos, csunya, diákos magyar Apolló (...)” – írta.⁴⁰ Ady elsődlegesen Petőfi emberi arcát, jellemét rajzolta meg tehát, ugyanakkor kultikus magasságokba emelte a társadalmi haladásban, változásban hívő, cselekvő költő-elődjét. „Az igazság az, hogy a kivételes művész kivételes akarata a megnyilatkozásnak – írta –, ő a megnyilatkozó kedve a rejtelmes Mindennek.” A „Mindenség”-re való hivatkozás, mely Petőfiben nyilatkozik meg, illetve a kiválasztottság olyan kultikus elemek, melyek a biblikus párhuzamokon túl valóban rájátszottak Petőfi öntudatos szereplírájára és önkanonizátori mivoltára (elegendő csak *A XIX. század költőit* említenünk), ugyanakkor Ady alkotáslélektani diszpozícióit (kivételességét, kiválasztottságát vagy látnokságát, sáman-szerepköreit) is jól lefedték. Ráadásul a magát „öreg”-nek mondó Ady (33 évesen) már a *Petőfi nem alkuszik* bevezető soraiban is azt írta, hogy:

a forradalmat ma is olyan bolondosan szeretem, mint valamikor régen és Petőfi Sándort jobban. Jobban, egyre jobban szeretem, búsabban és irigyebben e darabos, e vad, e mennyeien nagyságos suhancot. Nincs egyetlen jó arcképe sem, de én látom az ő lázas, paraszti, sovány, fiatal arcát ébren és álmomban.

Ady mindezek után a nép nevében megnyilatkozó egyént s a társadalmi progressziót minden téren óhajtó, azt őszinte hittel támogató elődöt láttatott a meg nem alkuvó fiatalban, az elveit fel nem adó egyénben és a 26 esztendősen is kész életművet maga mögött tudó költőóriásban. Babits *Petőfi és Aranyja* 1910 végén ezt követően és ezen írások fényében is olvasandó. Azért a hangsúlyos kötőszó, mert Babits már az ezt megelőző években is sokat foglalkozott Arannyal, s feltehetőleg úgy érezhette, a Petőfi kisajátítóit és az Ady

³⁸ Lásd Földessy Gyula: *Ady harcai*. In: uő.: *Újabb Ady-tanulmányok*, Berlin, Ludwig Voggenreiter Verlag, 1927.

³⁹ Ady ebben a tükrökép-jellegű esszéjében írja többek közt: „Végig próbálom gondolni százszor és újból százszor ezt a magyar titkok-titkát s érzem, érzem, hogy ez örökre titok marad”, továbbá: „Bámult és látott, nem írhatnám le elégszer ezt, bámult és látott, bámult és látott ő, akiben minden csak akként és akkor létezett, ha belsőjében élt”.

⁴⁰ Ady Endre: *Petőfi nem alkuszik*, i. m., 75.

közi vita argumentációja abban mégis megegyezik, hogy a költői habitust s az életvitelt magát tartja ugyanolyan fontos értékmérőnek, mint az esztétikát. „A Petőfi nem alkuszik éppúgy költői hitvédelem, mint Babits írása”⁴¹ – állította Rába György e két fontos, 1910-ben keletkezett írásról. Ebben a fiatal „csoda”, a „vad, szeszélyes” „gyermekember” poétaelőd portréját rajzolta meg Ady érzékletesen. Azét a Petőfiét, akinek legfőbb programja az volt a 19. század derekán, hogy körülötte „minden változzon!”

A kontextus azonban ennél is tágabb. 1909-re Ady a *Nyugat* legfőbb díszévé, belső munkatársává, illetve a nagy vitákat kiváltó lírai antológiák (*A Holnap* és *A Holnap új versei*) ünnepelt és gyalázott főhősévé emelkedett. Ekkor vált igazán értékcentrumává a modern irodalomnak, sőt bizonyos fokig az új magyar szellemi élet egészének. Ady daccal és erős önbecsüléssel érezte át e vállára nehezedő felelősséget, ami esetében sohasem korlátozódott pusztán a poézisre. De ha az *Új versek* előhangja egyértelműen a költői megújítás programverseként tétéleződik, akkor a *Vér és arany*, s részben *Az Illés szekerén* már a maguk egészében programköteteknek is mondhatók. Alkotói funkciójuk a 20. századi Petőfi karakterének, a társadalmi és az irodalmi élet egyik vezéregyéniségének a megformálása. Ennek a vezéregyéniségnek az elfogadtatását, költészetének hitelesítését kísérhetjük figyelemmel a *Nyugat* korai, első évfolyamaiban, de az utóbbi kötet, mely a Singer és Wolfner cégnél látott napvilágot, még lehetőséget adott arra is, hogy Ady „konzolidáltabb” formában az *Új Idők* törzsolvasói előtt is megjelenjen, mely lap még az első *A Holnap* antológiából is közölt szemelvényeket 1908 őszén. 1909-re ez a helyzet némiképp „letisztult”, miután *A Holnapot*, a *Nyugatot* s általában a moderneket övező pennaháborúk már nyíltan Ady-féle veszedelmet hirdettek,⁴² főképp azt követően, hogy Ady 1909 januárjában visszautasította a Petőfi Társaság részéről számára álságosan felajánlott tagságot.⁴³ Következő kötete, a *Szeretném, ha szeretnének*, év végén már a *Nyugat* Kiadónál jelenhetett meg (1910-es dátummal), az új esztendő ugyanakkor (a *Nyugat* berkein belül is) már a Babitscsal, Ady szemében a lap új üdvöskéjével való nézeteltéréseket is felszínre hozó év lett. Ráadásul még alig vagyunk túl a *Nyugat* 1909. júniusi Ady-lapszámán, benne Babits „Ady-analízisével”, s abban a nyílt Petőfi–Ady párhuzammal, illetve ezt megelőzően is, 1909 tavaszán *A Holnap új versei* nem túl sikeres fogadtatásán (amiben a Rákosi Jenőék-féle csoportos kiátkozások, a piaci fiaskó és a *Nyugat* részéről sokáig leplezett, két modern fórum közti rivalizálás egyaránt kiemelendő). A második *A Holnap*-antológiát már a fővárosban adták ki, azt ugyanaz a Deutsch és Társa jelentette meg, amely az anyagi kudarc ellenére 1909 végén felkérte Adyt a későbbi botrányos Petőfi-könyv megszerkesztésére is. A valós munka, a válogatás 1910 márciusában kezdődött. Ekkorra már megjelent Babits *Arany Jánoshoz* című verse is a *Nyugat* 1910. januári legelső számában, amely Aranyt nevezte „hunyt mester”-nek. Megítéléseik mögött saját legitimációs szándékok húzódtak, amelyek eltérő költészeti eszményekből és irodalomszemléletből fakadtak, miközben a háttérben Ady részéről gyakori féltékenység, Babits oldaláról szükségszerű elhatároló-

⁴¹ Lásd Rába György: Amikor a költő bölcselel is. Az esszéirő Babits. In: uő.: *Az ünneptől a hétköznapra ünnepek felé*. Bp., Argumentum, 2008, 88.

⁴² A cikkek 1908 őszéig csak elszórtan „s nagyon silány színvonalon” (lásd N. Pál József) támadták az induló *Nyugatot* s a *Huszadik Századot*, igaz, többnyire már akkor is „a vallás, az erkölcs s a haza” védelmében, később azonban *A Holnap* megjelenését követően, Ady vélt tábora ellenében a „modern elvadások veszedelmétől” óvott immár maga Apponyi Albert is egy Beöthy Zsoltnak írott, nyílt levelében. 1908 végére, 1909 első hónapjaira a vita látványosan kiszélesedett s hangnemében el is durvult. Vö. Apponyi levelét Beöthy Zsolt 60. születésnapjára. *Budapesti Hírlap*, 1908. október 3., illetve lásd még: Boka László: „Szellemi erupció” – és hadi készülődések... (*A Holnap* és a Budapesti Újságírók Egyesületének 1909-es Almanachja). *Irodalomismeret*, 2016/4. 15–32., valamint Szénási Zoltán, „Az irodalom hajdani bakói és koronaörei”. *A Nyugat* és *A Holnap* fogadtatása, különös tekintettel a konzervatív kritikára. *Literatura*, 2013/1, 3–26.

⁴³ Lásd Ady Endre – Zempléni Árpádnak. In: *Ady levelezése* II., i. m., 115.

dás, de ugyanezen hónapokban más pályatársak irányából is „függetlenségi kinyilatkoztatások” és önpozicionálási aktusok húzódtak meg. Hatvany nem véletlenül írta Adynak már 1909 áprilisában Berlinből: „Ne hidd, hogy Ignotus haragszik reád, vagy nem szeret. Csak szereti Babitsot is. Ezt én is megteszem. Ami nem von le semmit irántad érzett bámulatomból [...]”⁴⁴

Adyt a Petőfi-párhuzam karakteres megrajzolására ugyanakkor a *Nyugat* színében fel tűnő fiatalabb pályatársak közül is többen, több ízben biztatták 1910 előtt is. Az „új Petőfi” kitüntető cím nem pusztán Ady hiúságának tetszhetett, s nem is csupán az emlékezések megszépítő gesztusa mondatta utólag sokakkal mindezt. A kortársak (például Hatvany, Schöpflin, Fenyő, Móricz s maga Babits is) valóban rokon vonásokat láttak Ady költői-publicista felléptében, indulatos nyilatkozataiban, vitaközökedvében és öntörvényű életvitelében, de ez jellemezte lírikusi nyelvteremtését is. Fontos megjegyezni, hogy Babits is (1910 végi esszéje előtt is, így már a *Nyugat* említett Ady-számában) egyértelműen Petőfit nevezte meg Ady-ősképnek, s maga is párhuzamot vont Petőfi és Ady között, mondván, kettejük leginkább a *lázadás természete* rokonítja. Más kérdés, hogy Babits látszólag dicsérte csak Adyt, amennyiben verselését (Petőfihez hasonlóan) spontánnak és mesterkedés nélkülinek mondta, egyéniségére pedig leginkább jellemző vonásként a *lírikus és magyar dacot* nevezte meg, ámde diagnózisa kegyetlenül szókimondó is volt: az Ady által alkalmazott maszkok, szerepek ellenére őt ugyanolyan „egészségesnek” mondta, mint ekkor még nem publikált dolgozataiban Petőfit. E jelző márpedig Babitsnál egyáltalán nem jelentett pozitív minősítést, épp a *Petőfi és Arany* igazolta ezt.⁴⁵ Okfejtésének ismert csattanója, a híres nyárspolgárszeni ellentét („Petőfi nyárspolgár a zseni álarcában. Arany zseni a nyárspolgár álarcában”) értelmében ott lenne egyfelől Petőfi, akinek őszintesége és erkölcsössége „nem érdemből, nem lelkiismeretből” születik, csak adottság, s ott van Arany, akinek ellenben „egész lelke seb”, s így az őszinteség is „keserves lelkiismeretesség”. Van azonban egy kevésbé emlegetett aspektusa is ezen Babits-írásnak. Megjelenik benne a költői hivatkozott életstílus, a világ szemében élés, vagyis a kirakat-élet, a polgárpukkasztás, illetve a belső, vágyott nyugalom kettőse, paradoxona is. Babits finom kiszólásai Petőfi kapcsán – ha látszólag csupán a férj-korszak előtti, csapongó ifjúnak is szólnak – a költői hivatástudathoz mért életen túl a publikum előtti magánéletet is kritika alá vonják.⁴⁶ Azt tulajdonképpen, amit saját korára tekintve (leginkább Adyban) is kritizálni lehet.

Ahogy 1910-ben Babits *Petőfi és Aranyja* esetében elsődlegesen saját költői énképének a megfogalmazása, árnyalása a hangsúlyozandó, nem pedig ítéleteinek egzaktsága,⁴⁷ ugyanígy Adynál is ez hangsúlyozandó Petőfi-jellemrajzai esetében. Ady ugyanis tudatosan elődképet keresett és formált magának, s a magyar költészeti hagyományból egy olyan figurát emelt ki, aki „fanatikus” volt valóban, s – mint ő maga – a társadalmi megújulás és a modernizáció minden lehetséges módját kereste, de láthatóan ennél több is rokoníthatta kettejüket. Ady habitusbeli párhuzamokat is fel-felcsillantott folyamatosan

⁴⁴ Lásd *Hatvany Lajos levelei*. Szerk. Réz Pál, Bp., Szépirodalmi, 1985, 66. (47. levél); illetve Róna Judit: *Nap nap után. Babits Mihály életének kronológiája 1909–1914*. Bp., Balassi, 2013, 83.

⁴⁵ Az „egészséges” leginkább az egyszerűség, az üveghez hasonlított átlátszó, kiszámítható jelleg és a természetesség, a spontaneitás szinonimája: „Ős magyar és lírikus naivság van benne, amilyen Petőfiben volt, s ami bátorságot ad. Ez egészséges naivság. Ady naivul és ősmagyar egészséggel hüpermodern, minthogy Petőfi egész naivul volt királyellenes és forradalmár [...] Ady alapjában igen egészséges magyar lélek és vágyai a legegészségesebb és legvidámabb életvágyak. Ő nem a halál rokona; bár annak mondja magát”. Vö. Babits Mihály: *Ady (Analízis)*. *Nyugat*, 1909/10–11. [június 1-jei dátummal, de valójában már május 29-én megjelent – B. L.]

⁴⁶ Uo., 370.

⁴⁷ Lásd Pienták Attila: *Az esszé-, tanulmány- és kritikaíró Babits Mihály*. In: Babits Mihály: *Esszék, tanulmányok, kritikák. 1900–1911*. S. a. r. Hibsches Sándor, Pienták Attila, Bp., Argumentum, 2010, 486–487.

írásaiban. Azt például, hogy Petőfi a maga talentumában úgy bízott, a maga kiválasztottságában mindvégig úgy hitt s olyan önféjű volt, hogy sorsszerűnek mondott útjáról legközvetlenebb szerettei, támogatói sem beszélhették volna le. Ez a jó értelemben vett dac, gőg és a kitartó munka – amit még közvetlen barátai, munkatársai is kiemeltek Ady kapcsán⁴⁸ – kellett az önérvényesítéshez. Ahogyan kellett a „vidéki originalitás” is, vagy a pesti nagyurakkal szembeni lázító fellépés, akik nem érthetik az ő sokszorosan mélyebb, tisztább kötelékét fajához, nemzetéhez, amiből kinőtt. Bár Ady „mandátumossága” költészetében épp 1909-től, a *Szeretném, ha szeretnének* verseitől árnyalódik leginkább, mint maga írta a felkérésről: dacból is kapva-kapott a kiadóvállalat Petőfi-könyvének tervén:

Olcsó könyvet gondoltam, nagyon olcsót, munkások, diákok zsebeihez szabott árral. Lehet, hogy a kiadó-cég eleinte azt vélte, hogy néhány íves írással teszem majd üzletibbé ezt a könyvet. De én legelső beszélgetésünkör megmondtam, hogy e könyvben a Petőfi-versek összeseregeltetése a fontos. Párizsban válogattam össze s jelöltem meg a verseket s ott írtam eléjük néhány sort, mely nem akart más lenni, mint egy mutató ujj: nézzétek, lássátok. Két levelemben is magyaráztam a kiadó cégnek, hogy itt Petőfi beszél s én nekem jóformán látszanom se szabad. Itt a könyv ideája, bátorsága és (akkor még azt hittem) dicsősége óhajtottak meg velem, hogy nevemmel helyet álljak rajta és érte. S még inkább az, hogy hátha harc, háború lesz a könyv nyomán s az efféléből gyávaság volna kimaradni. Ami bekövetkezett, arról nem tehetek, mert kétezer kilométerről mindent látni, tudni, megfigyelni nehéz. De ez a könyv csak a Petőfi könyve akart lenni és én nem írni, de cselekedni akartam vele.

Cikkének nyitánya és annak konklúziója ugyanakkor egyaránt önkanonizáló gesztussal bír.

Még avval se vigasztalhatom magamat, hogy Petőfi Sándor miatt vertek meg, mert Ady Endre miatt és egy könyvkiadó bolt miatt kaptam a verést. [...] Sietek kijelenteni, hogy ártatlan vagyok, de azt is, hogy nincs cudarabb állapot olykor, mint ha az ember nagyon ártatlan. Különben pedig nem a verés fáj, váljék egészségükre, akiknek olyan remek alkalmat adtam az ütésre s én pedig nagyszerűen bírom.

Ady szokása szerint előnyt igyekszik kovácsolni a kudarcból is, saját karakterét építi folyamatosan, a harcosét, a pofonokat jól tűrőét, aki – 1909-ben közölt *Önéletrajzának* záró sorai szerint is – azt kívánta élete hátralévő részére, hogy ellenfelei továbbra is ösztönözzék, mert ezáltal „daccal, gőggel, szinte emberfeletti erővel” ruházzák föl. Ilyenfajta ösztönzésekből nem volt hiány a későbbiekben sem:

Plakátokon, üzleti körlevelekben, hírlapi hirdetésekben meghurcoltak s méltatlanul odadobtak martalékul szép számú ellenségeim s számár irigyeim bunkós pen-nául elé. A Nyugat olvasóinak tartoztam ezt elmondani és még azt, hogy derék gondolat, szép, tiszta, szerető szándék ritkán járt még rosszabbul, pedig az ilyesmik többnyire rosszul járnak.

⁴⁸ Így a kezdő Adyt is jól ismerő barát, a vele Nagyváradon pályát kezdő, majd a *Budapesti Napló* szerkesztőségében is folytatató Biró Lajos is Ady gőgjéről írt 1909-ben, az említett Ady-számban. Vö. Biró Lajos: A termékeny gőg. *Nyugat*, 1909/10–11.

Ady vállalását *A forradalmár Petőfi* könyv esetében akár Schöpflin egyik korábbi írása is erősíthette, azon túl, hogy 1909-re megjelent egy újabb, átfogónak ígért, ám leginkább a kultuszt éltető könyv, a *Petőfi Almanach*, amit gróf Apponyi Albertné elnöklete alatt a Petőfi-ház hölgybizottsága jegyzett kiadóként.⁴⁹ Schöpflin a *Nyugat* 1909/6. számában közölte az *Előszó egy talán megírandó Petőfi-tanulmányhoz* című írását, benne ilyen sorokkal: „Egyszer már végezni kellene Petőfivel, tisztába jönni vele, objectívve, tudatossá tenni a hozzá való viszonyt. Lássuk, hogy csinálták mások. Régi folyóiratok, lapok, régi és újabb könyvek – sok száz cikk. És semmi. Petőfiből nincs semmi bennük. Gyulai Pál érezte és értette, Zilahy Károly pedzett belőle valamit, az a kis vázlat, amelyet róla adott, tökéletlen és hézagos, meglehet, de legalább a reális, az igazi Petőfit próbálja megfogni és egy-két vonását meg is fogja. De a többi? Szó, szó, csupa szó. Az embert nem érti egy sem, a költőt még kevésbé. Holt adatokat megállapítani, azt tud egyik-másik, (még ezt se sokan), de összefogni egy essayben, egy könyvben Petőfit... Az ember csak olvassa betűiket, keresi a megértés egy villanását és nem talál semmit. Aki próbál is valami egyéniséget kirajzolni Petőfiből, csak általánosságokig jut el, vér és élet nélkül való bábót, a legjobb esetben operaházi tenoristát csinál belőle”.⁵⁰ Vagyis Schöpflin már ekkor is arra biztatott, hogy egy átfogó, az embert, a rokonleket is megmutatni képes jövőbeli írás szülessen, melynek üdvös célja épp az lehetne, hogy Petőfit ne „mesterkélt frázis-ködbe burkolják, amelytől nem lehet meglátni való alakját”.⁵¹ Nincs ugyanis magyar költő – állította –, „akiről annyit összeírtak volna, mint Petőfiről. És nincs, akiről olyan keveset tudtak volna mondani. Egy kásahegy, amelyen keresztül kell enni magát és mikor keresztül van rajta, akkor látja az ember, hogy messzebb van Petőfitől, mint volt. Ennek a neve Petőfi-kultusz. Bálványul állítani egy oszlopra, őt, a bálványdöntőt, hogy ne kelljen közlőrlől nézni, ne kelljen megkeresni kapcsolatait az élettel, a maga korával, kimérni szelleme szélességét és mélységét, kinyomozni lényének gyökereit. [...] Semmi úgy el nem távolítja az olvasót Petőfitől, mint a mi Petőfi-irodalmunk”.⁵²

III.

E ponton érdemes felidézni egy rövid kronológia keretében az említett Ady-írásokig vezető évtizedek Petőfi-képének alakulástörténetét ahhoz, hogy jobban megértsük Ady attitűdjét s indítékait. Nem sokkal azt követően, hogy Petőfi tragikusan eltűnt Fehéregyháza és Héjjasfalva között, versei közül több is népszerű formában, szinte népdalként terjedt, amit segített az is, hogy a vérbe fojtott szabadságharc és a bizonyítatlan halál ellenére az ország szabadságáért hozott áldozat mintegy beteljesült jóslatként tűnt föl, ami kultikus magasságokba emelte a versben saját halálát előzetesen megéneklőt. Petőfi családja viszont nyomorúságos helyzetbe került, szülei 1849 kora nyarán az országban dúló kolera-járványban meghaltak, a kiszolgáltatott özvegy, Szendrey Júlia 1850 júliusában (hosszabb kálvária után) kezét nyújtotta az őt segítő Horváth Árpád történésznek, amiben a kortársak döntő része ámulást látott. Még a radikális szólamoktól igencsak tartózkodó Arany is megírta *A honvéd özvegye* című versét, amelyben alighanem sokak véleményét fejezte ki kíméletlen sorokkal, de már a mottóul választott *Hamlet*-idézete is árulkodónak bizonyult.⁵³ Júlia keserves, rövid életet élt, 1868-as halálát csupán két évvel élte túl fiuk, Zoltán, aki édesapja nyomdokain próbálkozott színészettel, versírással és műfordítással is,

⁴⁹ *Petőfi Almanach*, szerk. Ferenczi Zoltán. Budapest, Hornyánszky Viktor könyvnyomdája, 1909. 477.

⁵⁰ Schöpflin Aladár: *Előszó egy talán megírandó Petőfi-tanulmányhoz*. *Nyugat*, 1909/6, 290.

⁵¹ Uo., 291.

⁵² Uo.

⁵³ „Gyarlóság, asszony a neved! / Csak egy rövid hó: még a gyász cipő sem / Szakadt el [...] / s ím ő, éppen ő / Férjhez megyen...”

otthonok, hivatások között is hányatott, betegségekől sújtott élete volt, amin keresztapja, Arany János sem tudott segíteni, míg végül 1870-ben elvitte a tüdővész. Petőfi öccse, István élt csupán hosszabb életet a családból, ő 1880-ban halt meg. A rokonságnak persze vajmi kevés köze volt szerettük emlékének ápolásához, így azt sem tudták megfékezni, hogy a kommunikatív emlékezetből a kulturális emlékezetbe való átmenet során számos tévhit is áthelyeződjön, melyek igen makacsul éltek tovább. A valós tényeken felülemelkedő kultusz alapjait nem is ők, hanem sokkalta inkább a barátok és az egykori pályatársak fektették le. Jókai Mór 1863-as, *Politikai divatok* című regényében ugyan még Pusztafi név alatt állíthatott „csak” emléket hajdani barátjának, kilenc évvel korábban, 1854-ben azonban már megjelenhetett az első (kivonatolt) Petőfi-életrajz Gyulai Pál révén. Ha ezt még a szabadságharc utáni cenzurális állapotok keretezték is, a kiegyezés után már „akadály nélkül folytatódhatott a kor igényeihez szabott Petőfi-kép építése”.⁵⁴ Ennek emblematikus eseményét jelentette az 1874-es díszkötéses válogatás, amit szintén Gyulai szerkesztett, benne a tájköltészet, a családi líra és a népdalok felé hajló Petőfi alakjával, ugyanakkor – sz szempontunkból kiemelten fontos! – a forradalmi versek gondos mellőzésével!⁵⁵

A konzervatív zsánernek megfelelő költőalak jelképes szobrának a kifaragása ezt követően léptékszerűen felgyorsult. Ennek a célnak a szolgálatába szegődött az 1876-ban alapított Petőfi Társaság is Jókai, majd Herczeg Ferenc elnöklétével. 1879-ben megjelent a *Koszorú* című közlönyben a költő egyetlen hitelesnek tartott arcképe az 1847-es dargerrotópia alapján (ami kapcsán később Ady azt írta, hogy: „nincs egyetlen jó arcképe sem”, ő mégis ébren és álmában is látja a „lázás, paraszti, sovány, fiatal arcát”). A következő évben a magyar állam megvásárolta a kiskőrösi szülőházat, mely tulajdonképpen az első hivatalos, nemzeti irodalmi emlékhelynek volt tekinthető. Két évvel később, 1882-ben aztán felállították Petőfi Sándor máig álló szobrát a fővárosban, az Erzsébet híd közelében, 1899-ben pedig, Petőfi halálának ötvenedik évfordulóján teljessé lett az államosított Petőfi-kultusz: utóbbit kevesen voltak képesek árnyalni legalább. Közülük kiemelhető az 1900-as *Népszava*-naptárban is publikáló Csizmadia Sándor munkásköltő, aki az erősödő szociáldemokrácia nevében szögezte le,⁵⁶ hogy Petőfi a nép jogait hirdette és a társadalom elnyomói ellen lépett fel, vagy az idézett Schöpflin Aladár, aki a kiteljesedett kultuszban oszlopra állított bálvány helyett a hatvanadik évfordulón Petőfi bálványdöntőgető jelleméről hiányolt érzékeny és szakszerű tanulmányt.

Ady 1910-ben tehát *A forradalmár Petőfi* című kötethez ezekért is vállalhatott előszót, amelyben tudatosan kihívta az addigra hivatalossá tett emlékezetet:

Úgy válogattam össze Petőfi Sándor forradalmi verseit, hogy megtegyék e fölséges ember aktualitása s rokonsága azokkal, akik ma Magyarországon (bár fáj az ijesztő szó) *forradalmat* csinálunk.

A többes szám elsődlegesen *A Holnapnak* és a *Nyugatnak* szólt, Ady ezek révén 1908 legvégére már egy megtörtént szellemi áttörésről beszélhetett a Budapesti Újságírók Egyesülete éves *Almanachja* számára írt *Magyar lelkek forradalma* című írásában.⁵⁷ Szintén ekkortól

⁵⁴ Vö. Papp István: Kinek van joga Petőfihez? A költő, akit a nyilasok és a kommunisták is ünnepeltek. *Válasz Online*. 2022. 12. 31. – <https://www.valaszonline.hu/2022/12/31/papp-istvan-petofi-sandor200-essze/> [utolsó letöltés 2024. június 15.]

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Mint írta: „Soha költő, legalább magyar költő oly tiszta, átható és éles hangon a nép jogait nem hirdette, a társadalom elnyomói ellen oly őszinte haraggal, oly határozottan és nyersen nem dörgött, mint Petőfi” – idézi Papp István, i. m.

⁵⁷ Ady Endre: A magyar lelkek forradalma. In: *A Budapesti Újságírók Egyesülete Almanachja 1909*. i. m., 102–103. Lásd erről részletesebben: Boka László: „Szellemi erupció” – és hadi készülődések.

volt eredeztethető Hatvány Lajos vállalkozása is, aki egy életet áldozott rá, hogy a *Nemzeti dal* szerzőjére vonatkozó hiteles forrásokat összegyűjtse,⁵⁸ s aki sokáig épp Ady költészeti súlya és értéke miatt vallotta azt, hogy Arany és Ady fellépte közt nem sok minden történt a magyar irodalomban.⁵⁹

Talán ennyiből is látható, hogy az új század első évtizedének a végére mind Petőfi, mind Arany hivatkozási ponttá lett, akik részben legitimáló erővel is bírtak a konzervatív kritikák közepette, de akiknek újraértelmezésére csoportos és egyéni szükségletek egyaránt mutatkoztak. Meglehet, Petőfi „rövid élete úgy ért véget, hogy nem kellett azokra a súlyos ellentmondásokra választ adnia, amelyek az utána következő magyar eliteket és értelmiségi nemzedékeket feszítették, viszont már feltette azokat a kérdéseket, amelyeket az előtte járó generációk még nem érzékelhettek”.⁶⁰ Ady ezt az attitűdjét hangsúlyozta, ezt a látnokságát s az ezzel járó magányos harcait (köztük belső harcait is!) emelte ki, ha olykor egyoldalúan és némiképp túlzóan is fogalmazott. Az 1910 végi, *Nyugat*-ban közölt Babits-esszé hasonló túlzásaira (sekélyes, nem befelé tekintő, hanem külső benyomásokra váró, ugyanakkor gyorsan lánggra lobbanó Petőfi és mély, bölcselő, önemészto Arany) ezért is replikázott, amikor bő egy hónappal később, 1911 januárjában egyértelműen kultuszromboló szándékkal közölte az említett *Strófák* „Buda halálá”-ról.⁶¹

Tárgyunk felől hasonlóan lényeges, hogy a *Nyugat* Ady módjára tulajdonképpen nem vállalta Petőfit, legalábbis a harcoss, cselekvő, a nép nevében szóló és társadalmi tett-értékű lírikus zsánere, archetípusát folytatni kívánó irodalomeszmény folytathatóságát. A lap „averzióját” mutatja Petőfi örökségével szemben, hogy 1912-ben leközölték Szász Zoltán meglehetősen Petőfi-ellenes írását is,⁶² amely a túlbujánzó kultusz kritizálásából átcsapott az életmű eljelentéktelenítésébe. Szász ominózus írására, mely bizonyos pontjain magát a költőt támadta meg, a szerkesztőség részéről Schöpflin is válaszolt, s Adyhoz hasonlóan az igazi Petőfi szellemi visszaperlését sürgette.⁶³

Szintén e pengeváltásokkal tarkított, kánonrevíziós eseménysorhoz tartozik, hogy Ady 1913-ban keserűen „üzent” még (akár Babitsnak, de másoknak is) a *Kétféle velszi bárdok*-ban,⁶⁴ már verse mottója révén is: „Azoknak a poeta-társaimnak, akiknek az élet s a

A Holnap és A Budapesti Újságírók Egyesületének 1909-es Almanachja, *Irodalomismeret*, 2016/4, 15–32., illetve: uó.: Megtorpanások és kiütérekések: Ady Endre két polemikus cikkéről, 110 év távlatából. *Szépírodalmi Figyelő*, 2019/1, 47–67.

⁵⁸ Az *Így élt Petőfi* a *Nyugat* legelső számaiban publikált írásoktól az 1950-es évek végéig tartó hatalmas kutatómunka eredményeként jelent meg, s több kiadást is megért.

⁵⁹ Lásd erről többet közt Schiller Erzsébet: *Szimat és ízlés*. Bp., Ister, 2005, 114.

⁶⁰ Vö. Papp István, i. m.

⁶¹ Ady Endre: *Strófák* „Buda halálá”-ról. *Nyugat*, 1911/1, 32.

⁶² Az egyenetlen színvonalú írás egyfelől – címének megfelelően – jogosan Petőfi-reviziót sürgetett, amennyiben a korabeli tömjénező kultusz már végképp elfedte Petőfi életművét, másfelől Petőfi túldicsőítéséről, dédelgetéséről végig úgy beszélt, mint amely kritikai túlbecsülést „Arany és Vörösmarty rovására” hagyják megtörténni, s végül írása átcsapott a recepció kritikájából Petőfi nyílt lealacsonyításába, költői és emberi érdemei minimalizálásába, jelentősége bagatellizálásába. Konklúziójában Vörösmartyt nyíltan „nagyobb költőnek” is mondta. Ezek okán is Ignotus a cikk alatti csillagos jegyzetben kényszerült elhatárolódní az írástól, s távolságot vonni Szász „fanatikusán vallott” véleményétől. Vö. Szász Zoltán: *Petőfi-revizio*. *Nyugat*, 1912/12, 1026–1038.

⁶³ Vö. Schöpflin Aladár: *Petőfi revíziója*, *Nyugat*, 1912/13, 38–42.

⁶⁴ A napi aktualizálásán túl (Ady a választójogi harcban 1912 őszén a hatóságok által megvert lázadókkal azonosulva keresett baljóslatú, felrázó példát az előző század irodalmából) fontos megjegyezni, Aranyról továbbra is úgy vélte, hogy „az 1848/49-es szabadságharc nagy túlélője a feledés fátylát borította a magyarság függetlenségi harcait idéző múltra”, a kiegyezés után pedig „önáltató optimizmussal, tette rest passzivitással maga is kiegyezett a feudális Magyarországgal”. Ady pedig elvárta volna, hogy az egykori bárd továbbra is „szabadító, keserű énekeket” zengjen. Vö. Valachi Anna: *Irodalmi ősök és utódok* „párbeszéde”. *Liget*, 2013/1, 81–86.

magyar élet több a poézisnál". E költemény azok sorába tagolható, amelyek „a hőkölés népét” tragikus történelmi helyzetére, ugyanakkor költőirsait hivatásuk közéleti feladatkörére is figyelmeztették. A világegés aztán merőben más, új kontextusokat teremtett. A Nagy Háború harcias hevületében, kormányzati szintre emelve ismét az „új Petőfit” keresték sokan, a harcos Petőfijét a külső ellenségekkel szemben, propagandisztikus hevével és önkritikátlanul, éppen Ady intései ellenére.

Arany centenáriumán a Nagy Háború miatt nem kerülhetett sor országos ünnepségekre. Petőfi centenáriumára viszont a nemzet már földrajzilag sem egységben, hanem egy sok részre szakított területen, egy csonka országban és több „utódállam” határain belül készülhetett csupán. Ez utóbbit Ady már nem élte meg. A két dátum között azonban ismerünk még egy Ady-nyilatkozatot 1918-ból, mely egy ankét-könyvben szerepel,⁶⁵ s amelyben élete utolsó hónapjaiban Ady újfent megerősítette: „Petőfi-t igazán, gyakran most néhány év óta olvasom és szeretem, de Arany nagy bűnbánó megtérésem után se lett gyakran óhajtott olvasnivalómmá”.⁶⁶ E kötetben szerepelt egy statisztika is, amelynek értelmében a világháború utolsó éveiben megkérdezett közéleti emberek, írók, tudósok, művészek kedvenc olvasmányanyagának fényében Arany 49, míg Petőfi 35 említést kapott. Babits nyilvánvalóan ismerte, olvasta Adynak fentebbi sorait, hiszen ugyanebben az 1918-as kötetben Kóhalmi Béla kérdéseire maga is válaszolt (mondván, Aranyt nem is csak olvassa, hanem „kívülről ismeri”). Öt évvel később pedig, talán Ady igazát utólag is kimondva, megvédve, ő maga is megírta a *Petőfi koszorúit*, mely verse kiáltványként, lírai röpiratként egyaránt olvasható. Kiáltványként a megcsúfolt eszmékről, a bilincses, tragikus jelenről a *Nemzeti dal* retorikáját felidézve, s lírai röpiratként a politikai indíttatásból kisajátító mechanizmus és a művirágos kultusz ellen, amelyben „a süket Hivatal hozza koszorúit”. A *Nyugat* centenáriumi, ünnepi számát nyitó ismert vers zárata hazug, leláncoló koszorúkat említett, melyek terhét bizonyosan nem tűrheti az a Petőfi, aki fátumosan rövid élete végén, halálában is elkerülte a „koporsók tömlöcét”.

*

Túl a páros csillagokban gondolkodás kényszerén, mely a magyar irodalomtörténeti fel dolgozásokba is gyakorta beszivárgott, zárasképp érdemes lehet két fontos tényezőre emlékeztetnünk. Az első talán az, hogy a század első évtizedeiről s annak irodalomszemléleti és világnézeti (leegyszerűsítve: konzervatív-modern) dichotómiáin túl, tehát a kánonban rögzültekkel ellentétben mennyire egyén- és habitusfüggő is volt a korai/klasszikus/esztétizáló modernségben az úgynevezett társadalmi cselekvés-értékű lírai hagyomány megtartása, átértékelése, avagy annak totális mellőzése. Az árnyaltabb értékítéletekhez szükséges meglátnunk, hogy sem a *Nyugat* szerzői, sem a vele párhuzamosan fellépő Holnap Irodalmi Társaság szerzőgárdája és támogatóik nem vallottak azonos nézeteket egy sor társadalmi és irodalmi kérdésben, így Petőfi vagy Arany megítélésében, hatásában sem, s az olykor hangzatosnak tűnő közös lapszerkesztési elvek és társasági programok mögött az alkotói elődfelmutatásokban is látványosan egyéni image-építésekről és érdekekről szükséges beszélnünk.⁶⁷ Ady esetében (túl a nyilvánvaló rokonszenvén s tudatos én-pozicionálásain) egyértelmű személyi vonásokban, habitusban is kimutatható párhuzamok és

⁶⁵ *Könyvek könyve – 87 magyar író, tudós, művész, közéleti ember és kiadó vallomása kedves olvasmányairól*, Szerk. Kóhalmi Béla, Bp., Lantos, 1918.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Ugyanígy más-más módon ítélték meg az irodalom szerepköreit a társadalmi modernizáció kérdéskörén belül, amire az Osvát-Hatványként ismert vita, illetve később az első világháború kitörésekor annak megítélése, támogatása, avagy pacifista álláspontja is jó, szemléletes példa lehet „táboron belül” is.

alkotáslélektani azonosság, illetve egy hangsúlyosan új lírai nyelvteremtés-igény voltak azok a tényezők, amelyek Petőfi-értelmezéseinek a fókuszában állottak. Ezeknek pedig – akár meghatározó biográfiai elemeknek, akár hangsúlyos művészi önszínrevitelnek tekintjük is őket – két fontos alappillére volt, ami a választott előd és a kései utód szemében is egyaránt kardinális értéként, mondhatni hitvallásként tűnt fel. Ady optikáján át Petőfi mint önkép a szabadság és a szeretet költője maradt. Kettejük radikális politikai gondolkodása okán elsődlegesen a szabadságé s egyúttal a törhetetlen, makacs individuuma, aki a legmostohább körülmények között sem hajlandó a megalkuvásra (ahogyan *A farkasok dala* záró strófájából is ismerjük).⁶⁸ Másrészt a szereteté is, mert

ez a gyűlölködő, okvetetlenkedő, nyugtalan, rossz fiú szeretett eleddig leghatalmasabban szeretni Magyarországon. Gyilkolt a szeretetével, s mert önmagát is érdemesen tudta nagyon-nagyon hevesen szeretni, mészárszékre vitte önmagát. Vághíd, tagló és vér soha együtt ilyen felséges élet személyébe, sorsába – soha még – be nem avatkoztak.⁶⁹

Ady ezért is hangsúlyozta a *Petőfi nem alkuszik* soraiban, mintegy az őt örökkön ébresztetni kívánó, a személye, tehát történelmi alakja és költői teljesítménye mindenkori aktualitását kereső jövő generációinak üzenve, hogy:

Úgy kell őt szeretni, hogy fellángoljon tőle ismeretlen pora – s önmagunk megkorbácsolásával.⁷⁰

Ady természetesen sem ekkor, de később, még a halálát megelőző években sem sejtette, hogy túl a korabeli irodalmi mező minor, avagy többségi szólamaiban, túl az egyes lapok és holdudvaraik autoriter pozícióin és felvállalt értékítéletein, a valós (azaz politikai) hatalmon lévők nem csupán ezen évtizedekben, hanem tulajdonképp a 20. század minden későbbi évtizedében felhasználták a huszonhat éves korában a segesvári csatamezőn elesett költőzseni írásművészetét. Ahogyan nemrégiben Papp István, az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárának történész munkatársa írta,⁷¹ „a szabadság – profétaság – magyarság fogalmi hármasa” kellő alapot teremtett ahhoz, hogy „a liberális, a konzervatív és a szocialisztikus áramlatok képviselői egyaránt” kimeríthetetlen kincsesbányát leljenek Petőfi életművében, költészetében. A mintegy ezernél is több versre rúgó oeuvre-ből, s még inkább a kulturális emlékezet fátyolos-kultikus szólamaiból megidézett alakja így Ady halála után is olyan gyújtóponttá vált, ami egymással homlokegyenest szembenálló feleknek válhatott hivatkozási alappá.

⁶⁸ „Fázunk és éhezünk / S átlóve oldalunk, / Részünk minden nyomor... / De szabadok vagyunk!”

⁶⁹ Ady Endre: *Petőfi nem alkuszik*, i. m.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Papp István, i. m.

LÁTHATATLAN CIGÁNYOK

A sztereotip cigányreprezentáció a népszínműben

A művészeti ábrázolásokban egyénített cigánykarakterekkel ritkán találkozunk. A cigányság elsősorban mint kollektívum jelenik meg, a kollektívumhoz rendelt tulajdonságjegyeket magán hordozva: a sztereotípiákat. A magyar drámairodalomban a cigányság reprezentációja évszázadokra tekint vissza, mégis láthatatlan marad. Már a 18. században is találni olyan műveket, melyekben szerepelnek cigányalakok.¹ Ezek azonban általában nem kidolgozott karakterek, csupán sztereotipikus figurák. Nem rendelkeznek önálló, kizárólag őket jellemző személyiségjegyekkel, hanem csupán az adott zsáner keretein belül értelmezhetők. Csak elvétve akad nem-sztereotipikus megjelenítés. Ezek jelentősége a hagyományosnak tekinthető, sztereotipikus reprezentáció kontrasztjában válik láthatóvá. Ezt példázza Tóth Ede *A falu rossza* című 1874-es népszínműve, amelyet az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet online elérhető adattára szerint több mint harminc alkalommal mutattak be magyar nyelven,² drámaként azonban ma már az elfeledett művek közé sorolható. A színrevitelek között is számos drámaátíratot találunk: Örkény István gyámjához is átdolgozta Tóth Ede művét.

A történet Felső-Borsod vidékén játszódik az 1870-es években, tehát a népszínmű megírásának, megjelenésének és bemutatásának idején. Bátki Tercsi fiatalon elveszítette édesanyját, aminek következtében a gazdag földművelőhöz, Feledi Gáspárhoz került gyámság alá. Bár korábban Göndör Sándor udvarolt Tercsinek, gyámja megtiltotta a lánynak, hogy találkozzon az alacsonyabb származású Göndörrel. Miután gyámja fia, Feledi Lajos hazatér a harctérről, Tercsi csakhamar beleszeret. Lajos nem egyedüli gyerek, Feledinek még egy lánya is van, Boriska, aki pedig Göndör Sándorba szerelmes titokban. Göndör, mióta elhagyta őt Tercsi, a falu rosszává vált. Iszik és „cigányozik” (vagyis cigányzenészekkel húzatja) mérték nélkül. A színmű kezdetén tartja kézfogóját Tercsi és Lajos. Ezzel az alaphelyzettel kezdődik a színmű. A cigánykarakterek a szereplők viszonyrendszerén kívül állnak, nem kapcsolódnak sem rokonni, sem érzelmi szállal semelyik másik karakterhez sem. A zenét szolgáltatják, illetve a Gonosz elnevezésű, beszélő nevű karakter lebuktatásában segítenek.

Am Tóth Ede népszínművében a cigánykarakterek többet vannak színen, illetve többet beszélnek, mint a korszak más drámáinak cigányalakjai. Bár ők is zenészek, tehát a sztereotipikus cigányreprezentációk esetében előforduló leggyakoribb mesterségtípushoz sorolhatók. A zenészeken kívül jósnőkkel találkozhatunk még ebben a században például Madách Imre *Az ember tragédiája*, illetve Csepreghy Ferenc *A piros bugyelláris* című műveiben, illetve később, a 20. században egy hóhérral Weöres Sándor *A kétfejű fenevad* című drámájában. Az adott korszakban, tehát a 19. században viszont a cigányreprezentációk a muzsikus mesterségtípusa köré összpontosulnak (lásd például Csepreghy Fe-

Elhangzott 2024. május 10-én Pécsen, *A kritika vakfoltjai / a befogadás periferiái* című konferencián.

¹ Szöllőssy Anna: Cigányok a XIX. századi magyar színpadon. *Beszélő*, 2002/7-8, 82–88.

² Fontos megjegyezni, hogy feltehetőleg ez a szám sokkal nagyobb, hiszen már az ősbemutató környékén készült előadások sincsenek feltüntetve ebben a listában. Az ezekről a színrevitelekről készült kritikákat a későbbiekben itt is elemezni fogom.

renc: *Sárga csikó*; Szigligeti Ede: *Csikós, A lelenc, Liliomfi, Szökött katona*; Tóth Ede: *A tolonc*; Rátkay László: *Felhő Klári*). Fleischmann Gyula szerint „cigányok, főleg muzsikus cigányok majd minden színműben található”.³ Ez nem meglepő, hiszen a cigányzene a 19. században fontos szerepet tölt be a mindennapi életben.

A cigányzene a különböző európai országokban a hangszeres népzene szerves részét képezi. Így van ez Magyarországon is, ahol már a 15–16. századtól találunk feljegyzéseket a magyar területeken játszó cigányzenészekről, jelentőségük növekedése azonban a 18. század végére tehető, amikor „nagy számban alakuló cigányzenekarok a magyar nemzeti mozgalom kezdeményezésére jöttek létre”.⁴ Kapcsolatuk a magyarsággal a 19. századra megerősödött, hiszen nemcsak általánosan elismert zenészek és a nemzeti zene képviselői lettek, de az elvesztett szabadságharcot követően „zenéjük, amelynek nyilvános előadása tiltva volt, az elvesztett szabadságharc szimbólumává vált”.⁵

Nyelvi megformáltságában a szöveg új nyelvi regisztert teremt a cigánykarakterek beszédmódja által, mely különbözik az összes többi szereplő megszólalási módjaitól. Beck Zoltán az általa népszínmű-cigánynak nevezett kategóriával kapcsolatban megemlíti: „Cezúrahelyeken találkozunk vele, amikor figurájának vonásai nem dolgozódnak ki, mégis jelentős dramaturgiai változást hoz: megváltoztatja a szöveg addigi idő- vagy térszerkezetét, többnyelvűvé teszi a drámát, a műfajkeveredésnek nyit teret, vagy új kulisszát teremt”.⁶ Beck állítását jól példázzák *A falu rossza* cigányzenészei is. Olyan dramaturgiai szerepük van, mely a színmű cselekményében nagy jelentőséggel bír, nem csupán epizódkomikus zsáneralakokként jelennek meg. Tóth Ede népszínművében megfigyelhető az is, hogy nem kizárólag a cigányok idegen akcentusa, de a romanizációhoz társítható szavak is szerepelnek szövegében. Ennek következtében megszólalásaik új nyelvi regisztert adnak.

CIMBALMOS Azs a kosár „valami” nagyon fúrja azs agyamat. (...) Azért, mert kidobolták?... jaj, te bibast, de buta vagy! His ezst a madarak hordták erre a fára, ebbe a fészekbe. (...) (*magában*) Jaj, jaj! mért nem sillyedhetek el! (*Kezével alattomban lökdösi a másikat.*) Devla; devla! minek mutattad azst a valamit?!

A színmű szövegében az alábbi szavak jelennek meg a muzsikus cigányok beszédmódjában: ákácsfán, azs, azst, azstán, búrit, ehhezs, esz, eszen, ezst, fekidtünk, ficskándozzsék, figurázzs, his, hozstuk, húzssunk, izsibe, kerils, má, megfigurázslak, mét, nekink, nemzetes, nese, nézsd, nyúls, ostozsunk, seretnéd, sillyedhetek, sólő, tetsett. Ezekon kívül egy-egy romanizációhoz társítható szóval is találkozhatunk: bibast (=szerencsétlen), Devla (=Isten), more (=hé, te cigány!). Ebben a felsorolásban is megfigyelhető, hogy az idegenséget nem csupán a másik nyelvhez köthető szavakkal, de egyfajta akcentust, tájszólást imitáló írásmóddal is érzékelteti Tóth Ede.

A dráma a Nemzeti Színház népszínműpályázatára íródik 1874-ben. A pályázatra 25 pályamű érkezik be – külön érdekesség, hogy ezek között szerepel egy *Czigányleány* című

³ Fleischmann Gyula: *A cigány a magyar irodalomban*. Budapest, Élet Irodalmi és Nyomdai Rt., 1912, 35.

⁴ Kovalcsik Katalin: A cigány zenekultúra tegnap és ma. In: uő. et. al.: *Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből*, Budapest. IFA – OM – ELTE, 2001, 442.

⁵ Uo., 443.

⁶ Beck Zoltán: *A romológia írása. Egy elbeszélhető romológia felé*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem – doktori disszertáció, 2009, 163.

⁷ Tóth Ede: *A falu rossza*. In: uő.: *Válogatott munkái*, Budapest, Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai), 1902, 51–52.

mű is. Az augusztus 16-ig⁸ beérkező művek közül szeptember végén dönt a bírálóbizottság (elnök: Szigligeti Ede, tagok: Feleki Miklós, Gyulai Pál, Szigeti József és Vadnai Károly), október elején pedig már ki is hirdetik az eredményt. A díjat, a 100 aranyat *A falu rossza* nyeri – ezen kívül még két művet emelnek ki előadásra méltónak: „Ezeknek jeligés levelei igazolás esetén feltétlenül megtartattak, a többi jeligés levél pedig a bizottság jelenlétében elégettetett.”⁹ A győztes népszínmű borítékát felbontva Tóth Ede neve kerül napvilágra, akiről nemcsak az derül ki, hogy színészként tevékenykedett eddig – a pályázat idején a Tolna megyei Tamásiban játszik Kétszeri József társulatában¹⁰ –, de már több darabját színre vitték különféle vidéki társulatok. Ezekről azonban a korabeli sajtóból kiderül, hogy nem arattak nagy sikert. A *Magyar Polgár* szerint például „két darabjával már ismeretes a közönség előtt – nem legelőnyösebben az igaz”,¹¹ valamint „azt mondják hogy a legujabb datum szerint mindenesetre jobb író, mint színész”.¹²

A pályázat nyertesének kihirdetését követően szintén több forrás bizonyítja, hogy a beküldött népszínmű változtatásokon esik át a megjelenés, illetve a színrevitel előtt, ám hogy mik voltak ezek a változtatások, nem derül ki a hírekből. A *Fővárosi Lapok* szerint „jelentékeny módosításokat kell tenni a siker érdekében”,¹³ a *Reform* szerint pedig „némi- leg átjavitva fog adatni a nemzeti színpadon”.¹⁴ 1874. november elején már arról olvashatunk, hogy a szerepeket kiosztották, és következő hó végén már bemutató lesz,¹⁵ melyet később több forrás is januárra, a következő év első bemutatójaként emleget.¹⁶ Karácsonykor már a nyomtatásban megjelent népszínműről olvashatunk, mely elsőként Pfeifer Ferdinánd kiadásában jelenik meg *A nemzeti színház könyvtára* 72-ik köteteként (40 krajcáros áron).¹⁷ Az ősbemutató évében már a népszínmű fordításának tervéről is hírt adnak, ezek szerint egy finn tanár, Almberg Antal fordítja a szöveget, és terv szerint a következő évadban be is mutatják Helsingforsban.¹⁸

A falu rossza ősbemutatójára a következő év, tehát 1875. január 15-én a Nemzeti Színház színpadán kerül sor. Az előadást három felvonásban játsszák, összesen három és fél órán keresztül. A bemutató telházal, nagy sikerrel zajlik: „helylyel-közzel az összes közönség valódi frenetikus tapsviharban tört ki. S minden felvonás, sőt változás után 3-4-szer, összesen mintegy 15-ször lehető legzajosabban hívták ki a szerzőt”.¹⁹ A bemutatót követő napokban már a vidéki megrendelésekről is olvashatunk. Tóth Ede 1876 februárjában bekövetkező korai haláláig az előadást színre vitték Marosvásárhelyen, Kecskeméten, Kolozsvárott, Brassóban, Egerben, Békéscsabán, Léván, Pápán, valamint Hódmezővásárhelyen is.²⁰ Tehát rövid időn belül országszerte ismert és népszerű darabról beszélhetünk.

⁸ n. n.: Népszínműi pályázat. *Reform*, 6/225, (1874. 08. 18.), o. n.

⁹ Szigligeti Ede: Jelentés a népszínműi pályázatról, *Budapesti Közlöny*, 8/224, (1874. 10. 02.), 1803. (Itt és a továbbiakban a 19. századi lapokban megjelent szövegek írásmódját veszem át. Azokat változtatás és egységesítés nélkül idézem.)

¹⁰ n. n.: c. n., *Fővárosi Lapok*, 11/225 (1874. 10. 03.), 981.

¹¹ n. n.: c. n., Kolozsvár, *Magyar Polgár*, 8/224 (1874. 10. 03.), o. n.

¹² n. n.: c. n., Kolozsvár, *Magyar Polgár*, 8/225 (1874. 10. 04.), o. n.

¹³ n. n.: c. n., *Fővárosi Lapok*, 11/225 (1874. 10. 03.), 981.

¹⁴ n. n.: c. n., *Reform*, 6/345 (1874. 12. 16.), o. n.

¹⁵ n. n.: A színház köréből. *Reform*, 6/300 (1874. 11. 01.), o. n.

¹⁶ n. n.: c. n., Kolozsvár, *Magyar Polgár*, 8/279 (1874. 01. 06.), o. n.; n. n.: A színház köréből. *Reform*, 6/333 (1874. 12. 04.), o. n.

¹⁷ n. n.: c. n., *Budapesti Közlöny*, 8/296 (1874. 12. 24.), 2370.

¹⁸ n. n.: c. n., *Magyarország és a Nagyvilág*, 11/28 (1875. 07. 11.), 344.

¹⁹ n. n.: c. n., *Budapesti Közlöny*, 9/13 (1875. 01. 17.), 345.

²⁰ Ezek közül egyik előadást sem jelzi az OSZMI adattára; csupán az ősbemutató időpontja és helyszíne van feltüntetve.

Már a Nemzeti Színház-beli premierről szóló első kritikában találkozhatunk az egyik cigánykaraktert játszó színész kiemelésével: „Vizváry (Czene),²¹ Szathmáryné (Csapóné) kitűnően adták kis szerepeiket”.²² Bár ez a megjegyzés kifejtetlen és rövid, mégis jelentőséggel bír, hiszen a kritika szempontjából általános gyakorlat nem meglátni, említésre sem méltatni a cigánykaraktereket. Így ezek a rövid megjegyzések is relevánsak, mivel kitérnek belőlük, hogy a kor kritikusai mégis jelentőséget tulajdonítanak a cigánykaraktereknek. A Nemzetiben tartott premierről szóló kritikához hasonló említéssel találkozhatunk a székesfehérvári előadással kapcsolatban: „Kőmives és Tóth Soma igen jól betölték szerepüket s mint czigányok többször – kacajzt idéztek elő.”²³ Kecskeméten a színlapon is nevesített cigánykaraktereket Völgyi György, Völgyi Gyula, illetve egy néven nem nevezett színész játssza. Itt az előadás Völgyi György jutalomjátékaul került színre 1875. február 18-án. A helyi lap kritikája szerint:

A jutalmazandó csekély szerepében egészen helyén volt, sőt elmondhatjuk, hogy a népszínművek azon három prototyp alakja közül csupán ő volt minden ízében cigány. Völgyi Gyula legalább kinézésre valószínű zsidó, míg a harmadik olyan cseh klarinétos volt, mint a parancsolat, mintha egyenesen Csaszlauból szalajtották volna az eszemadtát.²⁴

Már a kor kritikusai is megállapítják, hogy zsáneralakokról beszélhetünk a cigánykarakterek kapcsán. Prototipikus karakterekről van szó, akiknek nem is kell, hogy egyéni vonásaik legyenek, hiszen a prototípusnak való megfelelés a céljuk. Ezzel a meglátással találkozhatunk Fleischmann Gyula 1912-es, *A cigány a magyar irodalomban* című írásában is, mely a drámában megjelenő cigányalakokat vizsgáló első mű. Ebben két nagy csoportra osztja a magyar irodalomban megjelenő cigányalakokat. Szerinte beszélhetünk idegen hatásra született karakterekről és „igazi magyar cigány”²⁵ alakokról. Az utóbbi az, amit ő nagyra tart és találó ábrázolásnak vél. Jellemzésében ezek az alakok mindig humorosak, gyávák és buták, de furfangosak, valamint jellemző rájuk a hazugság, de eközben is szeretetre méltók maradnak.²⁶ Ezek közé az ábrázolások közé sorolja Tóth Ede népszínművét is.

Szintén a Kecskeméten játszott előadás kapcsán a helyi laptól tudhatunk meg információt a népszínmű zenészeiről. Itt a második előadás alkalmával a zenei kíséretet a színpad mögé helyezte át a színház rendezőse: „A zenekíséret is sokkal összevágóbb volt, ezt különösen elősegíté a rendezőség azon tapintatos eljárása, hogy a zenészeket a színpad mögé helyezé el s így, főképen azon dalok, melyeknek éneklése a színpadon kívül kezdődik, szépen sikerültek.”²⁷ A *Békés* című lapban Csaby társulatának március 19-i előadásáról szóló rövid kritikában olvashatjuk, hogy „Czene cigányt Mártonfi igen ügyesen alakítá”.²⁸ Szintén a *Békés*hez köthető az első kifejezetten negatív, bár nem megindokolt, így kifejtetlensége által nehezen elemezhető kritika: a mellékszereplőket mind jól alakított-

²¹ A Czenét játszó Vizváry Gyula 1873-ban került a Nemzeti Színház társulatába, és a Nemzeti történetét feldolgozó kötet szerint „tragikomikus árnyalatú szerepek sikeres alakítója” volt. – Székely György: Az aranykor és árnyéka. In: Hofer Miklós – Kerényi Ferenc – Magyar Bálint – Mályuszné Császár Edit – Székely György – Vámos László: *A Nemzeti Színház 150 éve*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1987, 61.

²² Uo., 345.

²³ n. n.: Színház, Székesfehérvár, *Székesfehérvár*, 5/11 (1875. 02. 06.), 48.

²⁴ Névtelen: c. n., Kecskemét, *Kecskemét*, 3/8 (1875. 02. 21.), o. n.

²⁵ Fleischmann, i. m., 14.

²⁶ Uo., 11.

²⁷ n. n.: c. n., Kecskemét, *Kecskemét*, 3/9 (1875. 02. 28.), o. n.

²⁸ n. n.: c. n., Gyula, *Békés*, 4/13 (1875. 03. 28.), o. n.

ták „a cigányok – Mátyási és Halász – kivételével, kik különben hálás szerepök betöltésére hivatlanok”. A megjegyzésből azonban kiolvasható, hogy a karaktereket hálás szerepeknek tartja a kritikus.²⁹ Az 1875. októberi, kecskeméti előadás kapcsán egy, a téma szempontjából fontos megjegyzéssel találkozhatunk: az előadás „szaggatottságát pedig a kelletnél több cigány megjelenése [növelte]; rossz szerepbeosztás is történt, csupán azért, hogy Hegedűs hegedülni tud, habár meglehetősen kezdetlegességgel; Czenét Rajznak kellett volna játszania”.³⁰ Ebből a rövid megjegyzésből nemcsak az derül ki, hogy a cigányokat dramaturgiaiailag feleslegesen soknak ítéli a kritikus a megjelenések mennyiségét illetően, de az is, hogy a színrevitelnek ebben az esetben igénye volt arra, hogy a muzsikuszerepébe zenélni tudó színészt állítson. Az, hogy ez egyedi eset-e, vagy általános igény, a többi előadás recepciójából nem derül ki. Nem tudhatjuk e rövid írások alapján, hogy a muzsikuszerepet játszó színész zenél-e a színpadon. Nem derül ki, hogy az előadás zenészei hol helyezkednek el, hogy ők játszanak-e a színészek helyett, vagy esetleg ők is fellépnek a színpadra néma szereplőkként.

A Nemzeti Színház aranykorának kezdetekor „a legszélesebb közönségvonzást az új népszínmű, *A falu rossza* éri el, első hét előadásából hat a színház legmagasabb bevételeit hozza”.³¹ A korabeli sajtóból arról is értesülhetünk, hogy a szerző milyen bérezésben részesült: „A »Falu rossza« első három előadása után szerzői tantiém fejében a nemzeti színháztól 911 forintot meghaladó összeget kapott és pedig az első előadás után 275, a második után 327 forintot, a harmadik előadás után 300 forintot fölül. Örülünk, hogy az anyagi siker ellen sem lehet a szerzőnek panasza.”³²

A Nemzeti Színház gazdasági okokból gyakran játssza *A falu rosszát* a bemutatót követően is, ám ezt a kritikusok nem nézik jó szemmel, hiszen újdonság helyett egy már bemutatott előadást ismételték.³³ A népszínmű bemutatójának éve váltást jelent a Nemzeti Színház életében, hiszen ebben az évben, 1875. október 15-én, hozzávetőlegesen *A falu rossza* bemutatója után fél évvel nyílik meg a Népszínház, mely „szerződésileg átveszi a Nemzeti repertoárjából a népszínművet és operettet”.³⁴ Így kerül át *A falu rossza* is a Népszínház repertoárjába, ahol 1875 novemberében viszik először színre,³⁵ 1876 márciusáig pedig összesen tizenháromszor játsszák.³⁶

A népszínmű bemutatóját egy évvel követte Tóth Ede halála. A szerzőnek ekkor már másik, *A kintornás család* című darabját is sikerrel játszotta a Népszínház, de *A falu rossza* az, melyet még az emlékezésekben is nagy szavakkal illetnek:

A népélet igazi rajza, néhány alak eredeti érdekessége, a kellem, mely a mi színirodalmunkban oly ritka vonás, s mely e műben még egy lopogató vén bakter, egy a falutól elítélt fiatal asszony s cigány epizód-alakok színezésében is nyilvánult, az erőteljes, magyaros nyelv s az egész műnek idilli, egészséges falusi levegője oly hatással voltak a közönségre, hogy azontúl ezé az új darabé lett majd minden vasárnap, sőt kivételesen egy pár pénteknap is. Sohasem adhatták úgy, hogy a nézőtér tömve ne lett volna.³⁷

²⁹ n. n.: c. n., Gyula, *Békés*, 4/32 (1875. 08. 08.), o. n.

³⁰ Titok: c. n., Kecskemét, *Kecskeméti Lapok*, 8/44 (1875. 10. 31.), o. n.

³¹ Székely György, i. m., 63.

³² n. n.: c. n., *Magyarország és a Nagyvilág*, 11/5 (1875. 01. 31.), 59.

³³ Bővebben lásd: Visi Imre: Irodalom és művészet. *A Hon*, 13/50 (1875. 03. 03.), o. n.

³⁴ Székely György, i. m., 58–59.

³⁵ n. n.: c. n., *Pesti Napló*, 26/266 (1875. 11. 20.), o. n.

³⁶ n. n.: Népszínházi statisztika, *Divat – Nefejejts*, 2/7 (1876. 03. 05.), 80.

³⁷ K.: Tóth Ede (Szül. 1844 okt. 14-én, meghalt 1876 febr. 26.). *Fővárosi Lapok*, 13/48 (1876. 02. 29.), 224.

A *falu rossza* hatástörténete rapszodikus ismertséget mutat. A színpadi megjelenítések esetében a cigánykaraktereket többször is részlegesen vagy teljesen kihagyják. Tehát míg Tóth Ede kiemeli a cigányalakokat, dramaturgiai jelentőséget és szöveget ad nekik, addig a későbbi megjelenítések általában kihúzzák ezeket a sztereotipikusnak tekinthető karaktereket, esetleg visszaminősítik őket a csupán muzsikát szolgáltató cigányzenészekké. Így tesz például Örkény István is, aki 1965-ben dolgozza át Tóth Ede népszínművét. Itt nem ad szöveget a cigánykarakterek szájába, zenész szerepüket azonban megtartja: „Erre csönd lesz. Feledi int a cigánynak. A cigány ráhúzza a csárdást. Nagy kurjongatás, éneklés. (...) A cigány és a násznép énekelve a házba vonul.”³⁸ Így itt újfent azzal a cigányreprezentációval találkozhatunk, mely a 19. században a leghagyományosabbnak tekinthető. Muzsikus, aki saját névvel nem rendelkezik, zenéje azonban kiemelt szerepet kap. Amellett mulatnak, vallanak szerelmet és búsulnak az őket körülvevő és őket alkalmazó nem-cigányok.

Így tesz a cigánybandával Mohácsi János egyik rendezése is, melyet a szombathelyi Weöres Sándor Színház színpadán visz színre 2016-ban.³⁹ Itt egyetlen szöveghellyel találkozunk az egész előadás során, amely a cigányokra vonatkozik:

GÖNDÖR Fülelden ülsz, cigány?

PAP Fiam, Isten előtt mindenki egyenlő. A cigányok is egyenlők... meg az emberek is egyenlők.

Ez a szöveghely viszont ugyanazt a befogadói mechanizmust indítja be, mint a 19. századi cigányreprezentáció: a komikumot. A többségi társadalom nézőpontjának nevetséges-tételét állítja a szöveg és az előadás a középpontba ahelyett, hogy a cigány mint komikus karakter sztereotípiája kerülne előtérbe.

³⁸ Tóth Ede – Örkény István: *A falu rossza*. In: Örkény István: *Drámák 3*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982, 278.

³⁹ Mohácsi János háromszor rendezte meg eddig *A falu rosszát*: 2010-ben Kaposváron a Csiky Gergely Színházban, 2016-ban Szombathelyen a Weöres Sándor Színházban, illetve 2022-ben a Miskolci Nemzeti Színházban.

DÉLI VÉGEKRŐL A NÉGY ÉGTÁJ

Balázs Attila: *A déli végekről. Regényes irodalomtörténet*

Balázs Attila *A déli végekről* című irodalomtörténeti esszéketét lapozgatva a néhai Kállay Géza tervbe vett kézikönyve, *Az angol irodalom magyar története* jutott eszembe. Ez a mű sajátos huszárvágással kívánta megoldani azt a problémát, hogy a briteknél jobb angol irodalomtörténetet a mégoly kiváló magyar kutatók sem tudnának írni. Ha viszont azzal is számot vetnek, hogy milyen volt az angol irodalom magyarországi recepciója, illetve ezen túlmenően milyen életet élt az angol irodalom a magyar irodalomba szervesülve, az már nemcsak hálás téma, hanem akár nemzetközi érdeklődésre is számíthat. De ennél is fontosabb, hogy olyasmiről van szó, amivel a magyar irodalomtörténet-írásnak dolga van, ami feladatként adódik.¹ Hasonló perspektívaváltást kínál a szokásos regionális vagy „kisebbségi magyar” irodalomtörténet-íráshoz képest Balázs Attila könyvének állandó hivatkozási alapja, metaszövege, amely nem más, mint Bori Imre munkássága, azon belül is elsősorban *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története* című könyve.² Főleg, ami a mű elejét illeti, a címe a magyar irodalom jugoszláviai története is lehetett volna, hiszen az olyan életművekre fókuszál, amelyeknek lokális jelentősége az intézményes irodalomoktatásban és a nemzeti szempontú irodalomtörténet-írásban elsikkad a kánon egészében megérdemelten betöltött pozíciójukhoz képest. Persze tudjuk, hogy Janus Pannonius és a Magyar Királyság 15–16. századi humanistáinak jó része délszláv, a legtöbbször dalmát-horvát származású vagy délvidéki születésű volt Zrednai Vitéz Jánostól a modern vallási tolerancia egyik előfutárának tekinthető Dudith Andrásra át egészen Brodarics István történetíróig, a mohácsi csata szemtanújáig. Ismert, hogy a költő Zrínyi Miklós ugyanany nyira horvátnak tartotta magát, mint magyarnak. De ugyan kinek jutna eszébe a korszak szakértőin kívül, hogy a Huszita Biblia, ez a korai magyar fordítás a szerémségi Kamanc-hoz, vagyis a ma Újvidékhez tartozó Sremska Kamenica városrészhez kötődik? (Hogy tényleg ott készült-e, vagy pedig Moldvában, ahová a két valószínűsített fordító, Tamás és Bálint menekül, az kérdéses.) Hogy ne csak ilyen régi példák szerepeljenek, a szabadkai Kosztolányira és Csáthra sem feltétlenül úgy gondolunk, mint vajdaságiakra, jóllehet mindenki tudja, hol születtek, és nem nehéz belátni, hogy

¹ Ebből a szempontból a projekt elméleti hátterét Dávidházi Péter dolgozta ki. Dávidházi Péter: Egy jelző mint új feladatértelmezés. *A magyarországi anglistikától az angol irodalom magyar történetéig*. *Filológiai Közöny*, 2013/4, 385–396. A kézikönyvsorozat végül *Az angol irodalom története* címen jelent meg.

² Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története*. Második, bővített kiadás, Forum, Újvidék, 1982 (első kiadása *Irodalmunk évszázadai* címmel jelent meg ugyanott: 1975).

Kortárs – Forum
Budapest – Újvidék, 2024
292 oldal, 6000 Ft



regionális kontextusuk ismerete csak gazdagíthatja értelmezésüket. Balázs Attila rendhagyó irodalomtörténete Bori Imre nyomán természetesen az egyre inkább differenciálódó lokális jelenségekre fókuszál az idő előrehaladtával, mégis szem előtt tartja, hogy a perspektívák váltakozása és az identitás különböző szintjeinek komplex felfogása mennyire termékeny lehet. Ebben a tekintetben Balázs új könyve prózában írt rokona Fenyvesi Ottó immár többkötetes versciklusának, a *Halott vajdaságiakat olvasva* című nagy újraolvasó kísértetnek.³ A sors fintora, hogy a könyv megjelenése körüli viharok is megmutatták, a kisebbségi irodalom fogalma nem lehet kirekesztő, bármennyire ezt akarják is egyesek. A könyv ugyanis egyike volt azoknak a műveknek, amelyeknek a megjelenését a 2022–23-as időszakban még azzal az ürüggyel utasította el az újvidéki Forum Könyvkiadó fenntartója, a vajdasági Magyar Nemzeti Tanács, hogy szerzője már nem Szerbiában él. Balázs Attila művén kívül így járt még Orcsik Roland regénye, Bozsik Péter és Terék Anna verseskötete, Ladányi István irodalomtörténeti monográfiája és Darida Veronika művészet-történeti könyve. (A felsoroltak közül egyedül Darida nem vajdasági, de műve a zentai festőről, Bíró Miklósról szólt volna.) A szemellenzős kultúraszemléleten kívül úgy látszik a személyes értesülésekből és a sajtóból is kiolvasható kép alapján, hogy mindennek a személyi önkény volt az oka, amely időközben szerencsésen elhárult, így legalább azóta Ladányi István és Balázs Attila könyve megjelenhetett.⁴

Balázs Attila könyve adomázó esszék formájában beszél el egy sajátos, a kezdetektől egészen a közelmúltig tartó történetet a vajdasági magyar irodalomról. A könyvet Bozsik Péternek a szerzővel készített interjúja zárja, amelyben Balázs Attila a szépirodalomba való megérkezésére és az újvidéki *Új Symposium* szerkesztőségében töltött éveire emlékezik. Elsősorban az esszék jellemzi az, amit Alexa Károly fülszövege találóan az irodalomtörténet „játékos-konfabuláló újírásá”-nak nevezett. Ez a módszer nem idegen annak, aki ismeri Balázs történelmi tárgyú regényeinek humorát. Új könyvében egy-egy irodalmi anekdotából képes akár kész indiánregényeket kibontani. Irodalomtörténeti esszétől, legyen az bármilyen személyes hangvételi is, nem várnánk azt sem, hogy kitalált szereplőket mozgasson, vagy hogy azoknak teljes mértékben fiktív motivációkat tulajdonítson. Ami a kezdeti időket, a középkort és a kora újkort illeti, Balázs Attila odáig megy, hogy az alkotói szabadság korai hőseivel örvendeztet meg minket, bátor eretnekekkel és az irodalom korukat megelőző, szívós robotosaival. Az ekhós szekéren utaztatott kéziszajtó és a mellette kiabáló vándornyomdász képe – „Verseket vegyenek!” – egyenesen naivnak hat. Az ilyen jelenetek meseszerűségét csak felerősítik Benes László képregényszerű illusztrációi (58.). Nem nehéz rámutatni a könyvben tudatosan vállalt, bájos félreértésekre. Amit például Huszita Bibliának nevezünk, annak sincs huszita eredete minden kétséget kizáróan bizonyítva, és az inkvizítorként tevékenykedő Marchiai Jakab itáliai ferences elől bujkáló heroikus fordítók története szinte túl szép, hogy igaz legyen. Zrínyi Miklóst és Szent Imrét önkényes, mégis történetileg igazolt motívum köti össze: természetesen a vadkan; azt meg talán magyarázni sem kell, hogy a baranyai származású Veresmarti (más helyesírással Vörösmarti) Mihály, Pázmány Péter kortársa, aki református lelkeszként katolizált, és egy igen érdekes emlékiratot hagyott hátra, csakis azért ragad hegedűt a könyv lapjain, mert neve hasonlít *A vén cigány* költőjére.

³ Fenyvesi Ottó: *Halott vajdaságiakat olvasva (versek, átköltések, másolatok)*. Első könyv, zEtna – Basiliscus, Zenta, 2009; Második könyv: 2017; újabb kötete a sorozatnak: Kortárs – Forum, Budapest – Újvidék, 2024.

⁴ A botrányos eset háttéréről alapos összefoglaló olvasható itt: Krusovszky Dénes: *Megjelenés előtt letiltott könyvek: így működik a kultúra támogatása ma a Vajdaságban*. *Magyar Narancs*, 2023. május 25. Ladányi István könyve hamar új kiadóra talált: Ladányi István: *Megújuló befejezetlenség*. Az Új Symposium folyóirat arcúlatá, szerkesztési gyakorlatai és műfajai. Gondolat, Budapest, 2022.

Balázs Attila eljárása meglepő, mert a kortárs irodalmi közegben szokatlan. Úgy tűnik, a közelmúlt személyes hangvételű, szépirói ambíciókról árulkodó irodalomtörténetei a tabudöntögetésben érdekelték – mint Háy János *Kik vagytok ti?*-je⁵ vagy Nényei Pál *Az irodalom visszavág* című sorozata⁶ –, ha nem egyenesen a közkeletű irodalomtörténeti legendák érvénytelenítésében és árnyalásában, mint Milbacher Róbert *Legendahántása*.⁷ Még az olykor az életrajzi szempontú irodalomértelmezés retrográd felélesztésével vádolt Nyáry Krisztiánra, az *Így szerettek ők* szerzőjére sem jellemző, hogy a leginkább folklorizált és közkeletű mítoszokat – Radnóti és Gyarmati Fanni szerelme – gyártaná újra, vagy ha mégis ilyen történethez nyúl, akkor komoly kutatómunkával annak ismeretlen és az egész történetet más megvilágításba helyező aspektusára helyezi a hangsúlyt.⁸ Nem így Balázs Attila. Már regényeiben és kisprózáiban is megszokhattuk, hogy elbeszélői stratégiájának a lényege a szóbeszéd és a legendák affirmálása, egy minden hamis nosztalgiát elutasító válasz az egységes narratívák posztmodern széthullására és a globális faluvá vált világ folklorját jelentő internetre. A tisztázás művét Balázs másra hagyja, legfeljebb kikacsintós anakronizmusok halmozásával figyelmezteti olvasóját, vigyázzon, mert az elbeszélő csal. (A könyv szereplői nem véletlenül fálnak paprikás krumplit már az étel nevében jelzett két növény európai elterjedése előtti évszázadokban is.) A fake news és az „alternatív” történelem elleni, néha szélmalomharccá váló küzdelem mellett a tényferdítésekben való önfelédlt lubickolás, a legendák túlhajtása is érvényes írói magatartás lehet. De nem itt van Balázs Attila könyvének legnagyobb teljesítménye. Ehhez a könyvében megírt történetek nem elég radikálisak, a túlzás alakzata mögött nincs ott a leleplezés szándéka bennük, inkább a humor és a szeretet jellemzi őket. Ha ezen a pályán kellene versenyeznie a könyvnek, még alul is maradna például a pár éve divatozó hungarofuturista szövegekkel szemben. Kérdés, mi bizonyul majd maradandónak ebből a kísérletből, de kétségtelen, hogy Nemes Z. Máriónak és társainak sikerül megmutatniuk, mennyi alkotói potenciál rejlik abban, amikor valaki belülről sajátítja ki a nemzettel, az irodalmi és kulturális kánonokkal, a történelemmel kapcsolatos neurotikus beszédmódokat. Persze amikor ehhez mérjük Balázs Attila könyvét, az is torzíthat, hogy az ingerküszöbünk már nagyon magasra került a dilettánsok és félőrültek concaként vergődő kulturális élet és az ezekre reagáló, eltérő színvonalú szatírák korában.

A legendagyártás mögött rejlő motivációháló azonban a szerző korábbi prózájához képest ebben a könyvben új összetevővel gazdagodik. Erre a Csöbrös István énekeskönyvről szóló esszé (*Kárókatona daloskönyve*) újraolvasva, és annak szélesebb kontextusát megismerve jöttem rá. A Kopácsról származó Csöbrös István katonaként, itáliai kaszárnyákban 1822 és 1825 között kéziratos könyvébe katonaenékeket, kuruc verseket, folklorizálódott műdalokat és egyéb szövegeket jegyzett le, talán a legérdekesebb ezek közül *Szilágyi és Hajmási* délszláv gyökerekkel bíró históriája. A közköltészeti gyűjtemény 1993-ban jelent meg, és mire az irodalomtörténeti és néprajzos szakma tudomásul vette ezt az új forráskiadványt, addigra az eredeti kézirat a délszláv háborúban már menthetetlenül elveszett, valószínűleg meg is semmisült.⁹ Ez a veszteségtudat ott lappang Balázs Attila egész könyvében. Ezt kell szem előtt tartanunk, amikor meg akarjuk érteni, hogyan reagál a szerző a

⁵ Háy János: *Kik vagytok ti? Kötelező magyar irodalom. Újralesztő könyv*. Európa, Budapest, 2019.

⁶ Nényei Pál: *Az irodalom visszavág*. Tilos az Á Könyvek, Budapest, 2015–2023, az eddig megjelent kötetek címe: *Léda tojásaitól az Aranyszamárig* (2015); *A Paradicsomkerttől a pokol kapujáig* (2016); *A hit fényétől az ész viláosságáig* (2018); *Petőfi: A néma gyerektől a szent világszabadságig* (2023).

⁷ Milbacher Róbert: *Legendahántás: 50+1 tévhit a magyar irodalomban*. Magvető, Budapest, 2021.

⁸ Nyáry Krisztián: *Így szerettek ők. Magyar irodalmi szerelmeskönyv*. Corvina, Budapest, 2012 (második és harmadik kötete ugyanannál a kiadónál: 2013, 2022).

⁹ Modern kiadása: „Egy szép dologrul én emlékezem...”. Csöbrös István énekeskönyve. Közzéteszi Katona Imre és Lábadai Károly, s. a. r. Jung Károly, utószó Bori Imre, Forum, Újvidék, 1993. A kézirat

nemcsak a vajdasági, hanem az egész magyar irodalmat jellemző középkori és kora újkori hagyománynélküliség, hagyománycsonkaság problémájára – vagyis arra, hogy a középkori, reneszánsz és barokk irodalmunkból bántóan hiányoznak műfajok, sőt olykor egész műnemek, amelyek ennek a korszaknak az irodalomfogalmát folytonossá tehetnék a modern szépirodalom képletével. De a régi magyar irodalom kérdése, amely másoknak is annyi fejtörést okozott a magyar írók közül,¹⁰ Balázs Attilánál, ha úgy tetszik, csak projekciója egy sokkal személyesebb veszteségélménynek. Ez természetesen nem más, mint annak az alkotói közegnek az elsüllyedése, ahol pályája indult, és amelyről akkor úgy tűnt, a magyar irodalmon belül egy különleges szigetté tette a jugoszláviai magyar irodalmat. Úgy látszik, a szerző nemzedéke már nem akar szabadulni a szinte obligát *Új Symposion*-nosztalgától, amin nem is csodálkozhatunk. Éppenséggel a demográfiai adatok nem sok reményt hagynak arra nézvést, hogy bármi hasonló konstelláció újjászülethet, ahogyan az a jelenség sem, hogy aki a fiatal nemzedékből teheti, a határok megnyílásának és a kettős állampolgárságnak köszönhetően Magyarországon tanul, az ottani kulturális életre figyel, miközben már alig ismeri a szerb kultúrát, irodalmat.¹¹ Nem véletlen, hogy az olyan felfoghatatlan alkotóerőtől fűtött szerzők, mint Tolnai Ottó nézőpontja is döntően retrospektívvé vált, és legfontosabb céljuk az emlékéllátás lett. Balázs Attila sajátos humorú, az erotikus célzások és a szóviccek lehetőségének sem ellenálló beszédmódja – a már emlegetett „konfabulálás” – nem is feltétlenül egy személyes irodalomtörténeti víziót szolgál: inkább tekinthető a folklorisztikus, kollektív emlékezet mesterséges pótlékának.

Az átgondolt, tudatos írói módszer ellenére a könyv legsikerültebb és legfontosabb részeinek azokat érzem, amelyeket Balázs Attila személyes kötődése motivált. Ilyenek a Tolnai Ottóval, Ladik Katalinnal, Gion Nándorral, Végel Lászlóval, Brasnyó Istvánnal és Sziveri Jánossal kapcsolatos passzusok. Különösen szép a Magyarországon sajnos nem túl ismert Koncz Istvánra való emlékezés. Róla Balázs Attila még az Újvidéki Televízió munkatársaként forgatott riportfilmet, amelynek kópiája elpusztult a város NATO-bombázása során. A testes ügyvéd-költőről, a „kanizsai Aranypolgár”-ról írt soroknál találhatóbb szellemidézést nehéz volna elképzelni (*Bika, a diófán és a versben nyújtózózkodó költőóriás meg az ügyvéd úr*). A szerző ott is remekel, ahol a pályatársban az övére hasonló alkotói módszerre és szellemi rokonságra lel, mint a jogtudósként is ismert Váradly Tibor esetében, aki *Zoknik a csilláron, életek hajszálon* (2013) című könyvében az archívumokat működtető, dokumentarista elbeszélést ötvözi a történelmi családregegy műfajával (*Vagy nem maga az élet a legjobb időtöltés?*). Talán itt mutatkozik meg Balázs Attila szabadjára engedett képzetársításainak igazi mélysége: a családi irattár száraz tényeire szorítókozó, a dokumentumokat a jogász szigorúságával kezelő író iratszekerényét Kierkegaard híres szekreteréhez hasonlítva olyan értelmezői horizontot nyit az esszé, ahonnan nézve világossá válik, hogy a nagy irodalom számára az Istenről, az ő hiányáról és a magára maradt ember állapotáról szóló tépelődések kibogozhatatlanul együtt vannak a történelem és az emberi emlékezet esetlegességeivel. Az embert kínzó teljességvágy tölti ki a nemtudását becsületesen bevaló irodalomtörténész által hagyott lyukakat is, amihez csak az írónak van joga.

feltételezhető sorsáról lásd Küllös Imola recenzióját: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1994/5–6, 795–798.

¹⁰ Márton László: A kitaposott zsákutca, avagy történelem a történetekben. *Jelenkor*, 1998/2, 146–168.

¹¹ Tanulságos ez a 2022-es, de nyomtatásban csak nemrég megjelent beszélgetés a szerb irodalomról és fordításáról: Csordás Gábor, Karádi Éva, Rajsli Emese és Orcsik Roland: „az, ami Párizsból nem látszik”. Beszélgetés a magyar és a szerb irodalom kapcsolatáról. *Tiszatáj*, 2024/7, 74–82.

SÉRELMI POÉTIKA

Rékai Anett: *Menetiránynak háttal*

Rékai Anett *Menetiránynak háttal* című verseskötetének borítóján egy 19. századi zsánerkép látható: Berthold Woltze *Der lästige Kavalier* (körülbelül: *Az idegesítő úriember*) című festménye, melyet itt egy ferde vonal metsz ketté. A grafikai átalakításnak köszönhetően a kép felső harmadában az úriember pixelesé torzított figurája látható, kétharmadát pedig annak a fiatal lánynak az alakja teszi ki, aki a bizalmaskodó mozdulattal felé hajoló férfi helyett kifejezetten ránk néz – szeme sarkában könnycsepp ül, testének körvonalai a háttérbe mosódnak, csak a kezében szorongatott kendő fehér foltja világít. Az eredeti festményen ábrázolt jelenet feszültsége – a vonatfülke zártságából adódóan (és az illem, a jólneveltség diktálta elvárások miatt) a fiatal nő ki van téve az idősebb férfi kellemetlen közelségének – megőrződik, de fontos különbség, hogy a zaklatót és áldozatát immár elválasztja a középük húzott vonal. Ez az ötletes és átgondolt borító azt sejteti, hogy Rékai debütökötetének határozott mondanivalója van a társadalmi nemi viszonyok politikumáról, a hatalmi játszomáról, a nyilvánosság tereiben való mozgás íratlan szabályairól. Habár a cím akár valami trenden kívüliség, a fősodorról való szembefordulás jelzéseként is értelmezhető lenne, a *Menetiránynak háttal* éppen a fiatal magyar költészet jelenleg leginkább látható, legizmosabb tendenciáihoz csatlakozik; ezer szállal kötődik azokhoz a diskurzusokhoz, melyeket elevenen alakítanak a frissen megjelent irodalmi művek és azok külső kontextusai. Ezek a kapcsolódások egyrészt tehát tematikusak: a legtöbb vers beszélője nyomatékosan női perspektívából szólal meg, a női testben való létezés aspektusaival, a rendszerszintű (és mint ilyen, az irodalmi életet is átható) elnyomás durvább és kifinomultabb formáival, illetve az intimitás megélésének buktatóival szembesít. Másrészt poétikai rokonságról is szó van, hiszen Rékai azokhoz a pályakezdő szerzőkhöz sorolható, akik vallomásos-alanyi megszólalásmódot, a kifejezés-alapú, a szerzői szubjektum és a vers éneje között folytonosságot tételező, illetve akár az aktivizmus irányába is ellépő költészetfelfogást kívánják újrafelfedezni. Ebben a kritikában azért is fogok a megszokottnál talán többször utalni a pályatársak szövegeire, hogy a párhuzamok és a finom különbségek felmutatása révén kíséreljek meg választ adni a kötet többszöri olvasása során egyre inkább felerősödő kételyeimre. A dilemmám abból fakad, hogy Woltze festményére nézve maradéktalanul tudok azonosulni a sötét ruhás lány tekintetéből sütő kétségbeeséssel. Igen, belőlem is előhívja annak a kínos pillanatnak az emlékét, amikor húszéves egyetemista lányként egy részeg hatvanéves tolakodása elől kellett menekülnöm valamelyik írótáborban. Miért van az, hogy a Rékai-kötet hasonló tapasztalatokról beszámol



Magvető Kiadó
Budapest, 2024
80 oldal, 3499 Ft

moló darabjai nem feltétlenül gyakorolnak rám – a feminista elkötelezettségű, az úgynevezett „női témák”, a női nézőpont irodalmi térnyerését örömteli fejleménynek tekintő kritikusra – ugyanilyen egynemű hatást? És az, hogy a versbeszélő mondatai a színtiszta együttérzésnél sokkal diffúzabb reakciókat váltanak ki belőlem, jelent-e bármit a szövegek mint nyelvileg létrehozott műalkotások sikerültségére nézve?

Azt a borító láttán megfogalmazódó feltevést, hogy Rékai verseskötete határozott koncepciót tud magáénak, mindenesetre a gondosan felépített szerkezet is visszaigazolja. A könyv három ciklusból áll, melyekben fokozatosan tágul és egyre tagoltabbá válik a versbeszélőt körülvevő világ: a *Sós* szövegei a magára zártság, elszigeteltség, illetve (a szülők többszöri említése révén) a gyerekkor hátrahagyásának tapasztalatát rögzítik, a *Semmi intimben* viszont már az én–te reláció kerül előtérbe, az *Én nem ilyennek képzeltem a költészetet* pedig kifejezetten az irodalmi közeg működését bíráló, illetve ars poetica-szerű szövegeket tartalmaz. A kötetben így egy felnövéstörténet íve is kirajzolódik, a versek mindvégig egy egységes, önmagával azonos, ugyanakkor (ahogy *A naivitás vége* című vers is sugallja) csalódásokkal és kudarcokkal szembesülő szubjektum megnyilatkozásaiként olvashatók, akire – és erre a szövegek kifejezetten felhívnak – akár a szerzői én meghosszabbításaként is tekinthetünk.

Mivel a versek a költői személyiséget jelölik ki saját eredetpontjukként, a talányosság, a nyelvi kísérletezés, egyáltalán: a nyelv személytől független működésének a felmutatása nem tartozik a vállalásaik közé. Ezek az élőbeszédszerű, koherens felépítésű, szabatos mondatokból összeálló szövegek inkább azt a benyomást keltik, hogy az én közvetlen és kendőzetlen feltárulkozásának igénye hozta létre őket. Hogy a belső külsővé tétele mégsem ilyen egyszerű, arra viszont maguk is minduntalan figyelmeztetnek. A *Szívből jön* például így: „Én nem ilyennek képzeltem a költészetet. / Én azt hittem, hogy a vers szívből jön, / hogy a versnek hála hirtelen megért az is, / akivel évek óta elbeszélünk egymás mellett. / De csak pakolgom a szavakat ide-oda, / irtom a határozókat, a jelzőket, / három sorból kettőt csinálok, / kettőből meg egyet, míg / egy szavam sem marad”. Az írás (mégpedig a professzionális, az irodalmi közeg elvárásrendszerének megfelelő írás) már mindig valamiféle veszteség, csonkítottság, töredékesség tapasztalatával kerül összefüggésbe a versekben – és ez a gondolatársítás Rékai lírája mellett több pályatárs költészetében is fontos szereppel bír. Locker Dávid *Beszédkényszere* (amely mintha egyszerre lenne a *Menetiránymnak háttal* pár- és ellenkötete) hasonlóképp, a klisék felől közelíti meg azt a romantika költészetfelfogásának leegyszerűsített hagyományából táplálkozó szemléletmódot, amely az érzelmek tiszta és folyékony kiadásaként gondol a versre. („Pedig mennyi szomorú őszi falevélről írtam verset régen! [...] Tizenhat évesen nem akartam mást, / csak kifejezni magam” – olvashatjuk *A reflexió tört ragad* című Locker-szövegben.) Mindkét esetben úgy testesít meg valami értékeset és autentikusat a „szívből jövő”, ha úgy tetszik, amatőr költészet, hogy közben világos: *innen* (a professzionális irodalomból) oda visszalépni már nem olyan egyszerű.

A kiirtás, megsebzés és (ön)csonkítás mozzanatai ebben a kötetben viszont több szinten is jelen vannak, hiszen a versek úgy utalnak az önkifejezés akadályozottságára, hogy közben az én testi és lelki sérüléseiről tudósítanak. A könyvet a *Hazáig* című vers nyitja, mely Patricia Lockwood paradigmaticus *Rape Joke*-jára emlékeztetve egy olyan éjszaka történetét beszéli el kihagyásos, áttételes formában („Maradt a csendes megadás, / felülkerekedő női ösztön, / hogy hagyni kell mindent”), melynek során a másik fél talán nem is volt tudatában annak, hogy éppen megerőszakolt valakit. Ilyesfajta, par excellence traumatikus tapasztalat a többi költeményben nem kerül szóba; a versalany úgy számol be veszteség-, megkésetttség- és csalódottságérzetéről, hogy ezt a „középsúlyos, elhúzódo depresszió”-ra (*Utószezon*) hajazó állapotot nem feltétlenül vezeti vissza valamilyen konkrét, külső okra. A *Sós* ciklusban egymás után sorjáznak a negativitás metaforái: az én ön-

magát üresnek, feleslegesnek, könnyedén elpusztíthatónak tekinti – „Nagyon-nagyon csendesnek éreztem magam, / és üresnek, mint egy hátrahagyott lepkebáb, / amiből most már kirepült az imágó, és most / bármelyik pillanatban felkaphatja a szél, / vagy összetaposhatja, aki arra jár” (*Az ezüstös szegély*); „Apró lettem és üres, mint a tavalyi dió / – a héj mögött csak összeasszott, fekete szemét” (*A naivitás vége*); „De ki fogja megsiratni / a konyhakövön eltört kancsót, ha üres volt” (*Tej*) –; és mások számára láthatatlannak tételezi („Olyan átlátszó lettem, hogy már a / kirakatüvegekben sem tükröződöm vissza” [*Szépén*]). A főként egy-egy természeti képből kiinduló szövegek többször a női biológia kontextusába helyezve, az anorexia vagy a menstruációs zavar jelenségével kapcsolják össze a terméketlenség és az értéktelenség érzetét (és ezzel a harmadik ciklusban közép-pontba kerülő gender-szemponthoz is megközelítik).

Érdekes feszültség támad abból, hogy miközben a versbeszélőt önnön törekvésére és sérülékenységre foglalkoztatja, ez a beszéd *mikéntjére* nem hat vissza; megszólalásmódja határozott, mérték- és távolságtartó marad, az allegorikus szövegszervező eljárások használata (lásd például a *Tej* és *Láz* című verseket) is lekerekítettséget, kompaktságot eredményez. Így a mondathatáron belül elhelyezkedő sortörések sem fragmentálják, szétfeszítik a szövegeket, hanem a jelentéstanilag összetartozó egységek kiemelésére, az én megnyilatkozásait tagoló hatásszűnetek jelzésére szolgálnak. A versekben megszólaló hang az önjelölések által implikált személyiségképletnél tehát jóval magabiztosabb és egységesebb: gyakran fanyar (ön)íronia járja át, amely a szándékoltan minimalista poétikai eszközhasználattal párosulva emlékezetes sorok megszületését teszi lehetővé: „Apám amúgy nem vert soha. / Nem érdekelte az ilyesmi” – olvasható például a kötet egyik legerősebb verszárlatában (*Nevelési tanácsadó*). A kevésbé sikerült szöveg helyeken viszont a megértő, mégis kíméletlen önvizsgálat már fullasztó önsajnálathoz torkollik. Az egész kötetre jellemző az, hogy billeg az éles szemű, akár kíméletlen megfigyeléseket finoman adagoló én-beszéd és az önismétlő, körkörös panaszretorika között. Van olyan vers, mely meg is kísérel számot vetni a saját fájdalom kinyilvánítására alapozott költészet párbeszédképtelenségével: „De többé nem álattam magam azzal, / hogy bárkit is érdekelne a dolgom. / Hogy bárkinek is számít, ha nekem is rossz. / Az embernek bőven elég a saját baja, / nincs ereje még a máséval is törődni. / És ezt nem a sértettség mondatja velem – / a közönyt én mind a két oldaláról túl jól ismerem” – jelenti be lemondóan a versalany *A naivitás vége* befejezésében. A közöny, a félrenézés etikai következményeit több költemény is taglalja, de a nyomtaték itt nem erre az összefüggésre, és nem is valamiféle fegyelmezett, József Attila-i reménytelenségre kerül: az önlefokozó-önkritikus mondatok által megcélzott retorikai hatás sokkal inkább az, hogy igenis több figyelem irányuljon a beszélőre. Olyan kommunikációs stratégia ez, amelyet mindannyian alkalmaztunk már a hétköznapiak során: kezdtük már mi is sérelmeink felsorolását azzal, hogy „ezt nem sértettségből mondom”; mint ahogy a szándékoltan pontatlan „dolgom” kifejezés, az általános alannal induló közhelyszerű bölcsekedés is elhangozhatna élőszóban, vagy szerepelhetne valamilyen esős táj monokróm képével egy szomorkás hangulatú Insta-storyban – a gond az, hogy a szöveg nem lép túl ezeken a diskurzív kereteken. Habár a velem/ismerem szavak hirtelen összecsengése a versvégen Rékaitól szokatlan megoldás, mert a könyvben csak ritkán él rimes megoldásokkal, de nem elég ahhoz, hogy teljesen kizökkentse, más megvilágításba helyezze a saját vakfoltjaira nem elég érzékeny megszólalásmódot, amely ezen a ponton nyelvileg is érdektelenné válik. Természetesen nem az alulretorizált megszólalásmódot, de még csak nem is az önleki-csinylés mögött rejtőző önfelnagyítást találok itt problematikusnak, hanem azt, hogy a szövegben nem megy végbe az az esemény, melynek során a panasz, a privát rosszérzés szavakba öntése költészetté válik.

A *Sós* empirikus valóságtól jobban eltávolodó, metaforikus darabjaihoz képest a kötet második, *Semmi intim* című ciklusában a versek kiindulópontját egy-egy nagyon is

életszagú helyzetkép adja, melyből aztán az én párkapcsolati (és alkalmi) viszonyainak megragadására irányuló reflexiók sorozata bomlik ki. Az exünk új párja nem is olyan különleges; a volt párunk már nem keres ránk az interneten, és ettől jelentéktelennek érezzük magunkat; szeretjük kimondani annak a nevét, akibe szerelmesek vagyunk; azt érezzük, hogy mások élete biztosan boldogabb, mint a sajátunk – a nézőpont deklaráltan egy fiatal felnőtt nőé, de az általa bemutatott (vagy tanúsított) szituációk, érzelmi mintázatok, viselkedésmódok mindenki számára ismerősek lehetnek úgy a saját tapasztalatainkból, mint a kortárs líra vallomások-autobiografikus vonulatának hasonló témájú szövegeiből. Rékai viszont tartózkodik a kedélyes-könnyed, álnaiv, önironikus beszédmód használatától; a nem is annyira rezignált, mint inkább kesernyés hangvételű szövegekben a fölény és a megadás gesztusai keverednek, a versbeszélő egyszerre tartja el magát a saját bánatától („De mondom, próbáltam jó lenni hozzád. / Aztán tessék, mire mentem vele”; „Már én sem igazán hittem benne, hogy / jobbra fordulhatnak a dolgaim, / de azért örültem volna, ha / most az egyszer nincs igazam”), és totalizálja is azt. Itt is találhatunk általánosító, szentenciózus megállapításokat, melyeknél az zavaró, hogy a versek nem helyezik őket idézőjelbe, és nem is utalnak arra, hogy milyen kognitív torzítások fejeződnek ki bennük: „Az embernek néha szüksége van rá, / hogy kilépjen önmagából, ezért / kölcsönvesz pár órát / valaki más életéből, próbaidőként. / Hogy tudja, milyen gondtalan / is lehetne az élete, ha nem az övé volna” – olvashatjuk például a *Próbaidő*-ben, de a zárlat szerencsére egy váratlanul érkező, remek hasonlattal túllépni látszik a „másoknak sokkal könnyebb, mint nekem” gondolatának banalitásán: „Ha nem érezné úgy magát, / mint az a bővli játék, / az a kis műanyag cső, / amiben a folyadék világítani kezd, / ha megtörik a szárát”. Rékai költészetének ez a legnagyobb erénye: amikor a hétköznapi világából képes kimetszeni egy-egy apró, jelentéktelen, alig megnevezhető látványelemet (mint a „hullámos kis dudort” a *Szépen*-ben leírt könnyáztatta búcsúlevélben), amely már nemcsak a versalany privát élettörténete felől értelmezhető, hanem egy kiszámíthatatlanabbul működő, nagyobb távlatokat megnyitó költői képpé formálódik át. A befogadó együttérzésére, részvételére erősen apelláló szövegek éppen az ilyen megoldások révén képesek empátiát – de nem feltétlenül (csak) a mögéjük képzelt személyre irányuló empátiát – előhívni az olvasóból. Jóval kétségesebb, hogy végbemege-e ez a hatásmechanizmus akkor, amikor a vers az én megbántottságának, csalódottságának kihangsúlyozására korlátozódik: „Úgy néz ki, számodra halott vagyok, / ami talán nem is olyan meglepő, / te tudod a legjobban, hogy / azt, amit velem tettél, / nem lehet kiheverni” (*Origó*). Az utolsó sorok nagyon drámaian hangoznak, de a szöveg nem épít fel olyan kontextust köréjük, amelytől igazán megalapozottnak tűnnek. Most sem a versbeszélő fájdalmának hitelességét kérdőjelezem meg, de szemrehányása éppen a túlzó, végletes retorika miatt nem képes megrendültséget kiváltani belőlem. Azzal a nyelvi kihívással, amit a szerelmi költészet átláthatatlanul gazdag hagyománya támaszt a kortárs alkotókkal szemben, mégis azok a versek tudnak a legkevésbé megbirkózni, amelyek a kölcsönösség tapasztalatát igyekeznek közvetíteni. A *Ha nincs vége* egy égbekiáltó klisével indul – „Hogy mennyire szerettelek, akkoriban / szavakba foglalni képtelen voltam” –, melynek elhasználságán sem a dalszerűség, sem a folytatás súlytalan metareflexív kiszólásai sem javítanak, hogy aztán egy egyszerre steril és szentimentális, körülményeskedő zárlatba fusson ki: „mi van, ha nincs vége, / ha érzéseim irántad / ha érzéseid irántam / soha el nem csitulnak”. Valójában sokkal jobban megállják a helyüket a kötetben azok a versek, amelyek a Turi Tímea líráját idéző tárgyias-csevegő hangnemben számolnak be a nemzedéki tapasztalatként ábrázolt egyéjszakás kalandok kiábrándító protokolljáról (*A mosó nők dala*), a rutinból való kiköppenés pillanatait szemléletesen megragadva: „És azon ritka alkalmakkor, amikor rájövünk, / hogy mondjuk mindkettőnknek / pontosan ugyanazon a helyen – / a csípő két oldalán – vannak növekedési csíkjai, / és

megérintjük a másik bizonytalan, / ezüstös vonalait, nos / olyankor közelebb kerülünk egymáshoz, mint szerettünk volna” (*Az intimitásról*).

Az én nem ilyennek képzeltem a költészetet című utolsó ciklusban a férfi–női viszony aszimmetriái annak az irodalmi közegnek a működését képezik le, melyben „a beszélgetés valójában nem beszélgetés, / hanem szellemi szintre emelt párzási rítus” (*A Műhelyben*). Ismét csak a *Beszédképnysszerrel* teremt párhuzamot a beavatottak számára könnyedén felfejtethető közös kódok, belső utalások használata: itt is felismerhetők a szimbolikus találkozóhelyek (a szigligeti alkotóház, a Nyitott Műhely), tovább kopik a részeg fiatal költő agyonhasznált toposza („Csak hát a fiatalok is, meg a művészek is / isznak”), és a metareflexív kiszólások apropóját az irodalmi irányzatokról folytatott, mérsékelten érdekes eszmecseréket rögzítő-felidéz, narratív verssszerveződés biztosítja. „Az lenne a legjobb, ha a művészet / nem lenne többé a művész identitásának a forrása, / de pusztán önmagát se szolgálná – / legyen a művészet az emberekért, / hogy figyeljenek és érezzenek valamit” – összegzi az egyik ilyen beszélgetésben saját költészeti programját korábbi szerelmének a versalany, melyet aztán „epikoszcentralizmusnak nevezünk el, / mivel franciául sajnos egyikünk sem tudott” (*Kávészós vers*). Amennyire erősen hív fel az ars poeticaként való olvasásra ez a ciklust nyitó szöveg, annyira nem tud megfelelni a műfaji hagyományok által támasztott kívánalmaknak. Nemcsak a címe, de a folytatás is fantáziátlanságról tanúskodik: a kitalált izmusnév cseppet sem szellemes vagy eredeti ötlete komolytalan fényben tünteti fel azt a költészetdefiniációt, amelynek kibontása valódi izgalmat is tartogathatott volna. (A „figyeljenek és érezzenek valamit” zeugmatikus szerkezeténél mintha Rékai nyelvérzéke is elbizonytalanodna. Mivel a két tag nincs vesszővel elválasztva, a „valamit” közös tárgyként funkcionál: de hogyan illik ebbe a jelentés-összefüggésbe az a kívánság, hogy „az emberek figyeljenek valamit”? Nem azt szeretné inkább a megszólaló, hogy az emberek figyeljenek *valamire*? Hogy figyelmet szenteljenek *valaminek*?)

Sokkal elgondolkodtatóbbak a ciklus azon darabjai, melyek Lockernál jóval élesebb hangnemben és egy másik nézőpontból bírálják a kortárs irodalmi nyilvánosság szerkezetét. Az a visszafojtott feszültség, melyet a fogva tartott vadállat teljes kötetten végigvonuló metaforái hordoznak („A mellkasomba zárt kolibri”; „a gondolatok / ketrecbe zárt vadmacskák”; „Mint / fogva született és nevelt oroszlán”), a korábbiaknál jóval retorizáltabb, pátosszal és indulattal átítatott szövegekben tör felszínre, melyekben a monologikus beszédhelyzet a többes szám első vagy második személyű megszólalásmódra cserélődik le. Rékai költészete tehát a nyilvános beszéd egy formájaként prezentálja önmagát: a versszubjektum egyszerre tölti be az áldozat, a tanúságtevő és a vád képviselőjének pozícióját, megszólítottja pedig maga az irodalmi közeg, melyet két szinten is elmarasztal. A bírálat egyrészt arra a szemléletmódra irányul, mely a költészet nyelvi-esztétikai karakterét előnyben részesíti annak terápiás, a szerző magánéletében betöltött szerepével szemben. Ahogy arra fentebb már utaltam, Rékai lírája így – sok pályatársához hasonlóan – nem a nyelv belső ellenállását, irányíthatatlanságát jelöli ki problémaforrásként, hanem a költészet diskurzusát övező külső, intézményes elvárásokat. („Különben a szerkesztő urak csak gylgintenek: / a személyes közlés jól láthatóan fontosabb volt, mint az esztétikai érték.”) A megfeleléskényszer, a szövegek kényszerű uniformizálását jelöli a csiszoltság többször visszatérő fogalma („ülünk a szép, visszafogott szövegünkkel, / a simára csiszolt, gondosan megválogatott szavainkkal”), mely egyúttal szövegszerűen kapcsolódik Kállay Eszter lírájához is, akinek *ne add tovább* című verse szintén kihívást támaszt a konszenzusos költészetfelfogással szemben: „amikor kimondtam, hogy a vers eszköz, és nem / tökéletesre csiszolt remekmű, / kiszakadt belőlem egymillió évnyi sóhaj”. Míg viszont Kállay költeménye az alkotás materiális körülményeire, az ahhoz szükséges tér és idő hiányára világít rá az anyai szubjektum nézőpontjából, Rékainál a hangsúly az egyetemes esztétikai normák látszata mögött meghúzódó szexista előítéletek felfedésére, az irodalmi

nyilvánosság patriarchális hatalmi struktúrájának leleplezésére kerül: „Ha kénytelenek komolyan venni, azt kifogásolják, / hogy a férfi szereplő túlságosan elnagyolt, túlzottan, átélhetetlenül negatív, / a szöveg hiteltelen, árad belőle a programszerűség. / Kérem, ez az igazság. / Esküszöm, hogy nem én találtam ki ezt a szörnyűséget” (*A humán értelmiségi aranyifjak*). Ezek a reflexiók persze különös helyzetbe hozzák a kötet kritikusat és/vagy kritikus olvasóját: azáltal, hogy nyíltan rámutat a saját támadási felületeire, Rékai költészet mintegy előre ki is védi a vele szemben megfogalmazódó kritikai észrevételeket. Amennyiben túlságosan didaktikusnak találunk egy-egy kijelentést, az irodalom elnyomó-atyáskodó kapuőreihez válunk hasonlónak; ha közhelyesnek vélünk egy hasonlatot, érzéketlenül negligáljuk a mögötte meghúzódó, traumatikus életrajzi történéseket. Az irodalmi rendezvények rejtett pávatánc-jellegére, a „könyökfoltos zakó”-ban feszítő ígéretes tehetségek színpadias viselkedésére vonatkozó szatirikus megjegyzések mindenestre nagyon találók (olyan írói erény ez, melyet a szerző egyébként talán a prózában tudna igazán kamatoztatni).

A *Ha női író* vagy című szövegen azonban – mely az egyes szám második személyű dikció révén másokra is kiterjeszti és általánosítja a beszélő elkésztő tapasztalatait – igenis számon kell kérnem a programosságot. „Nem hagyják, hogy nőiségéről / egy pillanatra is megfélemlítkezzen. [...] Elvárják, hogy nőies témákról írj, / aztán lekezelnek érte [...] Hozzá kell szoknod: úgy dicsérnek meg, / hogy egy polcon kezelnek egy fiúval, / aki feleannyit ért el, mint te” – sorolja fel sérelmeit a versbeszélő. De kik várják el mindezt? Kik dicsérik így meg? Ha a költeménynek közvetlen valóságreferenciát tulajdonítok, és a kortárs magyar irodalmi életre vonatkoztatom – márpedig a kötet utolsó ciklusa egy ilyen olvasásmódról szól fel –, akkor a benne megfogalmazott vádak túlzónak és (talán ez fontosabb) elnagyoltan megfogalmazottnak gondolom. Hiszen már a Rékaiét megelőző költőnemzedék számos remek alkotója – Terék Anna, Izsó Zita, Deres Kornélia, Láng Orsolya stb. – is olyan kritikai visszhangot tudhat magáénak, melyben nincs sok nyoma a „nőies témákra” vonatkozó elvárásoknak. Hogy az informális gesztusokban, elejtett félmondatokban, söröspohár feletti összekacsintásokban, meghívásokban és felkérésekben valóban tovább él a szexizmus, azzal teljesen egyet tudok érteni (és ezeket a nüansznyi különbségtételeket is meg lehetett volna mutatni a szövegben), de a női szerzők mozgásterét, autonómiáját messze nem olyan korlátozott, mint ahogy ez a szöveg sugallja – és ez legfőképpen persze maguknak a köztünk és előttünk járó nőknek köszönhető. Ez az összefüggés viszont fájoan hiányzik a ciklusból: mintha a versalany által megtestesített „A Fiala Nő”-n kívül csak aranyifjak, gonosz recenzensek és „szerkesztő urak” népesítenék be ezt a világot, hiszen női szereplők kizárólag a maró gúnnyal ábrázolt „Nők az irodalomban” konferencia ürügyén tűnnek fel a kötetben. (Ez a megközelítésmód ironikus módon tehát maga is gettósítja a nőket). A „női írás” ráadásul egy mozgásban lévő, történetileg változó konstrukció: a kötetet záró *Egy képzelte angol írónő életrajza* című költemény viszont úgy vázol fel egy fikatív, mégis valószerű sorsot („Én a korai huszadik század / ünnepelt írónője vagyok, és / ezerkilencszázharmincban / lettem öngyilkos”), hogy abban a különbségek láthatóvá tétele helyett újfent a versek közös eredetpontja, a költői szubjektum áldozatúsága tükröződjön. Pedig a hagyományhoz odaforduló versalanyunk azzal is számot kellene vetnie, hogy már nem a perifériáról szólal meg, hanem a centrumból. Hiszen egy Petri György- és Málik Roland-díjas szerző műveivel van dolgunk, aki női szerzőként a legnagyobb presztízsű szépirodalmi kiadónál jelentethette meg az első kötetét, mindössze huszonöt évesen. Persze a versekben szóvá tett anomáliák így is anomáliák maradnak, de attól, hogy a költői szubjektum elmaszkolja ezeket a külső körülményeket, hogy nem reflektál a saját megszólalásmódjának intézményes hátterére (mint ahogy például Vida Kamilla tette a saját magvetős kötetében), elvész, vagy legalábbis tompul az általa megfogalmazott bírálatok éle.

Pedig van egy másik, az esztétikai értékítéletek rejtett elfogultságánál még súlyosabb, de ahhoz szorosan kapcsolódó visszasság, amelyre a *Menetiránynak háttal* ráirányítja a figyelmet: az idősebb irodalmárok fiatal nőket kihasználó, abuzív magatartása. „ott álltam / tizenkilenc évesen, döbönt eufóriában, / miközben felnőtt férfiak a kezemet / rázogatták-csókolgatták, és minden / szépet-jót elhordtak rólam” – idéz fel egy olyan jelenetet a *Még*, amelyhez hasonlóval Kemény Lili *Nem* című regényének elején vagy Kali Ágnes *Tegnapig trófea* című költeményében találkozhattunk: mindhárom mű azt érzékelteti, hogy a rajongásba és bókokba csomagolt eltárgyasító gesztusok mennyire mérgezően hatnak a teljes közegre. Ugyanezekkel a morálisan vállalhatatlan viselkedési mintákkal szembesít a *Rossz helyen*, amikor a jog és az igazságszolgáltatás diskurzusát veszi használatba. A jogfosztottság ironikus, pozitív adottságként való meghatározása után – „Jogában áll hallgatni. / Jogában áll mélyen eltemetni magában” – a szöveg a „kedves kollégák” direkt megszólításával a vétkeseket és cinkosokat megszólító vádbeszéd formáját ölti; a hallgatás megtörése emellett értelmezhető a status quót felborító és a rendet helyreállító (valódi igazságot szolgáltatató) cselekvésként. Míg Kali Ágnes versében a kimondás szubverzív, felszabadító ereje, a benne rejlő kreatív potenciál is feltárul (lásd például az olyan nyelvi megoldásokat, mint ahogy a címbe emelt alliteratív szókapcsolatban éppen a t hangzó, a múlt idő jele csendül fel), addig a *Rossz helyen* mindvégig fenntartja a szépirodalommal kapcsolatos kétségeit („A fikció illúzió, hogy minden csak vicc volt”), és nyelvhasználatát a közlő-kinyilatkoztató mozzanatok uralják. „Az embernek kötelessége felemelni a hangját / azokért, akik történeteikkel korábbi önmagára emlékeztetik, / úgy, ahogy annak idején érte kellett volna / felemelnie a hangját valakinek” – jelenti ki a versbeszélő, hogy aztán egy utólagos, passzív-agresszív kiszólás formájában még egyszer nyomatékosítsa saját sérelmeit (ami máris visszavesz a közösségvállalás ethosából): „Akkor is, ha ezt érte senki nem tette meg.”

A költemény – és voltaképpen a teljes Rékai-kötet – vakfoltja, érvelési hibája azonban az „önmagára emlékeztetik” kitételben keresendő. Hogy visszakanyarodjak írásom elejéhez: a Woltze-festményen szereplő lány kétségbeesett tekintete nem csak azok számára mond valamit, akik idegenkedtek már tolakodó férfiaktól. Igazából nem csak azokért kell felemelnünk a hangunk, akik „korábbi önmagunkra” emlékeztetnek; nem csak azokról kell olvasnunk és nem csak azokról kell írunk, akiknek a története a miénkhez hasonló. Ha valóban azt feltételezzük, hogy a költészet a környezetünket formálni, alakítani képes cselekvőerővel bír, akkor ez többek között azért lehetséges, mert hozzáférést enged olyan tapasztalatokhoz is, amelyekkel személyesen nem rendelkezünk. A *Menetiránynak háttal* énközpontú versei permanens együttérzést, egyetértést és azonosulást várnak el az olvasótól: ha viszont a világhoz való viszonyunk nem ugyanolyan mintázatokba rendeződik, mint a bennük megképződő költői személyiségé, akkor kevésbé képesek megszólítani bennünket. Marad az elbeszélés egymás mellett.

MÉLTATÓ ÉS PONTOSÍTÓ JEGYZETEK EGY HIÁNYPÓTLÓ KÖTETHEZ

*Kedves Bátyuskám! Várkonyi Nándor és Weöres Sándor barátságá levelezésük tükrében.
Összeállította, jegyzetekkel, névmutatóval ellátta, és a bevezetőt írta: Kende Katalin.
Szerkesztette, és az előszót írta: Mezey Katalin.*

„[A kritika] nem baráti ajándék, hanem objektív beszámoló arról, hogy a bíráló milyen értékeket és hibákat érez a megbíráltban.” Weöres Sándor

Jelentős költőink, íróink levelezésének rangjukhoz méltó kiadása az utókor megkerülhetetlen értékőrző, értéktudatosító feladata. Ebben a mindenkori kulturális politikának kiemelt felelőssége van, akárcsak a közgyűjteményeknek, a kutatócsoportoknak, a kiadóknak, nem utolsósorban a hagyatékok örökösének. Az üzeneteknek megannyi életrajzi, irodalomtörténeti, művelődéstörténeti hozadékuk lehet: árnyaltabb képet kapunk belőlük az érintettek kapcsolati hálójáról, esztétikai felfogásáról, esetenként a kor folyóiratainak, könyvkiadóinak működéséről, a nemzedéki kérdésekről, a kritikai életéről és sok más egyébről. Fájó látni, hogy a levelek (és általában a hagyatékok) kiadásával kapcsolatban a követendő példák mellett mennyi mulasztással, kicsinyességgel, pontatlansággal találkozhattunk az utóbbi évtizedekben is. Milyen értékek kallódtak el, jutottak méltatlan sorsra? Különböző okokból hiányos, egyoldalú kötetek várnak kiegészítésre és rangjukat megillető folytatásra. Sok esetben alaposan javított kiadásokra lesz szükség. Ezt az esetleges vagy pontatlan jegyzetek ugyanúgy indokolhatják, mint a hibás szövegközlések.

A dokumentumok többsége a levélírók és a címzettek halála után látott, illetve lát napvilágot. A közreadók, szerkesztők felelőssége, hogy mennyire hitelesen, milyen jelölt vagy jelöletlen kihagyásokkal, jegyzetekkel kerülnek az olvasók elé. (Az esetleges „csontkításokat” olykor kegyeleti szempontok indokolják.) Weöres Sándor esetében rendkívül vegyes a kép. A teljesség igénye nélkül említem, hogy már a hetvenes-nyolcvanas években megjelent a Kosztolányihoz, Babitshoz, Takáts Gyulához és Pável Ágostonhoz írt leveleinek jelentős hányada. Utóbbinak háttéréről és kiadásának filológiai botlásairól azért szólnok, mert összevethetők a most megjelent kötettel. Az S. Pável Juditéknál Szombathelyen vendégeskedő költő házaspár nagy örömmel olvasta egykori szállásadójának, atyai barátjának küldött fiatalkori üzeneteit. Weöres azt javasolta, hogy hiánytalanul rendezzék sajtó alá, Károlyi Amy viszont ragaszkodott a kényes (például Illyés Gyulára vonatkozó), esetleges sértődésekhez vezető kamaszos fordulatok kiha-



Széphalom Könyvműhely
Budapest, 2024
256 oldal, 5000 Ft

gyásához. De nem csupán ezek a mondatok maradtak ki (jelöletlenül!), hanem több alkalommal azok az üdvözetek is, amelyeket a győri, soproni diák, majd a pécsi egyetemista Székely László katolikus papnak, költőnek, Wilfing Lajos hitoktatónak és dr. Géfin Gyula szeminárium tanárnak, későbbi rektornak küldött. A delfinológiai kurtításokon kívül bőségesen előfordulnak félreolvasások és sajtóhibák is. (Bővebben: Lócsei Péter: Pável Ágoston és Weöres kapcsolatának első évei. *Vasi Szemle*, 2016/4, 449–461.) A dokumentumok további tévesztésekkel bővülve olvashatók a *Weöres Sándor: Egybegyűjtött levelek* első kötetében (szerkesztette Bata Imre és Nemeskéri Erika; Pesti Szalon – Marfa Mediterrán Könyvkiadó, 1998). Ennek a hányatott sorsú kiadványnak kutatásaim során nagyon sok hasznát vettem; mégsem hagyhatom szó nélkül fogyatkozásait, javítandó botlásait. Weöres levelei csupán 1948–49-ig szerepelnek benne. Szűkebb baráti köréből és pályatársai közül sokan kimaradtak. Sajnálatos a válaszlevelek közlésének hiánya. Az olvasatokban gyakoriak a pontatlanságok. A jegyzetek kiegészítése, korrigálása a későbbi kiadások során megkerülhetetlen lesz.

Ez utóbbiakat is segíti a most bemutatandó kötet. Kende Kata és a Széphalom Könyvműhely eddig is sokat tett az irodalomtörténész, művelődéstörténész, szerkesztő Várkonyi Nándor hagyatékának közreadásáért, megismertetéséért. A *Pergő évektől az Egy irodalmi korszak számvetéséig*, a *Szíriai oszlopaiktól Az újabb magyar irodalom 1880–1940* című kötetig sorolhatók az életműsorozat darabjai. Bár eltérő borítóval jelent meg, ebbe a nagy vállalkozásba illeszkedik a Várkonyi Nándor és Weöres Sándor barátságát bemutató levélgűjtemény. A vállalkozás több szempontból is kiegészíti, pontosítja azt a képet, amelyet többek között a Bata Imre és Nemeskéri Erika által gondozott dokumentumkötetből ismerhettünk idáig. Az ő összeállításukban 1933-tól 1949-ig 50 darab Weöres-levelel és egy id. Weöres Sándorné által írt üzenet található. A *Kedves Bátyuskám!* című kötetben ennél jóval nagyobb anyag szerepel: a könyv első felében 1933-tól 1975-ig csaknem dupla számú dokumentum követi egymást. Ezt egészíti ki a beszélgetőcédulák (süketcédulák) és füzetek néhány feljegyzése (227–244.). Nagy kár, hogy csak ennyi, hiszen ezek a feljegyzések a magnófelvételek hitelességével őrizték meg azt, hogy vitáik során miként vélekedett Weöres Sándor Kodolányiról, Babitsról, mit gondolt Erdélyi Józsefről, a *Nyugat* után indított *Magyar Csillagról*, illetve a *Sorsunkról*. Költői eszményeiről, világképének sarokpontjairól is szót ejtett bennük. Mivel Kende Kata önzetlen segítségének köszönhetően a hagyatékunk ezt a részét megismerhettem, biztos vagyok abban, hogy csak alapos, körültekintő jegyzetekkel vagy bevezető tanulmánnyal érdemes kiadni őket.

Tanulságos a kötetben szereplő levelek időbeli szóródása. Az 1933. őszi megismerkedésüktől az 1939-es doktorálásig Weöresnek mindössze két tucat üzenete maradt fenn. Több olyan év is volt, amelyikben csupán egy vagy két levél született, illetve őrződött meg. Azon sem csodálkozhatunk, hogy a költő költőzködései és az 1945-ös csöngői katonai beszállásolás dülásai miatt Várkonyi válaszait ebből az időszakból nem ismerhetjük. Hasonló apály jellemezte az 1949 júniusa és az 1960 májusa közötti bő évtizedet is, amelyből mindössze egy 1955. jan. 12. keltezésű levél került elő. Ebben nyilván a kor nyomasztó állapota, az általános bizalmatlanság is szerepet játszott. Párhuzamként említem Németh László levelezésének hasonló jellemzőit. A „*Kedves Bátyuskám!*” című kötetnek komoly hozadékaik vannak, ugyanis sok tekintetben árnyalja azt a képet, amelyet a *Magyar Műhely* Weöres-számáról (II. évfolyam 7–8. 1964. március), a párizsi *Tűzkútról* és a költő rejtőzködő, olykor túlérzékeny időszakáról eddig tudhattunk. Erről később még szó esik. Jelentős többlet az is, hogy Kende Kata jóvoltából a levelek többségének fényképe is szerepel a kiadványban. Így (esetenként nagyító segítségével) összevethetjük az autográf szöveget a kinyomtatott változatokkal. Kár, hogy a takarékosági szempontok miatt romlik az összehatás: a kicsinyített levelek egy része nehezen olvasható. Több helyen kifejezetten zavaró a zsúfoltság.

Számos korábbi helyesírási, szövegolvasati hibára derül így fény. Néhány jellemzőt említek közülük a legkorábbi üzenetekből. Az egybegyűjtött levelekből idézem a tévesztéseket, a / jel után a helyes adatot: de (I. 481.) / se (14.); lennragadnék (I. 486.) / lemaradnék (23.); csatlakoznák (486.) / csatlakoznék (22.); Berorsos (I. 490.) / Berossos (28.); Aszszony (491.) / Asszonymak (29.); környékén (492.) / Hörnyékén (31.). Sajnos az új kötetben is akadnak elírások: a „Kelet népe”-beli (31.) helyett a „Kelet Népe”-beli, az orszáf (47.) helyett ország, a Patorale (47.) helyett Pastorale, a csöngére (130.) helyett a Csöngére, a nemek (136.) helyett nekem szerepel helyesen a kéziratban. A könyv megérdemelt volna egy alapos korrektori munkát.

*

A költő és a könyvtáros, művelődéstörténész, szerkesztő barátságának, munkatársi kapcsolatának részletes bemutatására nem ad lehetőséget egy könyvismertetés. Mindössze arra vállalkozom, hogy kiemelem működésüknek, egymásra figyelésüknek néhány jellemző csomópontját. A pécsi egyetemre kerülő Weöres számára nagy segítséget jelentett, hogy megismerkedett a komoly tekintéllyel rendelkező Várkonyival. Az *Öttorony* folyóirat tervezetése, a Janus Pannonius Társaság tevékenysége, Weöres első kötetének kiadása (köztük a Várkonyi javasolta címek) sorra föltűnnek a levelekben. A csöngői üzenetek visszatérő témája a betegségből betegségbe eső költő egyetemi ügyeinek elintézése, ihletének elapadása vagy meglódulása. Bensőséges kapcsolatukat jellemzi, hogy Várkonyinak ajándékozta *Az üres szoba* egyéni írásjegyekkel lemásolt, rajzokkal díszített változatát. (Két jellemző lapjának fotója a 15. oldalon található.) Az 1933–1934 fordulóján írt verset korábban Babitsnak és Pável Ágostonnak is felajánlotta, de sem a *Nyugat*, sem a *Vasi Szemle* nem közölte. A véleményem szerint nagyon fontos, bár nem hibátlan, alapvető bölcséleti dilemmákat is érintő 160 soros kompozíció *A kő és az ember* című kötetben jelent meg. Kiss Tamás egyik levele és Jékely Zoltán dicsérő véleménye mellett Várkonyi beszélgetőcédulái, továbbá Weöres levelei is azt bizonyítják, hogy a talányos mű számos kérdést, olykor bizonytalanságot vetett föl a szerzőben és baráti körében egyaránt. Weöres rendszeresen megosztotta új írásait ismerőseivel. A Várkonyinak küldött autográf versek fényképét a kötet sajnos nem tartalmazza. Erős a gyanúm, hogy az *Erdei dal* (18.), a *Férfiak tánca* (19.) és a *Két hajnali himnusz* (23.) szövegképe eltér az eredeti tagolástól.

Várkonyi elismerően értékelte a *Pécsi Naplóban* *A teremtés dicséretét*. Hiányai ellenére is tanulságos az a véleménycsere, amely a költő és méltatója között kialakult a „gondolkodó, filozófikus költő-e”, a költői személytelenség és a „kozmosz költő” kérdéseivel kapcsolatban (49–57.). Érdekes ellentmondás, hogy az a Weöres, aki ennyire oldottan, logikusan, szenvedélyesen tudott érvelni látszólag tét nélküli leveleiben, mennyit – és milyen sokáig! – kínlódott doktori dolgozatának megírásával. *A vers születésének* lassú formálódásáról Várkonyin kívül több barátjának is panaszkodott.

A kötet olvasása közben rendre mosolyoghatunk a költő nyelvi leleményein, ironiáján, szóferdítő ötletein. Példaként idézem azt, amikor a Janus Pannonius Társaság által támogatott kötetében lemondott *Pastorale* című verséről, és „Basztoral”-ra keresztelte át; a Baumgarten-díjből „Baumholcer díj”, az Officinából „Offi Kína” lett. „Nagyon szépen köszönöm, hogy abszurdumomat megcsináltad a szekaturában” – írta 1939. február 24-én. Amikor a *Theomachia* írása közben megrekedt, így tájékoztatta Várkonyit: „Kronos-ope-
rettem egyelőre pang.”

Weöres számos barátjának beszámolt a világvégi Csöngé unalmáról, egyhangúságáról, más alkalmakkal a táj szépségeiről. Meghívásainak köszönhetően többek között Jékely Zoltán, Takács Gyula, Tatay Sándor, Takács Jenő, Berda József és Pálffy István volt családjának vendége. Pável Ágoston és Várkonyi Nándor közös látogatására 1939 nyarán került

sor; fényképük a könyv 57. oldalán látható. A dunántúli költők antológiáját tervezték. Anyaggyűjtését, válogatását el is kezdték, de a kötet kiadása megghiúsult. A torzóban maradt antológia bevezetője *Dunántúli tájköltészet* címmel a *Nyugatban* jelent meg 1940-ben. A triász csöngői napjairól és a költő környezetéről, különösen pedig édesanyjáról szép képet rajzolt Várkonyi a *Pergő években*.

A mindennapi élet labirintusában gyakran botladozó Weöres az irodalmi ügyekben meglepően jó érzékkel tájékozódott. A *Nyugattal* és Babitscsal kapcsolatban több pályatársának is tanácsot adott. Bár 1932-től egészen a lap megszűnéséig rendszeresen jelentek meg versei, gyakran érezte úgy, hogy ő nem elég jó ajánlólevél. Ennek ellenére Várkonyi és a Janus Pannonius Társaság ügyét is közvetítette a szerkesztőségnek, illetve Babitsnak. Itt jegyzem meg, hogy a kötet 49. számú dokumentumának (134.) hibás az 1944-es besorolása. Várkonyi Nándor üzenetének töredéke nyilván nem akkor, hanem 1939-ben íródott. Ezt bizonyítja, hogy bevezetőjében *A teremtés dicséretével* kapcsolatos vitájukra utal; ekkoriban tervezte, hogy Platónról tanulmányt ír; Holler András *Verhaeren-versek* című kötete is ebben az évben jelent meg. Babitsot három évvel a halála után nem kérhették föl a Janus Pannonius Társaság örökös tiszteletbeli elnökének.

*

Weöres Sándor „Pécs, 1943. júl. 8.” keltezéssel különlegesen értékes, tartalmas levelet küldött Várkonyi Nándornak. Bevezetőjében betegségéről számolt be, ezt követően költészetének alakulásáról szólt. Az eredetileg négyrészesre tervezett kompozíció átalakult; előbb a *Háromrészes ének*, végül a *Harmadik szimfónia* címet kapta. (A fontos vallomás sajnos kimaradt az egybegyűjtött levelekből.) Ezt a levelet biztosan nem Pécsen írta Weöres, ugyanis ekkor falujában tartózkodott. A címzett maga is csöngői üzenetként szólt róla, és hosszan idézte (*Magyar Műhely*, 7–8. 22–24.; *Pergő évek*, 2004. 398–399.). A költő 1943 nyarán elhúzódó urológiai betegségen esett át. Erről tanúskodik két hivatalos levélfogalmazványa, melyek Pécs polgármesterének és főjegyzőjének szóltak betegszabadságának meghosszabbítása érdekében. 1943. júl. 7-én Csöngéről üzenté Jékely Zoltánnak: „beteg vagyok, ágyban fekszem már másfél hónapja, és nemsokára alighanem beszállítanak a szombathelyi kórházba” (WSLev. II. 298.). Július 10-én szintén falujából adott hírt állapotról Solymos Idának (WSLev. II. 351.) és Takáts Gyulának (WSLev. II. 137.). A levelet a költő keltezte tévesen, a szerkesztő utalhatott volna botlására. Sajnos az autográf levél 124. oldalon lévő másolatának közepső része olvashatatlan.

Ennél lényegesen súlyosabb az a hiba, amely rendre előfordul a Weöres-szakirodalomban. Előbb a 10. oldalon, majd a 97. oldal 90. jegyzetében és a 127. oldal 108. jegyzetében az szerepel, hogy Weöres 1943-ban Budapestre költözött. Sajnos ez olvasható a Weöres Sándor-bibliográfia bevezető életrajzában is (*Mai magyar költők Weöres Sándor*. Összeállította: Zimáné Lengyel Vera; Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Bp. 1979. 27.) Ebben a formában jelent meg a *Pergő években* (397.). Weöres több levelében számolt be arról, hogy miért adta fel nehezen megszerzett könyvtárosi állását, és miért költözött haza Csöngére. Leveleiből idézem néhány indokát. Takáts Gyula kérdésére ezt válaszolta: „Megvoltam én jól a pécsiekkel és ők is élvezem. Egyik ok, miért eljöttem, hogy sok megírni-való gyülekezett össze a fejemben és ezt a csöngői magányban jobban létre tudom hozni, mint a pécsi mozgalmas életben. Másik ok, hogy a háború végét és az esetleg mutatkozó bajokat a szüleimnél akarom átevicckélni: ha baj lesz, legyen együtt a család. [...] Én Pécsen főleg azért nem bírtam tovább, mert ott kb. tízen vagy tizenöten túlságosan rá voltunk ragadva egymásra és kölcsönösen nem hagytuk egymást dolgozni.” (WSLev. II. 139–40.) 1944. márc. 22-én csöngői látogatásra hívta Fülep Lajost; levelében gyors és sokak számára váratlan távozásáról is szót ejtett: „Azt írja Professzor Úr, hogy pécsi könyvtárasságomról

nagy lelkesedéssel beszéltem és mégis otthagytam; én bizony nem emlékszem, hogy valaha is nagyon lelkesedtem volna érte, mindig csak ideiglenes foglalkozásnak tekintettem. Amellett Pécs valahogy szétforgácsoló és züllesztő hatással volt rám, így hát igen jót tettek velem azok, akik szeliden lazították az ottani helyzetemet és ezzel szeliden elpiszkáltak onnan.” (WSLev. I. 438.) Ha valaki tüzetesen megnézi Weöres Sándor leveleit, azt látja, hogy 1943 végétől 1946 derekáig szinte valamennyit Csöngérről küldte. Jékely Zoltánnak, Illés Árpádnak, Vas Istvánnak, Bárdosi Németh Jánosnak és természetesen Várkonyi Nándornak is a családi gazdaságban végzett munkájáról, a disznóvágásról, a falusi nyugalomról számolt be. Pest mindössze úgy került szóba, hogy Vas Istvántól azt kérte, keressen neki és édesanyjának szállást, ha március végén vagy áprilisban oda kell utazniuk. A rövid székesfehérvári kitérő, az 1947. október 17-ei házasságkötés és a csaknem egyéves római ösztöndíj után 1948-tól élt a fővárosban.

A világháború után a *Sorsunk* köre, Várkonyi Nándor és Weöres is több ideológiai támaszt kapott. A lapot sok sorstársával együtt megszüntették. A hallgatás hosszú éveit következtek. A reménytelen időszakot Várkonyi jobban megszenvedte. Számára az oldódást részben az jelentette, hogy a *Jelenkorban* megjelent írásait követően az 1963-ban megindított *Életünk* antológiában is több dokumentumközlése, esszéje, ismertetése jelenhetett meg. A kiadványokban néhány alkalommal Weöres és Károlyi Amy verseivel együtt szerepelt. Várkonyi Nagy Páltól felkérést kapott, hogy írjon tanulmányt Weöresről a *Magyar Műhely* számára. Vele kapcsolatos pécsi emlékeit – leveleire és beszélgetőcéduláira is támaszkodva – nagy gonddal és nem kis aggodalommal vetette papírra. Tisztelete, szeretete, tapintata is arra intette, hogy ne sértse barátjának érzékenységét. Ebből a korból fennmaradt leveleik is bizonyítják: a kemény és a puhuló diktatúra is bőven megtette hatását. Weöres, aki korábban sok értetlenkedő, rosszindulatú bírálatot is könnyedén söpört le magáról, Várkonyi emlékidézésében, értékelésében láthatott némi veszélyt, legalábbis támadási felületet. Ez alighanem összefüggött 1963-as nyugat-európai útjával, a *Tűzkút* megjelenésének hazai készletelésével és a párizsi kiadás előkészületeivel. A pécsi éveiről szóló írással kapcsolatban indultos, elhárító levélben sorolta aggályait. Barátja először a tanulmány visszavonása mellett döntött. Így a párizsi és a szombathelyi megjelenés is meghiúsult volna. A helyzetet jól jellemzi az *Életünk* antológiát szerkesztő Palkó István Várkonyihoz szóló – 1963. október 5. keltezésű – levelének részlete: „Én a részemről nem látom annyira indokoltnak Sanyieék aggodalmát, mert anyagodban semmi olyan nincs, ami akár emberileg, akár pedig ideológiailag vagy politikailag kompromittálná vagy kellemetlen látszatba keverné, illetve hozná. Legfeljebb annyiban adhatunk Sanyieéknak igazat, hogy jobb óvatosnak lenni, mint lehetőséget teremteni esetleges rosszindulatú belekötésekre. Sanyieék hosszabb időn át non grata personák voltak és most felenged körülöttük és ellenükben a jég, így megértem, hogy nem szeretnének újból belső emigrációba szorulni vagy vonulni.” Nagy Pál megismételt kérése, Weöres és Várkonyi személyes találkozása, a tanulmány kényesnek minősülő részleteinek kihagyása, tompítása után szerencsére minden akadály elhárul a publikálás elől. Úgy vélem, a kötetnek ezek a levelei bővebb eligazító jegyzeteket kaphattak volna. Az Illyésről szóló, csupán az egybegyűjtött levelekben közölt Weöres-vers háttérének megvilágítása föltétlenül. A Nagy Pálnak címzett Várkonyi-levél – 1963. IX. 12. keltezésű – piszkozata mellett néhány korabeli levél közlése is segítette volna az olvasók jobb tájékozódását.

Weöresék egy-egy baranyai látogatásuk során mindig fölkeresték Pécs szent emberét (Németh László nevezte így Várkonyi Nándort). Egy 1968-as találkozásukat örökítette meg az a fénykép, amely a könyv 219. oldalán látható. Weöres 1973 szeptemberében még megköszönhette Várkonyi önéletrajzának részletét. Ebben az évben került sor utolsó személyes eszmecserejükre is a pécsi Nádor kávéházban. A végső búcsú fájdalmát az 1975. III. 12-én keltezett Weöres-levél fejezte ki. Lírai emlékoszlopot is állított neki: *Várkonyi Nándor emlékezete* című versét a *Jelenkor* közölte (1975/6. 520.).

Ismertetőm zárásaként szomorúan írom le, hogy a számos értéket felvonultató kötet anyagát egy szigorú(bb) lektor is gondolhatta volna. A számos, könnyen javítható hiba közül itt csupán néhányat említek az oldalszámok feltüntetésével. Petőfi dagerrotípiája nem 1874-es, hanem 1844-es vagy '45-ös (82.); a *Nyugat* és a *Sorsunk* esetében felesleges a Bp. és a Pécs megjelölés (57., 74.; 106.). A *Nyugat*, 1940. I. évf. 5. helyett az I. félv. a helyes (63.). A 60a számmal jelölt *Nehéz óra* című Weöres-vers autográf ajánlása hiányzik (156.). A *belső végtelen* a Várkonyi Nándornak szóló ajánlással a *Merülő Saturnusban A benső végtelen* címen jelent meg (49.).

A jegyzeteket érdemes lett volna egységesíteni, a névmutatót pedig kiegészíteni, pontosítani. Bárdosi-Németh János (helyesen: Bárdosi Németh János) és Németh János azonos személy. Jó néhányan teljesen hiányoznak, illetve hiányosan szerepelnek az adattárban. A kimaradtak közül említek néhányat: Berda József (9.); Gömbös Gyula (14.); Pável Ágoston (22., 56., 62., 66., 67., 103.); Sárközi György (43.); Arany János (55.); Jékely Zoltán (56.); Devecseri Gábor (56.); Céline (35.); Hamza András (213., 214.).

*

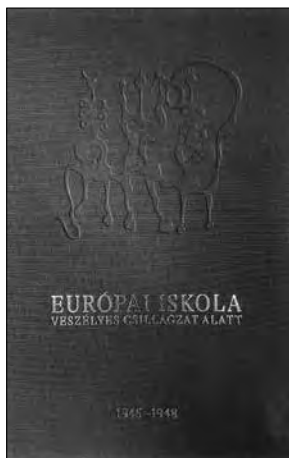
A bíráló mentességére szolgáljon, hogy az esetleges látszat ellenére nem a szőrszálhasogató kicsinyesség vezérelte. Weöres és Várkonyi iránti tisztelete készítette arra, hogy megnevezze a javítható, javítandó hibák egy részét. Tette ezt azért is, mert például a Weöres-életmű kiadásával kapcsolatban szinte csak felületes, hozsannázó ismertetésekkel olvasott a részletes minősítések helyett. A bevezető második mondatában szereplő lista mindenkor kiegészítendő a bírálók, ismertetőik (szerencsés esetben) létező felelősségével. E sorok írója ennek kívánta tenni.

MEGTALÁLNI EURÓPÁT

Bodonyi Emőke – Pataki Gábor (szerk.): Európai Iskola – Veszélyes csillagzat alatt (1945–1948)

Az idei év egyik legjelentősebb képzőművészeti eseménye minden bizonnyal az Európai Iskola tárlata volt a szentendrei MűvészetMalom mintegy 1200 négyzetméterén. Az 1984-es *Az ismeretlen Európai Iskola* című kiállítás óta először nyílt lehetőség arra, hogy e művészeti közösség tevékenységével a maga egészében találkozhatson az érdeklődő. Ahogy azonban a kiállítás pillanatnyiségét meghaladni kívánó kurátori koncepcióhoz illik, számos olyan program kísérte a tárlatot, amelyek célja a kiállítási munkálatok során felhalmozódó ismeretek közvetítése volt. A grandiózus *Európai Iskola – Veszélyes csillagzat alatt (1945–1948)* című tárlathoz beszélgetéssorozat is kapcsolódott, ám a leginkább marandónak alighanem a Bodonyi Emőke és Pataki Gábor által szerkesztett, a kiállításával azonos címet viselő katalógus minősül. A kötet magas minőségű színes reprodukciókon, valamint az Európai Iskolához kötődő személyek biográfiáján és egy időrendi mutatón túl kiváló tanulmányokkal nyitja meg az utat egy olyan, újból és újból felfedezendő kulturális közeg felé, amely történeti kuriozitásán túl mintaként szolgálhat a mindenkor szerveződő művészeti közösségek számára is. Az Európai Iskola voltaképpen ernyőfogalomként működött, amely 1945 és 1948 között a modernitás iránt elkötelezett képzőművészek, írók, teoretikusok és művészetpártolók egymáshoz hol szorosabban, hol lazábban kötődő hálózatát jelentette, e rövid időszaka alatt pedig saját céljainak megfelelően szinkronba került a korabeli modern európai művészeti törekvésekkel. A katalógusban szereplő tanulmányok ehhez a heterogén, sok szálon futó társasági szerveződéshez híven nem törekednek a lineáris történeti nagyelbeszélésre, helyette eltérő fókuszpontokkal és módszertanokkal rendelkező írásokat találunk. A tanulmányok foglalkoznak az Európai Iskola szellemi hátterével, belső dinamikájának sajátosságaival, intézményi és kapcsolattörténeti kérdésekkel, a korabeli kulturális kontextussal, valamint az európai művészeti irányzatokkal való érintkezéssel, leginkább a szürrealizmus magyarországi befogadásával és adaptációjával. Mindebből rajzolódik ki mozaikszerűen az Európai Iskola képe.

A most megjelent katalógus nagyban támaszkodik György Péter és Pataki Gábor 1990-ben megjelent monográfiájára,¹ annak kiegészítéseként, folytatásaként is olvasható. Az ott lefektetett főbb tematikus csomópontok térnek vissza a katalógus tanulmányaiban is, ugyanakkor a kötetstruktúrákat összevetve több lényeges eltérés észlelhető. A György–Pataki-féle könyv meghatározó részét tették ki a klasszikusabb



¹ György Péter – Pataki Gábor: *Az Európai Iskola és az elvont művészek csoportja*. Corvina, Budapest, 1990.

Ferenczy Múzeumi Centrum
Szentendre, 2024
444 oldal, 18 000 Ft

műelemzői betétek, ez most néhány tanulmány kivételével szinte teljes mértékben elmaradt. A katalógus szövegeinek csak kis része foglalkozik műalkotások elemzésével vagy esztétikai értékelésével, helyette az őket körülvevő intézményi és történeti kontextusra, valamint a művek létrejöttének időszakában forgalomban lévő, az Európai Iskola tevékenységét meghatározó teóriákra került a fókusz. Voltaképpen a tanulmányok többsége az Európai Iskola működését meghatározó társadalom- és művészettörténeti keret leírására vállalkozott, nagy hangsúlyt fektetve a korabeli diszkurzív alakzatok elemzésére és a mai olvasó számára való közvetítésére. György és Pataki monográfiájának a jelentőségét az Európai Iskola történetének elbeszélése mellett az adta, hogy válogatást közölt az iskolához köthető levelezésekből, sajtómegjelenésekből és egyéb dokumentumokból, amelyek addig a szélesebb nyilvánosság számára elérhetetlenek voltak. Ilyesmivel nem találkozunk a mostani katalógusban, ugyanakkor a legtöbbször lábjegyzetekben elhelyezett primer források – köztük naplóbejegyzések, visszaemlékezések, interjúrészletek és levelezések – tovább árnyalják az Európai Iskola belső működésével, valamint a tagok szerepével és vélekedéseikkel kapcsolatos elképzeléseket. Ahogy azt Passuth Krisztina katalógusbeli tanulmánya összefoglalja, 1990 óta megnőtt a hagyatékokból és levéltárakból előkerült adatok mennyisége, ráadásul előkerült az Európai Iskola művészeinek grafikai tartalmú Makarius-mappa is, amelynek anyagát az 1946-ban Magyarországot elhagyó, ám addig az Európai Iskola körén belül tevékenykedő egyiptomi Makarius Sameer a világ különböző pontjain mutatta be; legutóbb pedig a Kiscelli Múzeumban rendeztek belőle kiállítást Árvai Mária kurátorságával.² Az elmúlt harminc évben kitágultak az Európai Iskolával kapcsolatos kutatási irányok is. Az eszme- és kultúrtörténeti perspektíva alkalmazásával felértékelődött az Iskola képzőművészeivel párhuzamosan dolgozó elméletírók és kultúraszervezők teljesítménye. Ennek kapcsán említhető Hornyik Sándor szürrealizmus-könyve, amelyben az Európai Iskola teoretikusainak (Kállai Ernő, Mezei Árpád, Pán Imre, Hamvas Béla, Kemény Katalin) szürrealizmus-fogalmait vizsgálja,³ Balázs Imre József pedig a kétezertizedes évektől kezdve foglalkozott az Európai Iskola és a szürrealizmus viszonyával, melynek eredménye a főként kapcsolat- és intézménytörténeti fókuszú *A szürrealizmus története a magyar irodalmi mezőben* című könyv lett.⁴ Példaként felhozhatók még Havasréti József elmúlt időszakban megjelent tanulmányai is, amelyek egy, az Európai Iskola szellemi háttéréről szóló könyv körvonalait rajzolják meg.⁵ Mindemellett számos olyan további kutatás zajlott, amelyek ha ugyan nem is foglalkoztak közvetlenül az Európai Iskolával, de nagyban hozzájárultak az adott korszak kulturális viszonyainak feltárásához – ilyen Scheibner Tamás könyve a magyarországi kultúra szovjetizálásáról⁶ vagy K. Horváth Zsolt Mérei-könyve, amely a lélektan magyarországi megítéléséről és az azzal foglalkozó közösségek helyzetéről is számot ad.⁷ Mindezek az eredmények szükségessé tették az Európai Iskola működésének újragondolását.

² Árvai Mária – B. Nagy Anikó – Róka Enikő szerk.: *60 év alatt a Föld körül. Az Európai Iskola grafikai a Makarius–Müller-gyűjteményből*. Budapesti Történeti Múzeum, Budapest, 2021.

³ Hornyik Sándor: *A szürrealizmus archeológiája*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet, Budapest, 2021, 162–180.

⁴ Balázs Imre József: *A szürrealizmus története a magyar irodalmi mezőben*. Ráció, Budapest, 2021.

⁵ Havasréti József: „Mezei és Kiss urak metafizikai humbugját gyűlölöm...” Szentkuthy Miklós és az Európai Iskola kapcsolatáról. *Jelenkor*, 2023/4, 433–445. Havasréti József: Tanúságtétel, szürrealizmus, archaizálás. Mándy Stefánia és az Európai Iskola kapcsolatához. *Literatura*, 2023/2, 159–182.

⁶ Scheibner Tamás: *A magyar irodalomtudomány szovjetizálása. A szocialista realista kritika és intézményei (1945–1953)*. Ráció, Budapest, 2014.

⁷ K. Horváth Zsolt: *Mérei Ferenc I–II*. Korall, Budapest, 2021.

Mert miként is tekintünk az Európai Iskolára? Festők és szobrászok szövetségéeként, amelynek a maga idejében sikerült bekerülnie az európai képzőművészet élvonalába? Teoretikusok missziójaként, amelynek célja nem volt kisebb, mint újjáteremteni a második világháború után romokban heverő kultúrát és hozzájárulni a humanitáson és szabadságon alapuló társadalom kiépüléséhez? Tekinthe-tünk rá egy alternatív kultúrtörténet láncszemeként is, amelynek előzményei megtalálhatók a világháború előtti avantgárd mozgalmakban és a húszas-harmincas évek miszticizmusában, öröksége pedig a hatvanas évek underground, neoavantgárd közösségeiben élt tovább. Számomra az utóbbi magyarázat tűnik a legszimpatikusabbnak, és noha a katalógus is ezt az értelmezési irányt jelöli ki, a tanulmányok figyelmének körén már kívül esik az Európai Iskola szellemiségének továbbélése. Itt is csupán jelezni lehet ezeket az összefüggéseket: az iskola által képviselt – mondjuk így – posztavantgárd gondolat például, amely szerint a jövő anticipációja csupán a múlt traumatikus élményein és az ezt elfojtó tudat feltárásán keresztül valósítható meg, párhuzamba állítható a neoavantgárd gurujaként is emlegetett Erdély Miklós művészeti elképzeléseivel. Emellett az Európai Iskola holdudvarában tevékenykedő Hamvas Bélának a keleti miszticizmussal átitatott gondolatai nagy mértékben határozták meg neoavantgárd alkotók, leginkább Szentjóbgy Tamás és Hajas Tibor művészeti pályáját.⁸ Mándy Stefánia és Tábor Béla, az iskola szellemi hátterét adó *Csüütörtöki beszélgetések* központi figurái ugyancsak hatottak a neoavantgárdra, ahogy a két teoretikus, Mezei Árpád és Pán Imre is bekapcsolódtak bizonyos mértékben a párizsi *Magyar Műhely* és az észak-amerikai *Arkánium* neoavantgárd folyóiratok munkálataiba. És természetesen a képzőművészetben is megőrződött valami az Európai Iskola hagyományából: Keserü Ilona festészetének kiemelt előképe lett Martyn Ferenc munkássága, de az ötvenes évek végén induló Zuglói Kör tagjai, Bak Imre, Deim Pál, Molnár Sándor és Nádler István is kereste a kapcsolatot az iskola volt tagjaival.⁹

1945 és 1948, tehát a második világháború lezárása és a kommunista hatalomátvétel közötti rövid időszakban alapvetően egy demokratikus társadalom és plurális kultúra kezdett kibontakozni. Ezek a folyamatok azonban az Európai Iskola programjával együtt közvetlenül a háborús pusztítást követően valósultak meg, amikor keveredett a vészorszak utáni gyász az újrakezdés eufóriájával. Az absztrakt festészet felé mozduló, emiatt az Európai Iskolából 1946-ban kivált elvont művészek csoportjának szervezője és művészeti írója, Kállai Ernő például így emlékezik vissza egy felszabadulás utáni, fűtetlen szobában töltött téli éjszakára: „Akkor azt gondoltam magamban: én itt, Picassóval, a magam módjára állok az újjáépítés posztján, azok pedig, a katonák és munkások megint a maguk helyén, a maguk sajátos erejével dolgoznak, hogy kimásszunk a gödörből, amelybe belezuhantunk. Olyan, jövőnek elébe szárnyaló, diadalmas perceket és órákat éltem át azon a téli éjszakán, amelyekért mindent érdemes vállalni, amelyekről egy rendezett, sima, polgári körülmények között dolgozó svájci írónak halvány sejtelve sem lehet.”¹⁰ A katalógus a Kiss Pál, Mezei Árpád és Pán Imre által közösen írt *Az Európai Iskola* című könyvecskéből közöl részleteket, amelyek jól érzékeltetik, hogy miként is gondolták el az iskola főbb törekvéseit. Az iskola szakított az avantgárd új-kultuszával, a forradalom eszméjét elválaszthatatlannak tartották a múlt feltárásának szükségességétől. Az iskola körének gondolkodását áthatotta a romantika projektuma, a fent említett három szerző az emberi ösz-

⁸ Kelényi Béla – Végh József szerk.: *A köztes lét túlolaldalán. Hajas Tibor művészete és a Tibeti misztériumok*. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 2019.

⁹ Az Európai Iskola képzőművészeti hagyományának utóéletére számos ponton rávilágít: Sasvári Edit – Hornyik Sándor – Turai Hedwig szerk. *A kettős beszéden innen és túl. Művészet Magyarországon 1956–1980*. Vince, Budapest, 2018.

¹⁰ Kállai Ernő: Hetvenöt kiló nullásliszt. In: uő.: *Művészet veszélyes csillagzat alatt*. Corvina, Budapest, 1981, 334–337, 336.

tönök megismerésére való törekvésben látta a párhuzamot;¹¹ Kállai Ernő az ember természetbe vetettségének gondolati gyökereit találta meg a romantikában. A szürrealizmus és az absztrakció alapvető különbségei ellenére mindkettőben fontos szerepet játszott a társadalomra vonatkozó reflexió: a lélektan vagy a természettudományok mikro- és makrovilágában a társadalom mélystruktúráit vélték felfedezni, ezeknek a művészi megmutatkozásában pedig a világ megismerésének és megváltoztathatóságának a lehetőségét látták. Az Európai Iskola körében meghatározó antropológiai vélekedés volt, hogy az ember alapvetően kettős természetű – ezért is válik az iskolában a Minótauroszt, ez a félig állati, félig emberi lény az európai kultúra jellegzetességeinek szimbólumává. A teoretikusok szerint az egység helyreállítására a modern európai művészet, azon belül is a szürrealizmus mint ismeretelméleti és pszichoanalitikus módszer képes, mivel az ismeretlen, tudaton kívüli tartalmakat felszínre hozza és kibékíti a már ismerttel és tudatossal. Pán Imre a szédületesen nagy ívű, programadó *Bevezetés Európába* című könyvecskéjét azzal zárja, hogy létre kell hozni az én és a világ kozmikus egységét, ehhez pedig meg kell ismételni a teremtés élményét – nagyobb feladatra vállalkozni sem lehetett volna.

A katalógus tanulmányai közül Bodonyi Emőke foglalkozik az Európai Iskola kiállításainak történetével, amelyből látványosan kiviláglik az iskola céljainak ambíciózussága és a materiális keretfeltételek közötti szakadék. Vállalásukat ugyanis nem óriási kiállítóterekben és barátságos sajtókörnyezetben próbálták kiteljesíteni. Az Iskola saját kiállítótere, az Üllői út 11-es szám alatti „nagy” helyiség kezdetben mindössze egy előtérből és egy mindössze harminckét négyzetméteres szobából állt, amely az 1947 tavaszán megrendezett *Francia–Magyar kiállítás* alkalmából egy további teremmel bővült. Ám a fűtési szezonban az emelkedő költségek miatt az Üllői úti helyiséget bezárták, helyette a Pán Imre által vezetett húsz négyzetméteres Művészboltban tartottak bemutatókat, amely Pán számára egyszerre szolgált irodaként, üzletként és kiállítóterként is. Eközben ismeretterjesztő előadás-sorozatot hoztak létre, bekapcsolódtak a nemzetközi művészeti mozgalmak hálózatába, a franciák mellett a cseh és a román szürrealista csoportosulásokat is meghívták, és ami különösen fontos, az 1948-ban megrendezett *Fiatalok, Elődeink és Mi magunk* hármas kiállítássorozattal elődöket és utódokat kijelölve igyekeztek megkonstruálni saját hagyományukat a magyarországi művészet történetében. Mindehhez természetesen szükség volt anyagi támogatásra, amelynek egy részét feltételezhetően a gyermekgyógyászként dolgozó műkedvelő, Gegesi Kiss Pál, illetve a CoBrA-csoport egyik alapítóját, Corneille-t is Magyarországra hívó Eppinger Weisz Margit festőnő fedezte, aki textilgyáros férjével a háború után a magyar művészeti élet mecénásaként tért vissza Budapestre.¹² Az iskolának ugyanakkor meg kellett küzdenie a befogadóközönség impresszionizmuson pallérozódtott ízlésével és a két világháború között alakult, a nagybányai hagyomány természetelvűségét valló Szinyei Merse Pál Társaság ellenérzéseivel, illetve a kiépülőfélben lévő szocialista realizmus képviselőinek avangárdellenességével és a tömegízlés kielégítését célzó elvárásaival.

A helyzetet csak tovább bonyolítja, hogy az iskola tagjainál egyszerre volt jelen a baloldaliság és a modern művészet iránti elkötelezettség. A Horthy-rendszer alatt sokuk vett részt az illegális kommunista mozgalomban, a felszabadulás után pedig többen olyan – a modern művészetet bemutató – kiállításon is szerepeltek, amelyet még a kommunista vagy a szociáldemokrata párt szervezett. Horváth Ágnes tanulmányában az Európai Iskola szellemi háttérét, a *Csütörtöki beszélgetések* elnevezésű csoportot vizsgálja, amely-

¹¹ A romantika és a lélektan összekapcsolódásának bonmot-ját szolgáltatja Pán Imre: „Az ásó sokezeréves találmány, de a XIX. század kezdte el bennünk használni.” Pán Imre: *Bevezetés Európába*. Európai Iskola Könyvtára 3–4, Művészbolt, Budapest, é. n. [1946].

¹² Balázs Imre József: Avangárd, emigráció, női alkotók: a felejtés struktúrái. Eppinger Weisz Margit és Madaleine Kemény Szemere. *Forrás*, 2023/7–8, 11–18.

ből kirajzolódik, hogy az iskola tagjai között jelentkező politikai, esztétikai elköteleződést egyfajta messianisztikus, hermetikus beszédmód határozta meg, amely értelemszerűen távol állt a kiépülő kommunista rezsim érvényesnek tartott beszédmódjától – és szükséges hozzátenni, az iskola művészeinek egy része sem lelkesült a teoretikusaik kultúranropológiai fejtegetéseire. Standeisky Éva katalógusbeli tanulmánya mutatja be alaposan a közéleti szerepvállalás és az alkotói munka összeegyeztethetőségének problematikusságát. Bán Béla az Európai Iskola egyik reprezentatív alkotója volt, az expresszív és szürrealista festészetét azonban a kommunista hatalomátvitelkor lecserélte a *Könyvi elvtárs* című képehez hasonló szocreálra, hogy aztán az 1956-os emigrációját követően visszatérjen korábbi munkásságához. Bán életútjától eltérően Fekete Nagy Béla feleségével együtt a baloldali ellenállás egyik fontos helyszínét működtette a Hengermalom utcai kerámiaműhelyükben a német megszállás alatt, 1948 után a szocialista realizmus térnyerésével azonban beszüntette képzőművészeti tevékenységét. Már csak ebből a két példából is látszik, hogy művészi szerepvállalás és a közéleti, politikai változások közötti feszültség milyen fordulatokkal teli életutakat hozhatott létre.

A tanulmányokra jellemző, hogy a György–Pataki-féle könyvhöz hasonlóan szerencsésen elkerülük az elsüllyedt szigetek belső történetét jellemző legendásító, mítoszképző narratívákat. Sőt, Havasréti József az Európai Iskola irodalmi kapcsolatairól írva mutatja be, hogy milyen belső feszültségek voltak az iskolán belül. Szentkuthy Miklós például az Európai Iskola körében kibontakozó elméletet többnyire „metafizikai humbugnak” tartotta, Határ Győző *Héliáne* című regényét pedig Havasréti az iskola világlátásának fonákjaként értékeli: a regényben a szürrealista kifejezésmódból és az archaikus mítoszok megidőzéséből az Európai Iskola tagjai által vágyott humanista utópia helyett az irracionalitás és politikai nagyravágyás által mozgatott világ jelenik meg. Mindeközben Havasréti felrajzolja azokat a személyközi konfliktusokat is, amelyek a kommunista hatalomátvitel után jelentkeztek az Európai Iskola tagjai között: egyesek, mint Mándy Stefánia, hallgatásra kényszerültek, míg mások, köztük Szántó Piroska, Vas István felesége sikeresen integrálódtak az aczéli kultúrpolitikába.

Kifejezetten kritikus Turai Hedvig tanulmánya, amely gender-szemponthoz érvényesítve bírálja az Európai Iskola működését. Ez a kutatási irány az utóbbi években Magyarországon is egyre nagyobb teret nyert, leginkább Földes Györgyi avantgárd nőírókról szóló könyve nyomán.¹³ A tanulmány az Európai Iskola emberképéből, valamint az általuk is képviselt modernitás-képből kiindulva fejti ki a női alkotók ellentmondásos helyzetét. Az alapvető állítás, hogy az Európai Iskola tevékenységét meghatározó, az ember kettős természetének egységbe foglalásáról szóló kultúrtörténeti keretelbeszélés elhomályosította az iskolán belüli nemi szerepek közötti aránytalanságokat. Turai Hedvig élelslátó írásának számos pontja tanulsággal szolgál az iskolán belüli nők helyzetéről, bár Földes Györgyi kötetének ismeretében úgy tűnik számomra, hogy a korabeli nemzetközi és hazai kontextusra kitekintve Turai sokszor valóban meghökkentő példái egy apologetikusabb narratívában is elhelyezhetők lennének. Földes a negyvenes-ötvenes évek nemzetközi szürrealista közege kapcsán beszél arról, hogy az első generációs szürrealisták „férfiklub” jellegű csoportosulásától eltérően ekkor már nagy számban jelentek meg női szerzők is. Ezzel párhuzamosan az Európai Iskola – főképpen a Kassák-féle avantgárd csoportosulásokkal összevetve – a női emancipáció folyamatának egy – ha nem is a legfényesebb – állomásaként lenne értelmezhető. Turai Mándy Stefánia egy katalógusbevezetőjén keresztül mutatja be, hogy az Európai Iskola nőtagjai között megtalálható volt az a modernitásból eredő gondolat, hogy kanonizálódásuk, művészként való elismerésük éppen a nőiség kódjainak eltüntetése révén lehetséges. A tanulmány szerzője arra is kitér,

¹³ Földes Györgyi: *Akit „nem látni az erdőben”*. Avantgárd nőírók nemzetközi és magyar kontextusban. Balassi, Budapest, 2021.

hogy a nemi különbségek eltérő értékelési módhoz vezettek: amíg a növényi és antropomorf formákból alkotott munkákat a férfiaknál „absztrakt kompozíciónak” tekintették, addig Szántó Piroskánál a lélektan felől megfejtendő rejtvénynek. Ez az állítás azonban kissé sarkosnak tűnik annak fényében, hogy az absztrakcióval kísérletező elvont művészek csoportjának központi alakja, Kállai Ernő, de maguk a képzőművészek is nagy hangsúlyt fektettek az absztrakció lélektani kérdéseire – erre éppen Árvai Mária kitérő tanulmánya világít rá. Árvai többek között Hermann Imre pszichoanalitikus 1946-os előadását ismerteti, amely a lelki jelenségek és a geometriai formák közötti összefüggéseket vizsgálta. Az Európai Iskolában több pszichológus is tartott előadást, amely jelzi, hogy az iskola tagjai törekedtek az absztrakt, szürrealista művészet és a pszichoanalízis közötti – egymás nyilvánosságbeli pozíciójának kölcsönös erősítését célzó – kapcsolat kialakítására.

Külön kiemelendő Várkonyi György tanulmánya, amelynek alapvető kérdése, hogy „a Budapesten működő, és mindeddig főként szentendrei gyökerűként láttatott Európai Iskolának bizonyos szatellitje létezett volna, már a »központ« manifeszt megalakulása előtti években is?” A tanulmány az Európai Iskola pécsi illetőségű előzményeinek kutatásával, valamint a Pécs és Mohács művészeti élete közötti kapcsolatokkal foglalkozik, párhuzamba állítva a Budapest és Szentendre közötti viszonyrendszerrel. A pécsi fókuszú írás kiválóan mutat rá ezeknek a településeknek a sokoldalú kapcsolódási módjaira. Érdekes, hogy milyen lehetőségei voltak Martyn Ferencnek vidéken élő elismert festőművészként, aki a modern képzőművészet élvonalába kívánkozott. A nyilvánosság taktikus kezelése mutatkozik meg abban, hogy sem Martyn, sem a mohácsi Martinszky János nem állított ki absztrakt alkotásokat lakóhelyükön, eközben Martyn igényt tartott arra, hogy a magyarországi absztrakt művészet indulását az ő nevéhez kössék. Várkonyi tanulmánya szerint absztrakt festmények Pécsen először 1946-ban voltak láthatók a *MKSzSz Budapest és Pécs első csoportkiállításán*, amelyen az Európai Iskola és az avantgárd egykori klasszikusai mellett a későbbi szocreal prominensei is részt vettek. Mindebből az következik, hogy Pécs bár a regionális kulturális központ szerepére vágyott, önálló arcúval csak a centrum szerepét betöltő Budapesten tudott megmutatkozni az absztrakt művészet.

Az eddig nem említett tanulmányok alapvetően két kiemelt fókuszponttal bírnak. Az egyik részük az Európai Iskola nemzetközi kapcsolati hálózatára, a másik részük pedig a szürrealizmushoz való viszonyra koncentrálnak. Természetesen ez a kettő összefügg, hiszen – ahogy arra Balázs Imre József is rámutat a román szürrealisták és az Európai Iskola közötti tudástranszferről szóló tanulmányában – a külföldi csoportosulásokkal való kapcsolatfelvételt nem lehet egyéni teljesítményként felfogni. Ezek a kapcsolatok a szürrealizmus nemzetközi hálózatosodásának történetén belül értelmezhetők. Szürrealistának lenni Magyarországon persze egészen mást jelentett, mint Romániában, ahol a háború előtti emigrációs hullámnak köszönhetően sokkal élénkebb hagyománya volt a francia szürrealizmusnak. És természetesen szinte összemérhetetlen különbségek voltak a francia és a magyar szürrealizmus helyzete között is. Ezt jelzi Eged Dalma tanulmányának mottója, amelyet Bálint Endre Pán Imrének címzett leveléből vett: „[...] Mondom neki, hogy milyen a mi izéknk otthon, s hogy félnek a francia képzőművészet hatásaitól – azt mondja: »hát ebből lehet valami új, ebből a tiltakozásból«. Sírni szerettem volna.” Ami egy francia értelmiségi, tanárember szemében a piacosítható botrányt és a lázadást jelentette, az 1947-ben egy magyar művész számára már konkrét egzisztenciális fenyegetettséget jelentett. Eged Dalma tanulmánya emellett számos ponton mutat rá a francia szürrealizmus és az Európai Iskola szürrealizmusa közötti különbségekre. A szöveg detektálja, hogy másféle koncepció mentén ítélte meg az emlékezet funkcióját a világháború előtt a Breton által vezetett szürrealista csoportosulás, és másként az Európai Iskola elméletírói. Breton az emlékezetet a jövőt determináló tényezőként értelmezte, az utópikus potenciál kiteljesítéséhez emiatt a múlt tagadását tartotta szükségesnek. Ezzel szemben az Európai Iskola

nagy hangsúlyt fektetett az archaikus mítoszok felhasználására, amelyekben az emberi lélek és társadalom szerkezetének rejtett mintázatait vélték megtalálni. A pszichoanalízis hagyománya tehát az Európai Iskolában az első generációs szürrealistáktól eltérően nem az automatizmus és a szabad asszociációs eljárások alkalmazásába, hanem egyfajta kulturális-pszichológiai archeológiába csatornázódott be – amely közelebbi rokonságot mutatott Freud koncepciójával. Eged Dalma meglátásait ugyanakkor árnyalja Pataki Gábor tanulmánya, amely módszeres áttekintését nyújtja az Európai Iskola kapcsolati hálójának, miközben kitér a második világháború előtti és utáni szürrealizmus közti különbségre. Ebből a szövegből kirajzolódik, hogy az iskola szürrealizmus-értése nem volt rendhagyó Európában: Breton az amerikai emigrációjából hazatérve 1946-ban az új-mexikói és haiti utazásainak hatására már figyelmet fordított az ezoterikus, mágikus elemek művészeti alkalmazhatóságára, a vészkorszak tapasztalatának hatására tehát a háború után újból erőre kapó szürrealisták átértékelték korábbi művészeti törekvéseiket; az 1948-ban alakuló CoBrA-csoportban szintén megfogalmazódott „a nagy európai drámával való őszinte szembenézés igénye”. Pataki másik fontos meglátása, hogy az Európai Iskola és a nemzetközi művészeti mozgalmak között nem egyirányú kapcsolat volt, ezek a közösségek kölcsönösen hatottak egymásra. Pócs Veronika Pán Imre tevékenységét 1948-ig követő tanulmányból például kiderül, hogy az általa vezetett Művészbolt bizonyos értelemben a kulturális transzferek egyik fontos helyszíne volt, a CoBrA-csoport két későbbi alapító tagja, a francia Jacques Doucet és a holland Corneille is ott ismerkedett meg a modern művészettel.

A fenti példákban is látszik, hogy a tanulmányok párbeszédbe lépnek, árnyalják, kiegészítik egymás állításait. Hasonló dinamika figyelhető meg Szabó Noémi és Hornyik Sándor tanulmányai között is. Előbbi a természetábrázolás különféle megoldásait mutatja be az Európai Iskola művészeinél. Szabó felvázolja, hogy miképpen módosul az iskola tagjai között Vajda Lajos és Korniss Dezső 1936-ban indított szentendrei programja, amely eredetileg a magyar népművészeti motívumok modern képzőművészetbe való integrálását vállalta: az etnográfiai, szimbolikus tartalmuk helyett a népi motívumkincs absztrakt jelszerűsége válik lényegessé, többek között Lossonczy Tamás, Bálint Endre és Vajda Júlia művészetében. A természet mint kulturális konstrukció elméleti megalapozását Kállai Ernő teremtette meg írásaiban, amelynek európai párhuzamait Hornyik Sándor követi végig, bevonva Kandinszkij, Arp és Klee spiritualitásban gyökerező absztrakt festészetének értelmezését.

Passuth Krisztina és Pataki Gábor is felteszik a tanulmányaikban azt a hipotetikus kérdést, hogy mi lett volna, ha az Európai Iskola 1948-ban nem kényszerül önmaga feloszlására a kulturális mező szovjetizálódásának nyomása alatt. Bár lehetnek elképzeléseink erről, természetesen sohasem tudhatjuk már meg. Mindazonáltal érdekes, hogy az alapító okiratban nem az Európai Iskola, hanem az *első* Európai Iskola indulásáról van szó. Az Európai Iskolát mintha saját alapítói sem egyszeri, térben és időben lehatárolt közösségként gondolták volna el. 1945-ben sokkal inkább egy projektum született meg, amely szolidáris a széles néptömegekkel, emellett elkötelezett a modernség és a művészet társadalomalakító potenciálja iránt. Az Európai Iskola tagjai ezekkel a hitekkel felvértezve léptek be a művészeti életbe, ezért hozták létre saját intézményi keretüket. A *Veszélyes csillagzat alatt* katalógus mind a kiemelkedő szerkesztői koncepciója, mind a tanulmányok magas minősége miatt segíthet abban, hogy ha bármikor is eszébe jutna valakinek a második Európai Iskola megalapítása, tudja, milyen magas léccet is kell átugrania.

Átadóest

20 Bertók László
24 Költészeti Díj

Pécs, Kodály Központ
2024. december 5.
csütörtök, 18:00

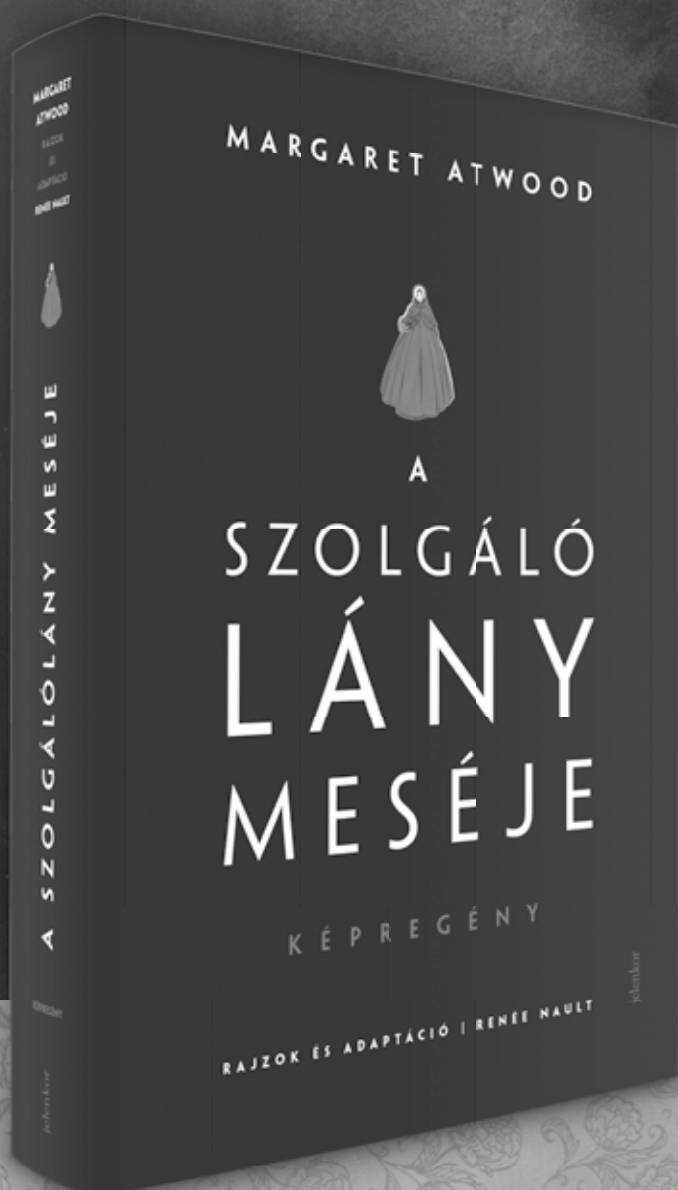
Közreműködik:
Balogh Máté, Mácsai Pál, Nyáry Krisztián



JELENKOR



Webstar



MEGJELENT

jelenkor



Kodály
KÖZPONT / CENTRE

PROGRAMAJÁNLÓ

ŐSZ
TELE

PÉCS

november 6. 19.00

KISCSILLAG AKUSZTIK – VENDÉG: FALUSI MARIANN

november 7. 19.00

ZSOLNAY SZÍNHÁZ RUBEN ÖSTLUND–TIM PRICE: LAVINA*

A Katona József Színház és az Orlai Produkciós Iroda közös előadása

november 12. 19.00

**FRIDA, AZ ÉLET MŰZSÁJA – LÁTVÁNYSZÍNHÁZ –
MOZGÓ FESTMÉNYEK TÁRLATA**

*A Duda Éva Társulat és a Nemzeti
Táncszínház produkciója*

november 29. 19.00

VABADABA – GESZTI PÉTER KONCERT-EST

Vánczi Eszterrel

december 17. 19.00

VIJICSICS 50 – A JUBILEUMI ÉV ZÁRÁSA PÉCSETT

2025. január 4. 19.00

BUDAPEST BÁR ÚJÉVI KONCERT – 7 ÉNEKESSEL

2025. január 6. 19.00

BOBAN MARKOVIĆ ORKESTAR – ÚJÉVI KONCERT

2025. január 29. 19.00

**SZENDŐFI PÉTER ÉS A MODERN ART ORCHESTRA:
YELLOW ALERT – ÖSBEMUTATÓ**

*Vendég: Szirtes Edina Mókus
és Kertész Erika*



ZSOLNAY
ÖRÖKSÉGKEZELŐ
NKFT.



PANNON
PHILHARMONIC



PANNON
FILHARMONIKUSOK

24/25 NOVEMBER 28.

csütörtök 19.00

Kodály Központ

KADDIS

A Holokauszt 80 éves
évfordulójának tiszteletére

Krzysztof Penderecki

Kaddis

Erich Wolfgang Korngold

Pészaht zsolttár

Leonard Bernstein

III. „Kaddis” szimfónia

Izabela Matula – szoprán

Molnár Ágnes – szoprán

Valentin Dubovskoy – tenor

Nemzeti Énekkar

(karig.: **Somos János Csaba**)

Nyíregyházi Cantemus Fiúkórus

(karig.: **Szabó Soma**)

Mácsai Pál – narrátor

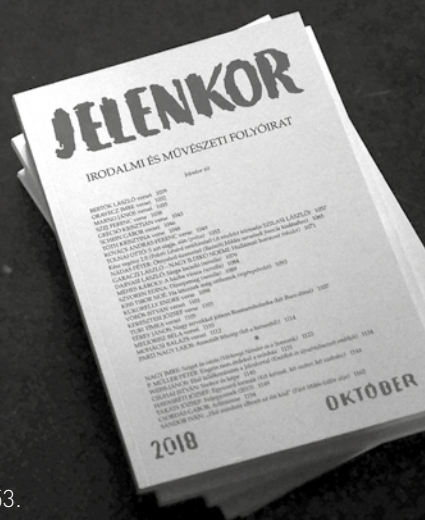
Vezényel: **Kesselyák Gergely**

PRINT

Előfizetési akció!

Fizessen elő a Jelenkor folyóiratra fél évre most csak 6 ezer forintért, egész évre most mindössze 11 ezer forintért! Előfizetését legegyszerűbben közvetlenül szerkesztőségünkön keresztül intézheti. E-mail címünk: jelenkor58@gmail.com, telefonszámunk: 72-310-673, 72-215-305, 72-510-752, 72-510-753.

Támogassa a mai szabad magyar irodalmat és a holnapét!



WEB

JELENKOR.PDF
HAVI 500 FORINT AZ IRODALOMÉRT

Vásárolja meg a Jelenkor folyóiratot PDF-formátumban, lapszámonként mindössze 500 forintért! Sőt, aki egy teljes évre előfizet, kedvezményes áron, 5000 forintért hozzájut a folyóirat lapszámaihoz.

TÁMOGASSA

A JELENKOR FOLYÓIRATOT,

a kortárs magyar irodalom
meghatározó műhelyét!

A folyóiratok állami támogatásának csökkentése miatt
a Jelenkor folyóirat nehéz anyagi helyzetbe került.

Lapunk 1958 óta inspirálja és közli
a mindenkori kortárs magyar irodalmat.

Mások mellett Weöres Sándor, Mészöly Miklós, Csorba Győző,
Bertók László, Esterházy Péter, Nádas Péter, továbbá számos
fiatalabb hazai szerző írásainak adott otthont, miközben olvasók
generációit segítette az irodalmi tájékozódásban.

Folyóiratunk fennmaradásához szükség van az ön támogatására!
Ne hagyja, hogy a modern magyar irodalmi kultúra
egyik leghosszabb és legszebb története véget érjen!

Előfizetését vagy adományát a folyóiratot kiadó
közhasznú alapítványunk várja:

JELENKOR ALAPÍTVÁNY

7621 PÉCS, SZÉCHENYI TÉR 7-8.

SZÁMLASZÁM:

50800111-11164573